

PÉCSI TUDOMÁNYEGYETEM

TERMÉSZETTUDOMÁNYI KAR

Földtudományok Doktori Iskola

A nyomornegyed-probléma kezelésének legjobb útja? A közösségi tervezés hatásának vizsgálata a kenyai nyomornegyed-fejlesztés kontextusában

PhD értekezés

CZIRJÁK RÁHEL

Témavezetők:

Prof. Dr. Tarrósy István, Pécsi Tudományegyetem, BTK

Dr. habil. Trócsányi András, Pécsi Tudományegyetem, TTK

PÉCS, 2024

Barátom és mentorom, Biedermann Zsuzsánna emlékére.

Mindent köszönök!

Czirjack

Tartalomjegyzék

BEVEZETÉS	1
MÓDSZERTAN	6
1. VIZSGÁLATI PERSPEKTÍVA	13
2. A MODERN URBANIZÁCIÓ ELTÉRŐ ARCAI.....	27
2.1 Modern urbanizáció kialakulásának tényezői.....	28
2.2 Az ipari forradalom és a modern urbanizáció kibontakozása.....	31
2.3 Kihívások és megoldások a modern urbanizáció bölcsőjében	32
2.4 A fejlődő világ modern urbanizációjának kezdete Afrika példáján	35
2.5 A fejlődő világ modern urbanizációja számokban, Afrika példáján keresztül	40
2.6 Nyomornegyedhelyzet számokban.....	43
2.7 Urbanizációs válság okai a kínálati oldalról.....	49
2.8 A sikeres modern urbanizáció modellje	51
3. KÖZÖSSÉG ÉS RÉSZVÉTEL: A KÖZÖSSÉGI TERVEZÉS GONDOLATISÁGA A NEMZETKÖZI FEJLESZTÉSI EGYÜTTMŰKÖDÉS TÖRTÉNETE SORÁN	56
3.1 A nemzetközi fejlesztési együttműködési rendszer kialakulása	57
3.2 1950-1960-as évek: Az aranykor.....	60
3.3 1970-es évek: Optimizmustól a válságig.....	61
3.4 1980-as 1990-es évek: a strukturális kiigazítás érája	64
3.5 Bipoláris világrend felbomlása: új hívószavak a nemzetközi segélyezésben.....	67
3.6 Nemzetközi segélyezés az ezredfordulótól napjainkig: fenntarthatóság és partnerség	68
3.7 A történeti áttekintés összefoglalása	71
4. NYOMORNEGYED-PROBLÉMA KEZELÉSÉNEK MÓDJAI AFRIKÁBAN.....	72
4.1 Az afrikai nyomornegyedek kezelésének történeti áttekintése.....	72
4.2 Nyomornegyed-fejlesztés nemzetközi gyakorlata ma: fejlesztési beavatkozások csoportosítása	76
5. KÖZÖSSÉGI TERVEZÉS ELMÉLETE ÉS MÓDSZERTANA.....	82
5.1 Társadalmi részvétel, mint a közösségi tervezés kerete	82
5.2 Közöségi tervezés fogalmi kerete	92
5.3 Közöségi tervezés előnyei és hátrányai	95
5.3.1 A közöségi tervezés előnyei.....	97
5.3.2 Közöségi tervezés hátrányai.....	99
5.3.3 Közöségi tervezés mérlege.....	100
5.4 Közöségi tervezés folyamata	101
6. ESETTANULMÁNY-ELEMZÉSEK: A KÖZÖSSÉG BEVONÁSÁNAK VIZSGÁLATA KÉT KENYAI NYOMORNEGYED-FEJLESZTÉSI PROGRAM PÉLDÁJÁN.....	103

6.1	Esettanulmányok indokoltsága, alkalmazott kutatási módszerek.....	103
6.2	Modern urbanizáció és annak kihívásai Kenyában	106
6.3	A nyomornegyed-probléma kezelésének szakpolitikai eszközei Kenyában	111
6.4	Kenyai nyomornegyed-fejlesztési esettanulmányok elemzése.....	118
6.4.1	BiP:PUP.....	118
	Kipsongo	122
	Shimo La Tewa	126
	Tuan.....	127
6.4.2	A BiP:PUP értékelése, hosszú távú hatásai	128
6.4.3	A KENSUP program	133
	Kibera Integrált Víz-, Szanitációs és Hulladékmenedzsment Projekt (K-WATSAN)	139
	Kiberai Nyomornegyed-fejlesztő Kezdeményezés (KSUI).....	144
6.4.4	A KENSUP értékelése.....	148
6.5	Az esettanulmányok mérlege, avagy a sikeres nyomornegyed-fejlesztés kulcsa.....	154
7.	KUTATÁSI KÉRDÉSEK MEGVÁLASZOLÁSA, ÖSSZEGZÉS.....	159
8.	JÖVŐBELI KUTATÁSI IRÁNYOK.....	164
	ÁBRAJEGYZÉK	166
	FELHASZNÁLT IRODALOM	167
	INTERJÚK JEGYZÉKE	195

BEVEZETÉS

„Tudást előállítani nemcsak önmagáért, sokkal inkább annak gyakorlati hasznosulásáért érdemes, hogy javíthassunk a világon.” /Soja, 2000: xiv/

Az ipari forradalom több szempontból is fordulópontot jelentett az emberiség történetében. Nem csak a természethez – mint létezésünk, működésünk keretrendszeréhez – való viszonyt változtatta meg alapvetően, hanem a szűkebb életterüinkre, a településekre is óriási hatást gyakorolt: az ipari forradalommal vette kezdetét a soha korábban nem látott mértékű és méretű modern azaz modern kori urbanizáció. A folyamatba a világ különböző régiói eltérő pillanatban kapcsolódtak be, de az időzítés mellett más különbség is felfedezhető.

A városok az emberi találékonyság, fáradhatatlanság megnyilvánulásaként mindig is politikai, gazdasági, kulturális erőcentrumok voltak. A velük kapcsolatos történelmi tapasztalat az ókortól a 20. század második feléig az volt, hogy az urbanizáció a fejlettség fokmérője. Ám a 20. század második felében az urbanizáció súlypontja a gyarmati sorból függetlenné vált fejlődő világba helyeződött, ahol a városi lakosság száma olyan gyorsan kezdett el növekedni, amivel nem képes lépést tartani a városi szolgáltatások, infrastruktúra, kormányzás, vagy a formális munkaerőpiac bővülése. Az urbanizáció mennyiségi és minőségi ágának szétválásával (Lackó, 1997) urbanizációs válság (Ricz, 2007; Parnell & Walawege, 2014; Smit & Pieterse, 2014; Pieterse, 2014; Parnell & Simon, 2014; Czirják, 2015a, 2019) bontakozott ki, aminek leglátványosabb tünete a nyomornegyedek léte, ahol ma világszerte 1 milliárd ember, a Föld városi lakosságának közel negyede él (UN Habitat, 2022).

A nyomornegyedek megjelenési formája, jellemzői igen eltérő képet mutatnak a világ különböző pontjain, ezért a kifejezéssel, magával a fogalom használatával kapcsolatosan sem beszélhetünk egységes megközelítésről, nemzetközileg mindenki által elfogadott definícióról. Mivel a disszertáció egyik kulcsfogalmáról van szó, szükséges már itt, a dolgozat legelején tisztázni a szóhasználatot. Bár a magyar kifejezés szemléletesen fejezi ki, hogy olyan közegről, szomszédságról van szó, ahol nyomorúságos életkörülmények jellemzők, az angol *slum* szóból már nem következik mindez ennyire szembeötlően. És bár például az ENSZ Habitat földrajzilag széleskörű vizsgálatai, tevékenysége nyomán a nyomornegyed-fejlesztés elméletével és gyakorlatával foglalkozó szakemberek a *slum* szó hallatán többnyire ugyanarra gondolnak, közel sem beszélhetünk általánosan elterjedt, egységes kifejezésről.¹ Összhangban korábbi

¹ Ezzel kapcsolatos legutóbbi konkrét tapasztalat a Social Sciences folyóiratban 2023 során megjelent – többek között Afrika leghíresebb, leghírhedtebb nyomornegyedét, Kiberát is vizsgáló – közös publikáció (Solymári et al.,

munkáimmal (pl. 2015a, 2017a, 2019; Solymári et al., 2021; Czirják & Solymári, 2022, Solymári et al., 2023; Solymári & Czirják, 2023a), a disszertációban alkalmazott nyomornegyed (*slum*) kifejezést az ENSZ Habitat által definiált módon értem, aminek oka, hogy a rendelkezésre álló legszélesebb körű adatosorokat a szervezet ez alapján a meghatározás alapján kalkulálja. Valamint a disszertáció vizsgálati helyszínét jelentő Kenya is ezt a meghatározást veszi alapul (NSUPP, 2016). Ennek alapján nyomornegyednek nevezzük olyan háztartások csoportosulását, ahol egyének egy csoportja, városi környezetben egy fedél alatt lakik, és a következő feltételek közül egy vagy több tényező hiányzik:

1. olyan szilárd hajlék, amely állandó, és védelmet nyújt a szélsőséges klimatikus feltételek között is;
2. elegendő élettér, ami azt jelenti, hogy egy helyiségen maximum 3 ember osztozik;
3. könnyű hozzáférés biztonságos vízhez megfelelő mennyiségben, megfizethető áron;
4. hozzáférés megfelelő mellékhelyiséghez – privát, vagy akár közösségi illemhely is lehet, ha azon észszerű számú ember osztozik;
5. lakóhely birtokjogi biztonsága, ami megakadályozza az erőszakos kilakoltatást (UN Habitat, 2003).

Az urbanizációs válságban, a nagyvárosi nyomornegyedek problémájában Afrika is érintett. A kontinens Szaharától délre eső részén a városi lakosság fele nyomornegyedekben kénytelen élni, ami összesen 230 millió embert jelent (UN Habitat, 2022). Ez a globális nyomornegyed-populáció több, mint egyötödét teszi ki (UN Habitat, 2022). Hatékony megoldások nélkül pedig a probléma eszkalálódása várható, ugyanis az előrejelzések szerint a kontinens városi lakosság száma a jelenlegi 600 millióról 1,5 milliárdra fog növekedni az évszázad közepére (UN DESA, 2018). Afrika jövője tehát városi (Simon, 1992; O'Connor, 1983; Iliffe, 1995). Ha ez így van – márpedig a rendelkezésre álló statisztikai adatok, vizsgálatok minden kétséget kizáróan erre engednek következtetni –, a kontinens alapvető érdeke, hogy városai megfelelő életkörülményeket biztosítsanak lakosai számára.

A nyomornegyedek kérdése ugyanakkor nem csak Afrika problémája. Az urbanizációs válság hatékony kezelése nélkül a negatív következményekben közvetett, de akár közvetlen módon a világ többi térsége is egyre inkább érintetté válhat. Ezért a problémákkal való szembenézés, a háttérben álló okok feltárása, és ebből kiindulva megoldási javaslatok kidolgozása fontos és

2023), ahol a szakmai bírálókat során felkértem bennünket, hogy definiáljuk mit is értünk nyomornegyed alatt. Bár a szakmai kritika teljes mértékben helytálló volt, mégis váratlanul ért, hogy a konkrét nyomornegyedeket, az ott tapasztalható életkörülményeket is bemutató publikációt olvasván kérdéses maradt, hogy mi is a nyomornegyed.

releváns téma a 21. századi Európában is. Mivel a probléma kezelésére helyben többnyire nem állnak rendelkezésre a szükséges erőforrások, a nyomornegyedek kezelésére legtöbbször a nemzetközi fejlesztési együttműködési rendszer keretei között kerül sor. Így a donorok szakmai megközelítése, fejlesztési fókusza alapvetően határozza meg az eljárások eredményeit, következményeit. Napjainkban a nemzetközi segélyezés egyik domináns hívószava, meghatározó paradigmája a részvétel – a kezelendő problémában közvetlenül érintett közösségek bevonása. A szakirodalomban és a terepi gyakorlatban a fogalom számos szinonimájával, különböző megvalósítási formájával találkozni, amik eltérő hatékonysággal igyekeznek kezelni a fennálló problémákat. De a kérdés az, hogy vajon az urbanizációs válság kezelésében is megfelelő megközelítést jelent-e?

Munkámmal az afrikai városkutatás eredményeihez kívánok hozzájárulni, amely elsődleges céljává mára a gyakorlat, vagyis a városlakók életminőségének javítása vált, a kutatási eredmények révén (Roy, 2007; Myers, 2013). Ennek érdekében a disszertáció nem csak más diszciplínákkal van átfedésben, de a gyakorlati tapasztalatokból is sokat merít. Célom, hogy az elemzés eredményei alapján megfogalmazódó konklúziókkal hozzájáruljak a nyomornegyed-fejlesztés gyakorlatának fejlődéséhez, hatékonyságának növekedéséhez.

Ebbéli törekvésem a téma aktualitása mellett személyes okokból is fakad. Egy magyarországi segélyszervezet munkatársaként magam is a nemzetközi fejlesztési szcéna aktív szereplője vagyok, afrikai fejlesztési projektek szakmai vezetése révén. Az Afrikában történő segítségnyújtás szándéka sarkalt felsőoktatási tanulmányaimra, majd geopolitikai elemzőként folytatott tudományos tevékenységemet is a témában való jártasság elmélyítése motiválta, a minél hatékonyabb terepi munka megalapozása érdekében. Jelen disszertáció ennek a folyamatnak a következő lépcsőfoka, amivel a nemzetközi segítő szakma praxisának fejlődéséhez kívánok hozzájárulni.

Disszertációmiban kiindulópontként a modern urbanizációt veszem górcső alá, és **első kutatási kérdésként** arra keresem a választ, hogy *milyen tényezők játszottak szerepet annak beindulásában*. Azaz milyen tényezők hoztak áttörést az emberiség több ezer éves története során korlátozott városi lakosság szám ipari forradalommal kezdődő robbanásszerű növekedésében. **Második kutatási kérdésem**, hogy *mi okozza a fejlett és fejlődő országok eltérő modern (kori) urbanizációját?* Így kaphatunk választ arra, hogy mi hozza létre a fejlődő világban tapasztalható urbanizációs válságot, azaz milyen tényezők állnak a nagyvárosi nyomornegyedek keletkezésének hátterében. A jelenség hathatós kezeléséhez ugyanis kulcsfontosságú a problémák gyökerének feltárása.

A disszertáció következő lépéseként a nyomornegyed-probléma kezelésének különböző típusairól adok történeti áttekintést. Ennek számos formája létezik, amelyek az évtizedek során folyamatosan alakultak a terepi tapasztalatok és a donorok, a nemzetközi fejlesztési együttműködési rendszer főbb fókuszainak, hívószavainak változása mentén. Ez utóbbihoz kötődően a fejlesztések módját is görcső alá veszem, nevezetesen összehasonlítom az érintettek bevonásán alapuló közösségi tervezést a külső, vagy más néven szakértői tervezéssel.

E módszertani ismertetés után két kenyai nyomornegyed-fejlesztési programon keresztül vizsgálom meg gyakorlati alkalmazásuk lehetőségeit, hatásait, és az így megfogalmazódó konklúziók által **harmadik kutatási kérdésként** arra keresem a választ, hogy *mi a sikeres nyomornegyed-fejlesztés kulcsa*, ahol siker alatt a nyomornegyedlakók életében tartósan bekövetkező pozitív változás elérését értem. A sikeres fejlesztés tényezőinek feltárásával kívánok terepen alkalmazható javaslatokat megfogalmazni. A két esettanulmány Kenya északnyugati részén található Kitale városában megvalósult Partnerségben Építkezés: Részvételi Városi Tervezés (*Building in Partnership: Participatory Urban Planning*) – továbbiakban BiP:PUP, valamint a Kenyai Nyomornegyed-fejlesztési Program (*Kenyan Slum Upgrading Programme*) – továbbiakban KENSUP – nairobi Kiberában megvalósuló projektjei.

Az esettanulmányok választását a következő tényezők indokolják: Kitaleban megvalósult BiP:PUP programot a nemzetközi szakma a közösségi tervezéssel megvalósuló nyomornegyed-fejlesztés jó gyakorlataként tartja számon. A program megvalósítási folyamata, alkalmazott módszerei alaposan dokumentáltak, számos tanulmány született róla, kiváló lehetőséget nyújtva a beavatkozás hosszabb távú hatásainak vizsgálatára. Ráadásul a BiP:PUP Kenya első ilyen jellegű – közösségi tervezésen alapuló – sikeres fejlesztéseként nagy hatással volt a későbbi szakpolitikai irányvonalakra, többek között a KENSUP alakulására is, így a kenyai nyomornegyed-fejlesztés kontextusában megvalósuló közösségi bevonás vizsgálatának megkerülhetetlen példája.

Afrika legnagyobb nyomornegyedeként számontartott Kibera pedig óriási figyelmet kap a nemzetközi fejlesztési együttműködési szcena szereplőitől, a sajtótól és most már a döntéshozóktól is, így egyrészt az elemzői munkát nagyban segíti, hogy a helyi folyamatokról, beavatkozásokról bőségesen állnak rendelkezésre források. A mélyrehatóbb kutatómunkát ráadásul egy személyes tényező is lehetővé teszi: 2019-ben a már említett magyar szervezetnél elhelyezkedve, az afrikai projektek magyarországi koordinátoraként rendszeresen van

lehetőségem a nyomornegyedbe látogatni, ahol több fejlesztési program megvalósításán dolgozunk, így számottevő terepi tapasztalatra tehettem szert.

Másrészt Kibera egyfajta „állatorvosi lóként” a fejlesztések egyik fő helyszínét képezi, így a KENSUP, mint a kenyai nyomornegyedhelyzet átfogó kezelésének első és egyik legnagyobb programjának tényleges megvalósítási helyszíne is. Az óriási beruházással járó program egyrészt tükrözi a kenyai kormány nyomornegyed-problémával kapcsolatos, 2000-es évek eleji hozzáállását. Másrészt a megvalósítás eredményei a probléma kezelése szempontjából nagyon fontos konklúziókkal szolgálnak. Így a kenyai nyomornegyedhelyzet vizsgálatának szintén megkerülhetetlen fejlesztési programja.

Előrebocsátom, hogy a dolgozat során alkalmazott nyomornegyed-fejlesztés kifejezést két értelemben használom: egyrészt, a tágabb értelmezés szerint a nyomornegyed-probléma kezelése érdekében tett beavatkozásokat értem alatta, másrészt, szűkebb értelemben a nyomornegyedek helyben történő fejlesztésére, az angol *slum upgrading* kifejezés fordításaként használom. Ez a kettős alkalmazás megfelel a nemzetközi fejlesztőszakma és kapcsolódó szakirodalom szóhasználatának.

Másik, a disszertációban gyakran előforduló, tisztázandó fogalompár a fejlődő és fejlett világ kifejezések, amelyek szinonimái a különböző évtizedek eltérő kontextusából fakadó különböző árnyalatokkal jelentkeztek, kezdve az először a francia demográfus, Alfred Sauvy, majd politikai kontextusban a független India első miniszterelnöke, Dzsavaharlal Nehru által használt „Harmadik Világ” kifejezéssel, a bipoláris világrend Nyugat-Kelet megosztottságát fokozatosan felváltó Észak-Dél dichotómiáig (Tarrósy, 2006), ahol egy politikailag, gazdaságilag erősebb, fejlettebb, ebből fakadóan hatalmi pozícióban lévő országok csoportjával szemben definiálható a gazdaságilag, politikailag alárendelt, társadalmi fejlettség, életkörülmények tekintetében elmaradottabb országok csoportja. Bár megközelítésem – amit az 1. fejezetben fejtek ki részletesen – részben posztkolonialista – ami alapvetően elutasítja az ilyen [ti. fejlődő, fejlett] normatív tartalmú kifejezéseket –, dolgozatomban több okból kifolyólag mégis szükséges alkalmaznom. Egyrészt, mivel a nemzetközi fejlesztési együttműködési rendszerben elterjed fogalompárról van szó, a vonatkozó szakirodalom áttekintésekor, elemzésekor nehéz őket megkerülni. Másrészt, mivel globális folyamatok vizsgálatából indulok ki, szükséges az elemzett országcsoportokat beazonosíthatóvá tenni, valamilyen elnevezéssel illetni őket. Ehhez legkézenfekvőbb az ENSZ egykori, széles körben ismert és alkalmazott országbesorolása, ami a fejlett országok alatt Észak-Amerika és Európa államait, Japánt, Ausztráliát és Új-Zélandot érti, minden további államot pedig a fejlődők közé

sorol (UN Statistical Division, 2023). Tisztában vagyok vele, hogy a nomenklatúra azóta jelentősen diverzifikálódott, valamint, hogy az egyes országcsoportok sem tekinthetők homogén egységnek, hiszen az egy-egy csoportba sorolható államok is eltérő fejlettségi szinten vannak különböző mutatók – pl. HDI, egy főre jutó GDP – alapján (erről részletesebben lásd: Tarrósy, 2006). Ugyanakkor ezektől a különbségektől el kell tekintenünk annak érdekében, hogy a modern urbanizáció globális, majd kontinentális aspektusból, általános törvényszerűségek szintjén történő vizsgálata lehetővé váljon. Ebből kifolyólag a folyamatok bemutatására ez a fogalmi keretrendszer alkalmasnak tekinthető – ahogyan, maga az ENSZ is továbbra is alkalmazhatónak tekinti-e csoportosítást (UN Statistical Division, 2023). A disszertációban használt fejlődő és fejlett világ – valamint szinonimájként a Globális Dél és Észak – kifejezések tehát az imént felsorolt földrajzi régiók gyűjtőfogalmaként értendők, és az elemzett országcsoportok azonosíthatóságát szolgálják, bármiféle normatív tartalom (pl. Észak = fejlett, Dél = fejletlen; fejlődő = fejletlen) nélkül.

MÓDSZERTAN

A disszertáció egy tíz éve kezdődött kutatás legújabb szakasza, ugyanis az egyik esettanulmánnyal, a KENSUP-pal BSc-s szakdolgozatom (Czirják, 2013) alkalmával kezdtem el foglalkozni – aminek szakmai okait a 6. fejezetben fejtem ki részletesebben. De a kutatás nem állt meg, ugyanis a program keretében a következő években egyre látványosabb fejlesztési elemek valósultak meg. Tanulmányaim folytatásával pedig új elemzési eszközök, módszertani megközelítések és szempontok birtokába jutottam, így indokolt és lehetséges is volt az elmélyültebb vizsgálat folytatása, aminek egy későbbi szakdolgozatomban (Czirják, 2017a) már a másik esettanulmány, a BiP:PUP is részét képezte.

A kezdetben alapvetően szakirodalomfeldolgozásból és interjúkból álló kutatásaim személyes tapasztalattal, további elsődleges adatgyűjtési eljárásokkal is bővíthettek munkámból fakadóan, Kiberában tett rendszeres látogatásaimnak köszönhetően, a már említett magyar segélyszervezet afrikai projektekért felelős magyarországi koordinátoraként. Vagyis a szakirodalomfeldolgozás mellett disszertációm alapját több hónapnyi kenyai terepmunka képezi.

Jelen írás támaszkodik a két esettanulmánnyal kapcsolatos korábbi munkáimra – aminek eredményeit többek között itt mutattam be: Czirják, 2013, 2015a, 2017a, 2019; Solymári et al., 2021; Czirják & Solymári, 2022; Solymári & Czirják, 2023a –, ugyanakkor azokhoz képest új kutatómunka eredménye.

A disszertációban egyrészt másodlagos források elemzését végeztem el, amik a releváns szakirodalom eredményeinek áttekintését, szintetizálását, abból új konklúziók megfogalmazását jelenti, valamint az urbanizációhoz és nyomornegyedekhez kapcsolódó statisztikai adatbázisok kvantitatív elemzését. Ez utóbbi inkább csak kiegészítő jellegű, a szakirodalomfeldolgozás során tett megállapítások alátámasztását szolgálja.

Munkámban másrészt több hónapnyi kenyai terepmunka során alkalmazott elsődleges adatgyűjtési eljárásokra támaszkodtam. Kutatásom során a KENSUP-hoz kötődően Kiberába, azon belül is a fejlesztési program megvalósítási helyszínére, Soweto East-be látogattam, ahol nem paraméterezett megfigyelést folytatva szemrevételeztem az újjépítésű házakat, és az azokban lévő, különböző méretű lakásokat. Ezen kívül Kibera átépítésre nem került területein is több otthonban jártam. A látottakat fényképekkel dokumentáltam. A megfigyelések nagyban segítettek a szakirodalomban olvasott, valamint az interjúkban elhangzó információk értelmezését.

1. ábra: Kiberában, úton az interjúalanyokhoz (2021)

Fotó: Michael Wanjohi

Az elsődleges adatgyűjtési eljárás másik csoportját az interjúk képezték, amit az 1. táblázatban foglaltam össze.

1. táblázat: A kutatás során megvalósított interjúk jegyzéke

Interjú típusa	Interjúalany	Interjúalany titulusa	Kapcsolódó esettanulmány	Interjú formája	Interjú időpontja
Szakértői interjú (csoportos)	Michael Majale	Független tanácsadó, a BiP:PUP egykori projekt managere	BiP:PUP	Online	2021.06.25.
Szakértői interjú (csoportos)	Paul Chege	Független tanácsadó, a BiP:PUP egykori projekt managere	BiP:PUP	Online	2021.06.25.
Szakértői interjú (csoportos)	Matthew Okello	Practical Action munkatársa, a BiP:PUP idején a Kitale-i önkormányzat munkatársa volt	BiP:PUP	Online	2021.06.25.
Szakértői interjú	Mary Ndungu	Földügyi, Közmunkaügyi, Lakásügyi és Városfejlesztési Minisztérium Nyomornegyed-fejlesztési Osztályának igazgatója	KENSUP	Online	2021.10.12.
Szakértői interjú	Baraka Mwau	Urbanizációs szakértő, várostervező, az ENSZ Habitat szaktanácsadója	KENSUP	Online	2021.10.25.
Szakértői interjú	Anthony Wachira	Fejlesztési szakember, a KENSUP kezdeti szakaszának egyik résztvevő szakértője	KENSUP	Online	2022.02.09.
Mélyinterjú	Francis Omondiumbu	KENSUP kedvezményezettje, A zóna lakosa	KENSUP	Személyes	2021.07.26.
Mélyinterjú	Paulina Wanjiro	KENSUP kedvezményezettje, A zóna lakosa	KENSUP	Személyes	2021.07.26.
Mélyinterjú	Bada Manyanga	KENSUP kedvezményezettje, A zónából visszaköltöző	KENSUP	Személyes	2021.07.27.
Mélyinterjú	Mary Najoli	KENSUP-ból részesedni nem tudó (be nem költöző), A zóna egykori lakosa	KENSUP	Személyes	2021.07.27.
Mélyinterjú	John Majnoahome	KENSUP-ból jövőben profitáló, B zóna lakosa	KENSUP	Személyes	2021.07.27.
Strukturálatlan interjú	Michael Wanjohi	szociális munkás, közösségi aktivista, egykori SEC tag, KENSUP kedvezményezettje, A zóna lakosa	KENSUP	Személyes	2021.07.26-27.

Saját szerkesztés

Doktori kutatásom során az interjúk több fajtáját alkalmaztam. Egyrészt készítettem szakértői interjút a kenyai lakhatási helyzetről, nyomornegyed-problémáról, valamint az esettanulmányokat képező konkrét fejlesztésekről. Ez összesen három egyéni, és egy csoportos interjút jelentett, online formában.

Az online interjúk során időnként technikai nehézségeim támadtak. A beszélgetések alkalmával az internetkapcsolattal többször is adódott probléma, a videókonferencia felület több esetben lefagyott, vagy a résztvevő felek valamelyikénél akadozott a kapcsolat, így a hangfelvételeknek vannak értelmezhetetlen részletei, amely során információk sikkadtak el.

Mary Ndunguval, a KENSUP megvalósításáért felelős Földügyi, Közmunkaügyi, Lakásügyi és Városfejlesztési Minisztérium Nyomornegyed-fejlesztési Osztályának igazgatójával készített interjú esetében például az internettel kapcsolatos nehézségek miatt akkora csúszás alakult ki, hogy nem jutott elegendő idő az összes kérdésre végigmenni. Új időpontra pedig nem kaptam lehetőséget. Ám mindezzel együtt is kijelenthető, hogy az online interjúk sok fontos és hasznos információval szolgáltak az elemzéshez.

Az online kommunikációból fakadó másik nehézséget az jelentette, hogy esetenként többszöri írásbeli megkeresésemre sem érkezett válasz, így nem tudtam az általam tervezett módon az összes releváns szakemberrel felvenni a kapcsolatot. De olyan eset is előfordult, hogy az interjúalany az előzetesen egyeztetett időpontban nem jelent meg a képernyő előtt, és később sem tudtam elérni, így az interjú nem valósulhatott meg. Ez az oka annak, hogy többek között nem készülhetett interjú az ENSZ Habitat olyan szakemberével, aki a KENSUP megvalósításakor is a szervezetnél dolgozott.

Az interjúk másik nagy csoportját a KENSUP-hoz kapcsolódóan, a program közvetlen érintettjeivel készített mélyinterjúk képezik, amire 2021. júliusában személyesen került sor, kiberai otthonaikban. Az összesen öt fővel készített interjú a fejlesztés kedvezményezettjeinek különböző csoportjait fedi le:

- akik be tudtak költözni az újépítésű otthonokba (két személy, közülük egy volt SEC² tag és egy nem SEC tag);
- akik hozzájutottak az új lakásokhoz, de visszaköltöztek a nyomornegyed más területeire (egy fő);
- akik anyagi okokból nem tudtak beköltözni az új otthonokba (egy fő);

² Settlement Executive Committee – Települési Végrehajtó Bizottság, aminek létrejöttére, szerepkörére és jelentőségére a KENSUP-ot elemző alfejezetben térek ki részletesen.

- akik a megvalósítás előrehaladása miatt nem tudtak még beköltözni az új otthonokba (egy fő).

Az interjúk harmadik csoportjába szintén egy személyesen készített, strukturálatlan interjú tartozik, amit Michael Wanjohi, Kiberában élő szociális munkással, közösségi aktivistával készítettem, aki a KENSUP Kiberában történő megvalósításának első ütemében a fiatalokat képviselő SEC tag volt.

A személyesen végzett interjúkkal kapcsolatos nehézségeket elsősorban a terepre való kijutás, majd ott a személyes biztonságom garantálása jelentette. Kenyai utazásaim a segítségnyújtásnál folytatott munkámhoz kötődően valósulhattak meg, amiket jelentős logisztikázással sikerült összekötni a disszertációhoz folytatott terepkutatással. Bár Kiberában a közbiztonság számottevően fejlődött az elmúlt évtizedben – így már külföldiként nincs szükség fegyveres rendőri kíséretre – a nyomornegyeden belüli mozgáshoz ajánlott helyi kíséret, már csak a tájékozódás miatt is. Kiberai tartózkodásaim során állandó kísérőm Anthony Wachira szociális munkás – helyi megvalósító partnerünk munkatársaként kenyai kollégám, egyben az egyik interjúalanyom – volt. Általa vehettem fel a kapcsolatot az imént említett Michael Wanjohival is, aki szociális munkásként közvetlen kapcsolatban állt a KENSUP kiberai érintettjeivel. Egy jelentős összeg fejében tehát ő szervezte le az interjúkat és biztosított további kíséretet helyi fiatalokból álló csoportjával. Szükség esetén a tolmácsolásban is számíthattam volna segítségükre, ám az interjúalanyok mindegyike megfelelően értett és beszélt angolul, így a folyamat nem ütközött nyelvi nehézségekbe.

Az interjúalanyok jóváhagyásával készített hangfelvételek leírása magyar nyelven történt. A megkérdezettek köre meglehetősen heterogén volt az elemzett esettanulmányokhoz, vizsgált nyomornegyed-fejlesztési programokhoz különböző aspektusokból kapcsolódtak ezért a legtöbb esetben a kérdéssorok is különböztek. Mindegyik célja az adott személy szempontjából releváns programmal kapcsolatosan a szakirodalomban elérhető információk minőségi elmélyítése, a fejlesztési háttér feltárása, a másodlagos adatforrásokban jelentkező ellentmondások feloldása, kérdéses elemek tisztázása, esetleg újabb szempontok beemelése volt. Ebből fakadóan inkább szakértői interjúfeldolgozást, nem pedig klasszikus tartalomelemzést végeztem. A fenti tényezők okán nem volt releváns eljárás az elhangzottak kódolása, kategorizálása révén történő összehasonlítása.

Az interjúalanyok leghomogénebbnek tekinthető körét a KENSUP célcsoportja, kedvezményezettjei alkották, itt a kiinduló kérdéssorok azonosak voltak. Ezzel az öt fővel

(Francis Omondumbu, Paulina Wanjiro, Bada Manyanga, Mary Najoli, John Majnoahome) saját otthonaikban készítettem interjúkat. Létszámukból fakadóan itt sem volt szükséges az elhangzottak elemzéséhez az adatok kódolása. Ám a kapott információk vizsgálata során szem előtt kellett tartani, hogy társadalmi-gazdasági háttérük, a program általi személyes érintettségük sajátos narratívát teremt. Így az elhangzottakat ennek ismeretében, ennek megfelelően kezeltem, értékeltem. Ezen interjúkból eltérő életutak, különböző boldogulási lehetőségek rajzolódtak ki, amiben közös elem a kiberai tartózkodás, kiberai élet tapasztalata volt. Az interjúk révén a KENSUP emberi oldala tárult fel, a mikroterekben, egyéni életekben lecsapódó hatásainak megismerhetősége révén, ami a program értékeléséhez nyújtott számomra többlet információt, a szakirodalomban olvasottak elmélyítését, árnyalását szolgálta.

Az interjúalanyok két fejlesztési program közötti megoszlása tekintetében megállapítható, hogy a KENSUP-hoz kapcsolódó személyek felülreprezentáltak. Ráadásul a BiP:PUP esetében nem volt lehetőségem terepi vizsgálatra sem, aminek elsősorban anyagi és logisztikai okai voltak. Ám a program kisebb léptéke, átlátható dokumentáltsága, koherensebb információi, valamint a megvalósítást vezető szakemberekkel készített átfogó interjúk mindezt kompenzálták. Ezért a két fejlesztési programmal kapcsolatosan összegyűjtött és elemzett információk kiegyenlítettnek tekinthetők.

1. VIZSGÁLATI PERSPEKTÍVA

Munkám első részeként a releváns szakirodalom áttekintésével vizsgálatom értelmezési keretrendszerét mutatom be. Definiálom azokat a komponenseket, amikből a nyomornegyedkérdéssel kapcsolatos kutatásom megközelítése áll össze. Jelen disszertáció legtágabb keretét a kritikai geopolitikai irányzat adja, ezzel egyidőben városföldrajzi, ugyanakkor afrikanista munka is. A fejezetben ezekre a komponensekre térek ki részletesen, elsőként a geopolitikai elemet áttekintve.

A geopolitika a 19. század végén, 20. század elején (Kjellén, 1899, 1916) létrejött, a földrajzi tér és a hatalom összefüggésével foglalkozó multidiszciplináris társadalomtudomány (Szilágyi, 2018), ami jellemzően makroszinten, az államok, nagyhatalmak, birodalmak közötti viszonylatban vizsgálja „a terek és a helyek fölötti ellenőrzés és a hatalom megszerzéséért folytatott küdelmet” (Flint, 2007: 28). Itt a geopolitika jelentősebb korszakainak, irányzatainak és azok képviselőinek csak vázlatos ismertetésére szorítok, részletesebben a kritikai geopolitikai irányzatra – mint a disszertációhoz közvetlenül kapcsolódó megközelítés – térek ki.

A tudományterület legkorábbi képviselőit – a svéd Rudolf Kjellént és a német Friedrich Ratzelt – szocialdarwinista megközelítés jellemezte, amivel összhangban az államot, mint a geopolitikai vizsgálat alanyát élő szervezetnek, „a földrajzi organizmus térbeli megnyilvánulásá[nak]” tekintették (Kjellén, 1917: 34-35). Munkájukban az államok kialakulását, fejlődését vizsgálták és az azokat befolyásoló szabályszerűségeket igyekeztek feltárni (Ratzel, 1901; Kjellén, 1917). Földrajzi determinista nézeteket vallva kutatták, hogy a különböző földrajzi adottságok milyen hatással vannak az államok társadalmi-gazdasági fejlődésére, nemzetközi viszonyaira, világpolitikai súlyára (Szilágyi, 2018).

A szocialdarwinista megközelítéssel párhuzamosan alakult ki a geopolitika geostratégia irányzata, amit klasszikus geopolitika néven is szoktak említeni. Az ide sorolható elméletek a földrajzi tényezők hosszú távú szerepét vizsgálták a nagyhatalmak politikai tevékenységében, befolyási övezeteinek kialakulásában (Szilágyi, 2018). Legjelentősebb képviselői többek között az amerikai Alfred Thayer Mahan ellentengernagy, aki a világhatalmi pozíció betöltésének kulcsát a tengeri hatalom megszerzésében látta (lásd például: Mahan, 1890, 1895, 1897). Munkássága nagy hatással volt az Egyesült Államok külpolitikai aktivitására, az izolacionista felfogástól a nagyhatalmi szerepvállalás irányába történő elmozdulásra az 1820-as évektől (Szilágyi, 2018). A francia Paul Vidal de la Blache, a francia geopolitika első jelentős

munkájának megalkotója (Vidal de la Blache, 1905), munkáiban a földrajz filozófiai és ismeretelméleti aspektusaiban gyökerezve elsősorban az emberi tevékenység és a földrajzi környezet kölcsönhatását vizsgálta holisztikus szemléletben, ám Ratzellel szemben elutasította a földrajzi determinizmust (lásd például: Vidal de la Blache, 1903, 1926).

A geostratégiai irányzat, a klasszikus geopolitika kiemelkedő alakja még a skót származású Sir Halford John Mackinder is, az angolszász geopolitikai iskola megalapítója, akinek nevéhez fűződik a 19–20. század fordulóján meggyengülő brit birodalmi hegemonia megőrzéséhez kapcsolódó elmélete, a kulcsövezet (*Pivot area*) koncepciója, amit 1904-ben, a Brit Királyi Földrajzi Társaságban mondott beszédében foglalt össze (Mackinder, 1904). Mahanhoz képest a hegemonia kulcsát nem a tengeri, hanem a szárazföldi hatalom megszerzésében látta. Ebben is kiemelkedő fontosságot tulajdonított a természeti erőforrásokban gazdag, nagy kiterjedésű Euráziának, mint kulcsövezetnek, aminek uralma mindig is meghatározó volt a világtörténelemben, mivel adott hatalom számára jelentős világpolitikai befolyást biztosított. Az elméletet a világháborúk eredményeként időközben végbemenő geopolitikai változások hatására többször is módosította (Mackinder, 1919, 1943), kiszélesítve például a később már *Heartland* névvel illetett magterületet. Elmélete a világ geopolitikai hatalmi egyensúlyának és potenciális konfliktusainak elemzésének, a brit hegemonia megőrzése érdekében foganatosítandó külpolitikai lépések beazonosításának fontos alapjaként szolgált.

A geostratégia fontos képviselői között kell még szót ejteni Karl Haushofer német geopolitikusról, a német geopolitikai iskola alapítójáról, aki munkásságában szintetizálta a szocialdarwinista és a geostratégiai irányzatot (Dalby et al., 2006). Az első világháborút lezáró Versailles-i békeszerződés következtében súlyos területi veszteségeket szenvedő Németország nem nyugodott bele a kialakult helyzetbe, aminek megfelelően a német geopolitika elsődleges törekvése a felemelkedés, világhatalmi szerepkör visszaállítása volt. Ebben fontos szerepet játszott Haushofer, aki kulcsfogalomként használta az eredetileg Friedrich Ratzeltől (1901) származó élettér (*Lebensraum*) kifejezést. Több munkájában is kifejtette ehhez kapcsolódó elméletét, amely szerint egy nemzetnek ahhoz, hogy növekedhessen, fennmaradjon, elegendő területre (élettér) és erőforrásra van szüksége, valamint a nemzetek hatalma részben az általuk ellenőrzött területek mennyiségén alapul (lásd például: Haushofer 1928, 1933, 1934, 1939). Élettér elmélete megjelent Adolf Hitler Mein Kampf-jában is a náci Németország erőszakos térbeli terjeszkedését igazoló elméletként. Ebből fakadóan a második világháború után a geopolitika – azon belül is a német iskola – erőteljesen stigmatizálttá vált, és ha nem is

maga a diszciplína, de a kifejezés mindenképpen háttérbe szorult egy időre (Gombár, 1983; Szilágyi, 2018).

A második világháború után a szocialista blokk és a „szabad világ” szembenállásának fél évszázad során számos olyan esemény bontakozott ki, amelyek előrejelzése, magyarázata és befolyásolása létfontosságúvá vált a nagyhatalmak számára. A geopolitika, mint kifejezés, ezzel együtt maga a tudományterület is elsősorban Henry Kissingernek köszönhetően került újra a nemzetközi viszonyokat vizsgáló akadémiai, politikai diskurzus főáramába (lásd többek között: Kissinger, 1957, 1961, 1965, 1973, 1974, 1979). A klasszikus geopolitika elméleteihez visszatérő neo-klasszikus irányzat középpontjában a geostratégia, a területek meghatározott földrajzi tulajdonságainak, tényezőinek – úgy, mint erőforrások megléte, tengerhez való hozzáférés stb. – stratégiai értéke állt (Mamadouh, 1998).

A hidegháború utolsó évtizedében bontakozott ki, így a geopolitika egy viszonylag fiatal irányzatának számít a kritikai geopolitika megközelítése, aminek születése Gearóid Ó Tuathail, *The Language and Nature of the „New Geopolitics”* (Az "új geopolitika" nyelvezete és természete) című munkájához kötődik (Ó Tuathail, 1986). Tanulmányával – melyben nagy hangsúlyt fektetett a különböző tudásformák és kulturális minták tanulmányozásának – felvázolta a kritikai geopolitika legfőbb megközelítési módjait, „világos és követhető alapot teremt[ve] a *critical geopolitics* további tartalmi bővítése számára [...]” (Szilágyi, 2018: 189). A kritikai geopolitika elsősorban a – gyakran államközpontú, militarista, imperialista – hagyományos geopolitikai elméletek és iskolák kritikájával foglalkozik, ezekkel szemben határozza meg önmagát. Nem egy koherens iskola, sokkal inkább egy nyitott irányzat, különböző kritikai elméletek és diskurzusok gyűjtőhelye (Jones & Sage, 2010).

A kritikai geopolitikai elemzésekben nagy hangsúlyt kap a textualitás, maga a geopolitikai diskurzus, ami a kritikai irányzat képviselői szerint nem semleges, hanem egy olyan politikai gyakorlat, ami tükrözi és egyben erősíti is a hatalmi dinamikákat (Ó Tuathail, 1986, 1997; Dalby, 1990; Ó Tuathail & Agnew, 1992; Ó Tuathail & Toal 1996; Dodds, 2005). Az irányzat kritizálja a hagyományos geopolitikai elméletek földrajzi determinizmusát és a nagyhatalmi versengés egyszerűsítő modelljeit. Hangsúlyozza az interdiszciplinaritás fontosságát – aminek disszertációm során én magam is igyekszem eleget tenni – és emellett érvel, hogy a hatalom dinamikáinak egyszerű megközelítése helyett a társadalmi, kulturális, gazdasági és történelmi tényezőket is figyelembe kell venni a geopolitikai elemzések során. A globális politika és a térbeli szerveződés összefüggésének sokoldalúbb és szélesebb perspektívákból történő megközelítésére bátorít (Agnew, 2004, 2022; Dalby et al., 2006).

A globális folyamatok elemzése mellett a kritikai geopolitikában megjelenik a mikroterek dimenziója, a hétköznapi életterben realizálódó hatalmi viszonyok, konfliktusok alakulása (Dodds & Sidaway, 1994; Ó Tuathail & Toal, 1996; Dittmer, 2013; Squire, 2014), valamint a nem-állami szereplők hatalmi viszonyokban történő szerepvállalása is (Sharp, 2011). Így a hagyományos geopolitika elsődleges vizsgálati tárgyát képező államközi viszonyok elemzése mellett olyan kérdések kutatására is lehetőség nyílik a tudományterület művelői számára, mint a társadalmi egyenlőtlenségek, igazságtalanság, erőforrások eloszlása, helyi közösségek szerep, marginalizált csoportok helyzete (lásd többek között: Quijano & Wallerstein, 1992; Quijano, 2000; Butler, 1997; Mohanty, 2003; Gilmore, 2007; Mohanty et al., 2008).

Éppen ezért a kritikai geopolitikai vizsgálatok tárgyát is képezi a városok (Graham, 2004; Storper & Scott, 2016; Moisisio, 2018; Jonas, 2020), azokon belül pedig a fejlődő világ nagyvárosaiban lévő nyomornegyedek témaköre is (például: Finch & Woods, 2023; Mazzaro, 2023). A nyomornegyedek értelmezhetők a mikroterekben zajló hatalmi konfliktus konkrét példájaként, amelyek az esetek döntő többségében illegális földfoglaló telepekként egyrészt szemben állnak a terület jogos tulajdonosával – általában az állammal –, valamint a társadalmi egyenlőtlenségek fizikai megnyilvánulási formáiként is, ahol megjelenik a hatalom nélküli, kiszolgáltatott helyzetben lévő bérlők és a hatalommal rendelkezők – főbérlők, döntéshozók, középosztály stb. – közti szembenállás. Mint ahogyan azt a későbbieknek részletesen kifejtem, a nyomornegyedek – mint a mikroterek léptékében jelentkező speciális településrész – léte globális folyamatokban, hatalmi, egyenlőtlenségi viszonyokban, strukturális okokban gyökerezik, a makroszintű folyamatok lokális, mikroszintű szimptomájaként jelentkezik. Mindebből fakadóan jelen disszertáció témáját és kiinduló szemléletét tekintve geopolitikai, ezen belül kritikai geopolitikai munkának tekinthető.

A kritikai geopolitika mellett megközelítésem következő fontos komponense a városföldrajz, mint a disszertáció tárgyát képező afrikai nyomornegyedek vizsgálati kerete. Vagyis a globális lépték, a makroszintű összefüggések, mechanizmusok feltárása, háttérokok beazonosítása után a disszertáció települési léptékre vált, aminek vizsgálati keretét a városföldrajz tudományterülete adja. A következőkben e részdiszciplína alakulását, vizsgálati fókuszának időbeli változásait tekintem át a geopolitikai megközelítések ismertetésénél részletesebben. Ennek oka, hogy az írás a városföldrajz esetén többféle megközelítésre is épít.³

³ Másrészt a geopolitika esetében részletes magyar nyelvű történeti és elméleti szintézis olvasható például Szilágyi István (2018) közelmúltban újra kiadott monográfiájában.

A városföldrajz, mint a társadalomföldrajz, azon belül a településföldrajz egyik önálló aldiszciplínája, a 20. század második felétől indult dinamikus fejlődésnek, és vált széles körben is elismert tudományággá. Mindez a modern urbanizáció globális kiterjedésével, és a technológiai fejlődés által indukált „kvantitatív forradalommal” esett egybe. Az évtizedek során fellépő társadalmi-gazdasági változásokra reflektálva, valamint a megfogalmazódó kritikák nyomán kutatási fókusz, vizsgálati módszereinek súlypontja folyamatosan változott, így mára megközelítések széles tárháza áll a kutatók rendelkezésére. Ezért, bár az egyes irányzatok ismertetésével kapcsolatos megfogalmazásban alapvetően múltidőt használok, fontos felhívni a figyelmet arra, hogy ezek a megközelítések kritikáik ellenére sem veszítették el relevanciájukat.

A 20. század elején a (város)földrajz elsősorban leíró jellegű volt, és az egyedi jelenségek megragadására fókuszált. Figyelmének középpontjában többnyire a környezet és ember közötti kapcsolat, specifikusabban a helyi földrajzi adottságok városfejlődésre, városkép alakulására gyakorolt hatása állt, és (regionális) leírásokban igyekezett azt minél átfogóbban bemutatni.

Településhálózati szinten a városok regionális mintázatával kapcsolatos vizsgálatok a környezeti faktorok mellett, a 20. század első felében egyre inkább a tér gazdasági aspektusa felé fordultak, vagyis a városokat közgazdasági szempontból kezdték vizsgálni. Mindez a német geográfus, Walter Christaller, településhierarchiára vonatkozó központi helyek elméletében csúcsosodott ki (Christaller, 1933), amit honfitársa, August Lösch fejlesztett tovább (Lösch, 1944).

Az elmélet homogén térszínre – Dél-Németország síksági területére – vonatkozóan lett megalkotva, így alkalmazhatósága meglehetősen korlátozott. Ráadásul a területi egyenlőtlenségekre is vak, mivel a térben egyenletesen eloszló fizetőképes keresletet feltételez. Mindezzel együtt munkájuk elvitathatatlan eredménye, hogy túllép a tapasztalható jelenségek pusztán leírásán, és a településhálózat térbeli rendjét kialakító háttérmechanizmust igyekszik feltárni. Rávilágít arra, hogy a települések nem elszigetelten, hanem egymással szoros kapcsolatban fejlődnek.

Nemcsak a településhálózat, hanem a városon belüli folyamatok esetében is hangsúlyosak voltak a közgazdasági perspektívájú területhasználati vizsgálatok. Ugyanakkor a városföldrajzra nagy hatással voltak a városszociológiai kutatások is. A 20. század első felében a diszciplína amerikai képviselőinek körében alakult ki a szociálökológia irányzata, ami társadalmi folyamatok leírására ökológiai kutatási módszereket és fogalmakat alkalmazott.

Munkásságuk „chicagói iskola” néven híresült el, ugyanis a Chicago-i Egyetem professzorairól volt szó, akik kutatása Chicago városára fókuszált. A 2. világháború végéig összesen három városökológiai modellt dolgoztak ki: Burgess és Park (1925) koncentrikus modellje, Hoyt (1939) szektorális modellje, valamint Harris és Ullman (1945) többmagvú modellje.

A modellekkel kapcsolatos legfőbb kritika, hogy alkalmazhatóságuk korlátozott, hiszen egy konkrét város belső működésére vonatkozóan tesznek megállapításokat, így az más kontextusban – például Európa, vagy Latin-Amerika városaiban – nem alkalmazható. Ugyanakkor fontos eredményük, hogy rávilágítanak arra, hogy a modern nagyvárosok belső szerkezete nem ad hoc, hanem különböző folyamatok által meghatározott térbeli rend jellemzi őket.

A 20. század közepéig még mindig dominánsan idiografikus városföldrajz a 2. világháborút követően kezdett drasztikusan átalakulni, melynek eredményeként a kivételek leírása helyett az általános törvényszerűségek feltárására törekvő, nomotetikus diszciplínává vált (Schaefer, 1953). A folyamat háttérében többek között az úgynevezett „kvantitatív forradalom” állt, ami a technológiai fejlődésnek köszönhetően, a számítógépek és földrajzi információs rendszerek révén soha korábban nem látott mennyiségű adat gyűjtését és feldolgozását tette lehetővé. Ez a városföldrajz erőteljes kvantifikálódásához vezetett.

Az 1950-es évek végétől az 1970-es évekig domináns pozitívista városföldrajz hitt a minket körülvevő világ és folyamatok megismerhetőségében, és igyekezett azokat számszerűsítés révén kézzelfoghatóvá tenni, és (matematikai) modellekkel magyarázni. Az ebben az időszakban született munkák több esetben is építettek a 20. század első feléből származó modellekre, de számos új elmélet is született.

A teljesség igénye nélkül ezen időszak fontosabb városföldrajzi munkái Torsten Hägerstrand térbeli mozgásokra – mint az innováció terjedésére (1952, 1957), vagy az emberek migrációjára (1957) – vonatkozó diffúziós modelljei, az eredetileg Auerbach (1913) nevéhez fűződő rang-nagyság szabály továbbgondolása, és városi népsűrűség alakulását befolyásoló területi változók elemzése (Berry & Garryson, 1958), településtípusok osztályozása (Smith, 1965).

Ennek a bő két évtizednek fontos hozadéka volt, hogy a társadalomföldrajzot, ezen belül is a városföldrajzot széles körben elismert tudományterületté tette, mivel a diszciplína olyan rigorózus tudományos módszereket kezdett el alkalmazni, amelyekkel elméletei empirikusan tesztelhetővé váltak.

A pozitívizmus domináns városföldrajzi paradigmáját az 1960-as évek végére, de főleg az 1970-es évekre egyre több kritika érte, ami elsősorban a kvantitatív szemlélet, a matematikai modellek merevségéből fakadt, amik nem voltak képesek figyelembe venni és értelmezni a városokkal kapcsolatos nem-számszerűsíthető tényezőket, mint például az emberi viselkedés. Az egyén szubjektivitása mellett a pozitívista megközelítés alapvetően vak volt a társadalmi, politikai folyamatokra is, pedig az általuk kutatott városi jelenségeket azok is erőteljesen befolyásolják (Latham et al., 2009).

A pozitívista megközelítés ellenében egyre több városföldrajzi kutatási irányzat, iskola kezdte meghatározni magát, amik az általános törvényszerűségek és a makroszint helyett egyre inkább az egyénre, a mikroterekre, a szubjektív térélményre fókuszáltak, és egyedi eseteket kezdtek vizsgálni. Ezek egyidejűleg jelentek meg és gyakoroltak hatást a városföldrajz vizsgálati keretére. Így az 1970-es évektől a diszciplína jelentős mértékben diverzifikálódott. Ezek közül csak néhány irányzatot ismertetek.

Megjelent többek között az egyéni térérzékelést és döntéshozatali mechanizmust központba állító behaviorista irányzat, ami az emberek térbeli viselkedését vizsgálta. Egyik leggyakrabban alkalmazott vizsgálati eszköze a mentális térképezés volt. Kutatási témái között pedig megtalálható például a fogyasztói viselkedések (Clark & Rushton, 1970), a migráció (Morrill & Pitts, 1967; Brown & Moore, 1970) vagy a városról alkotott kép függvényében a lakóhelyi preferenciák (Downs & Sea, 1977) vizsgálata.

Ebben az időben született, szintén az embert középpontba állító másik irányzat, a humanista megközelítés, ami az egyénre, mint a városon belüli változás aktív előidézőjére tekintett (Ley & Samuels, 1978). Vizsgálati fókuszában az ember szubjektív tapasztalása, térélménye (Relph, 1976), a terek és helyek társadalmi konstrukciójának vizsgálata állt (Tuan, 1977), és az egyéni esetek részletes elemzéséből vont le következtetéseket. Vizsgálati eszköztárába tartozott a néprajz, vagy az irodalmi szövegek, de akár levelek és mítoszok elemzése is (Tuan, 1991).

A behaviorista és humanista városföldrajzi megközelítéseknek köszönhetően a tudományág kellő figyelmet fordított a városok egy nagyon fontos szereplőjére: a helyi lakosokra, szubjektív meglátásaikra, megéléseikre, hely- és téralkotó tevékenységükre. Ezáltal a pozitívista városföldrajz munkájának fontos hiányosságát pótolta. Kutatási eredményeiknek köszönhetően pedig lehetőség nyílt egy „emberarcúbb” városfejlesztésre.

Azonban az iskolákat elsősorban az a kritika érte, hogy az egyéni döntéshozatalra túlzott hangsúlyt fektetnek, és nem veszik figyelembe azokat a tényezőket, amik fölött az egyénnek

nincs hatalma, viszont korlátozzák őt a döntéshozatalban. Az ilyen makroszintű faktorok figyelmen kívül hagyásával pedig a valóság torzulása áll fenn.

Ez a kritika legerőteljesebben a strukturalizmus híveinek munkáiban fejeződött ki, már az 1970-es évektől, de döntően az 1980–'90-es évtizedek során. Nézetük szerint a tapasztalható földrajzi jelenségek, minták, az emberi tevékenység nem magyarázható pusztán azok empirikus vizsgálatával, mivel ezeket a „felszínen” érzékelhető jelenségeket „mélyebben” húzódo, mögöttes okok eredményezik. Ezért az uralkodó politikai, társadalmi, kulturális, gazdasági struktúrákat, hatalmi viszonyokat kell vizsgálni. Az irányzat egyben reflektált a kvantitatív térelemzések azon hiányosságára is, hogy a tapasztalható mintázatok leírásán és vizsgálatán túl nem foglalkoztak az azokat létrehozó okokkal.

A strukturalista városföldrajz elsősorban Marx (1867), illetve Engels (1844) munkásságán alapult. A globális gazdasági rendszer átalakulását, és az ebből adódó, a világ számos városát érintő problémákat akarta megérteni, amihez vizsgálódásának középpontjába a kapitalizmus strukturális változásait állította, Marx fogalomrendszerét, megközelítését elemzési keretként alkalmazva. Az irányzat kialakulásakor főleg Amerika nagyvárosaiban a posztfordi gazdasági átmenetből adódó egyre látványosabb gazdasági, társadalmi problémák kezdtek kibontakozni, amit politikai síkon polgárjogi mozgalmak kísértek. Továbbá erre az időszakra tehető a gyarmati sorból felszabadult országok viharos gyorsaságú urbanizációjának kezdete – vagy fellendülése – és az óriási lakosságú nagyvárosi nyomornegyedek egyre jelentősebb elterjedése is. Bár ez utóbbi térség nem képezte a mainstream városföldrajz kutatási témáját, az ebből az időszakból származó, társadalmi-gazdasági problémákra reflektálni kívánó megközelítések releváns keretet kínálhatnak ennek vizsgálatára is.

A strukturalista városföldrajz híveit, a filozófiai gyökereikből fakadóan nagyfokú normativitás is jellemezte: a fennálló jelenségek, állapot mellett nagy hangsúlyt fektettek az igazságos, ideális állapotra, arra, hogy minek kéne lennie. Vagyis a társadalmi igazságtalanság, az egyenlőtlen fejlődésből származó negatív társadalmi hatások is foglalkoztatták őket. A strukturalista városföldrajz egyik legelső, de mindenképpen az egyik legnagyobb hatású munkája David Harvey (1973) nevéhez fűződik. *Social Justice and the City* (Társadalmi igazságosság és a város) című írásának hatására kezdődött meg a városföldrajz területén a marxista megközelítés szélesebb körű alkalmazása. A megközelítés másik kiemelkedő alakja, a fiatal korában politikai aktivista Manuel Castells (1977, 1983).

A strukturalista városföldrajzot is több oldalról támadták a különböző megközelítések. A humanista városföldrajz például a társadalmi struktúrák egyéni cselekvőképesség feletti dominanciája okán utasította el. Míg más megközelítések a társadalmi megosztottság osztály alapú vizsgálatával nem tudtak azonosulni, mivel meglátásuk szerint így olyan dimenziók, mint a nem, etnikai hovatartozás, vagy a szexualitás mentén lévő törésvonalak sikkadnak el (Pacione, 2009).

Mindazonáltal a megközelítés elvitathatatlan hozzájárulása a városföldrajz diszciplínájához, hogy a városokra és magára az urbanizációra nem, mint önmagában lévő jelenségekre tekint, hanem társadalmi, gazdasági, politikai folyamatok, hatalmi viszonyok által meghatározottnak értelmezi őket. A makroszintű folyamatok vizsgálata pedig egyfajta felülnézetet teremt, ami lehetővé teszi a különböző régiók városodási, városiasodási folyamatainak összehasonlítását. Ebből adódóan a strukturalista megközelítés jó kiindulópontot szolgáltat Afrika nyugati világhoz képest eltérő urbanizációjának vizsgálatához, a különbségek értelmezéséhez, így jelen disszertációhoz is. Azonban vizsgálati keretrendszerem részleteit még nem itt, hanem a fejezet végén fejtem ki részletesebben.

Az 1970-es évek második felétől kibontakozó strukturalista megközelítés közel sem az egyetlen marxista filozófiai alapokon nyugvó városföldrajzi irányzat volt. Az osztály, elnyomás, hatalom, újraelosztás, kapitalista termelési mód és az ebből adódó társadalmi, térbeli mintázatok foglalkoztatták, foglalkoztatják többek között a morálfilozófiai megközelítést alkalmazó geográfusokat, illetve a kritikai városföldrajzosokat is. Az elemzési keretet jelentő filozófiai alapon túl a kutatók személyében is nagy átfedéseket mutatnak ezen irányzatok.

A társadalom morális alapjait kritikusan vizsgáló (Jackson, 1984) morálfilozófiai megközelítés a strukturalista irányzathoz hasonlóan a meglévő jelenségek mellett azzal is foglalkozik, hogy milyennek kéne lennie a városnak, vagy annak egyes elemeinek. A társadalmi igazságosságot központba állító áramlat a kora '70-es években kezdett kibontakozni, többek között az imént a strukturalista városföldrajz képviselőjeként is bemutatott David Harvey *Social Justice and the City* (1973) című munkája nyomán. Harvey későbbi munkájában is központi kérdésként kezelte a társadalmi igazságosságot (lásd például: Harvey, 1996), így a strukturalista városföldrajz mellett a morálfilozófiai megközelítés kiemelkedő alakjának is tekinthető. Az irányzat további fontos munkái még az 1990-es években tapasztalható nagyvárosi problémák okait feltáró, az urbanizáció, hatalom és igazságosság közti kapcsolatot bemutató *Urbanization of Injustice* (Az igazságtalanság urbanizációja) (Merrifield & Swyngedouw, 1997), vagy a különbözőségek

fontosságát feminista perspektívából hangsúlyozó *Justice and the Politics of Difference* (Igazságosság és a különbségek politikája) (Young, 1990).

A marxista filozófiai alapokon nyugvó másik – ugyanakkor nem teljesen elkülönülő – irányzat a kritikai városföldrajz, ami nem homogén megközelítés. Általános értelemben az 1968 utáni korszak baloldali vagy radikális városkutatók munkáit nevezik összefoglalóan így (Bodnár, 2013). Ezért többek között a marxista, feminista, posztmodern, queer, aktivista földrajz gyűjtőfogalmaként értelmezhető (Castree 2000; Best, 2009). Vagyis a morálfilozófiai városföldrajz is tulajdonképpen tekinthető a kritikai irányzat egyik ágának. Szerteágazó vizsgálati fókusza, megközelítései ellenére a kritikai városföldrajzban alapvető fontosságú közös metszet az igazságtalanság és egyenlőtlenség: ezek megnyilvánulásainak bemutatása, okainak szisztematikus feltárása, valamint a gyakorlat irányába elmozdulva megoldások, új lehetőségek felé mutató perspektívák felvázolása, a krízisben lévő városok és lakosaik erőfeszítéseinek bemutatása, amivel a változást kívánják ösztönözni, elősegíteni (Jonas et al., 2015: 275). Azaz egyetérthetünk Bodnár kijelentésével, miszerint a kritikai városelmélet „a hatalom, az egyenlőtlenség, az igazságtalanság és a kizsákmányolás kritikája, a városokon belül és a városok között egyaránt” (Bodnár, 2013: 22). A kritikai városföldrajz másik fontos eleme magának az ideológiának a kritikája – beleértve a társadalomtudomány ideológiáit is –, azaz elutasítja a városról kialakított tudás államközpontú, technokrata, piacvezérelt és piacorientált formáit (Bodnár, 2013: 22). Kiemelkedő alakjai – több esetben átfedéssel a korábban ismertetett városföldrajzi irányzatokkal – Henri Lefebvre (1974), a koncepcióját továbbfejlesztő posztmodern kritikai urbanista Edward Soja (1996, 2000), az urbanizációt strukturalista, morálfilozófiai aspektusból vizsgáló marxista David Harvey (1973, 1985a, 1985b), a témavezetettjeként doktoráló Andy Merrifield (2002), vagy a strukturalista megközelítésnél szintén említett, marxista szemléletű Manuel Castells (1977).

A városi problémákat etikai szempontból közelítő, társadalmi igazságosságot központba állító morálfilozófiai irányzat, valamint a szintén a társadalmi egyenlőtlenségeket, társadalmi igazságtalanságot bíráló, azok felszámolására törekvő kritikai városföldrajz szintén releváns értelmezési keretet nyújthat az afrikai nagyvárosok nyomornegyedeinek vizsgálatához. Különösképpen azonosulni tudok a kritikai városföldrajz gyakorlat irányába történő elmozdulásával, a változások elősegítésére irányuló törekvésével, amit Edward Soja úgy fogalmazott meg, hogy „tudást előállítani nemcsak önmagáért, sokkal inkább annak gyakorlati hasznosulásáért érdemes, hogy javíthassunk a világon” (Soja, 2000: xiv). Ugyanakkor a kritikai városföldrajz másik központi eleme, az ideológia kritikája már nem képezi jelen tanulmány

tárgyát, vizsgálati keretét, ezért ez nem is tekinthető – tisztán – kritikai városföldrajzi munkának.

A vizsgálati keretrendszer pontos meghatározása előtt tovább folytatom a városföldrajzi szakirodalom áttekintését, ugyanis a kutatás szempontjából releváns megközelítések még nem mind kerültek bemutatásra. Bár az eddigi szintézis sem teljeskörű – hiányzik belőle többek között a feminista, posztmodern, posztstrukturalista, vagy a menedzsment megközelítés, amik szintén jelentős mértékben járultak hozzá a diszciplína fejlődéséhez, eredményeihez –, a szűkítést az indokolja, hogy elsősorban a vizsgálati keretrendszer szempontjából releváns elméletek, eszmék bemutatására törekszem.

Az eddig bemutatott, mainstream városföldrajz elméletei alapvetően Európából és Észak-Amerikából származnak, az ott lévő városokban tapasztalható jelenségek vizsgálatán alapulnak. Afrika az elméletalkotásban egyáltalán nem, esetelemzések tekintetében pedig csak marginálisan jelent, jelenik meg. A nyugati modellek, elméletek Afrikában való alkalmazása viszont azt a kockázatot hordozza magában, hogy a tapasztalható jelenségeket egy teljesen más – társadalmi, gazdasági, politikai stb. – kontextusban kialakult fogalomrendszer segítségével próbálja meg értelmezni, magyarázni, nyugati hierarchiákba, kategóriákba, felosztásokba próbálja behelyezni az afrikai városi jelenségeket, ami minimum tévkövetkeztetésekhez vezet, de eszmék tekintetében gyarmatosító hatású (Hall & Barrett, 2018) lehet. Hiszen az elsősorban fejlettség és modernitás szempontjából, nyugati mércével történő vizsgálatokból (Robinson, 2006) az afrikai városok szinte mindig „alulfejlettként”, „elmaradottként”, „válságterületként” kerülnek ki. Az afrikai városok fejlődése, az ott tapasztalható jelenségek nem feltétlen magyarázhatók a hagyományosan nyugati városföldrajzi modellekkel, elméletekkel. Ezek nem képesek lefedni a globális urbánus paletta teljes spektrumát. Ez önmagában nem probléma, pusztán egy tény. A probléma abból adódik, amikor a nyugati elméleteket univerzális érvényességűnek tekintik.

A tradicionális, nyugati városföldrajzi főárammal szemben határozta meg magát a posztkolonialista irányzat, ami az 1970-es évek elején kezdett el kibontakozni, és a '80–'90-es években terjedt el szélesebb körben. Maga a posztkolonializmus kifejezés kettős jelentéstartamú: egyrészt azt a történelmi állapotot, időszakot jelenti, ami társadalmak, államok gyarmati sorból való – politikai – függetlenedésével kezdődött (Alavi, 1972). Ez tehát elsősorban Afrika és Ázsia kolonizáció által érintett országaira értelmezhető a 20. század második felétől. Másrészt egy kritikai megközelítés, egy mozgalom, különböző eszmék, elméletek és gyakorlat gyűjtőneve, ami az antikolonialista harc, a gyarmatosítás hatásainak

meghaladása mellett kötelezte el magát (Young, 2001). A posztkolonialista gondolatiság kialakulásában jelentős szerepet játszottak a kor olyan különböző politikai vezetői, aktivistái, gondolkodói, mint például Kwame Nkrumah (1963, 1965), Sékou Touré (1962), vagy Frantz Fanon (1961). A posztkolonialista megközelítés szerint a gyarmatosítás nem ért véget a politikai függetlenedéssel, attitűdként továbbra is tetten érhető a kultúrában, társadalomban, tudományban stb. (Ryan, 2004). Az irányzat ezért különös hangsúlyt fektet a megnevezésekre, fogalomhasználatra, elítéli a duális világnézetet és az ehhez kapcsolódó stigmatizálást – például fejlett és fejlődő világ –, megkérdőjelezi a „fejlődést”, mint az ideális állapot felé vezető egyedüli, kizárólagos utat, és törekszik a domináns elméletek megfelelő kontextusban való alkalmazására (Jonas et al., 2015) – azaz elutasítja a nyugati elméletek univerzalitását.

Mindez tehát azt jelenti, hogy az afrikai urbanizáció vizsgálata során a városföldrajz korábbi, nagy iskoláinak elméletei irrelevánsak, alkalmazhatatlanok lennének? Használatuk torz értelmezési keretként minden alkalommal téves következtetésekhez vezet? Véleményem szerint nem. Ezen álláspontomban Garth Myers (2013), afrikanista városföldrajzos is megerősít, aki felhívja a figyelmet, hogy „a főként afrikai városokkal foglalkozó kutatók általában nem utasítják el a nyugaton keletkező elméleteket” (2013: 31) [...] és „indokolatlan lenne az afrikai tanulmányok kutatásai során kategorikusan elutasítani a nyugati városelméletet” (Myers, 2013: 52). Vele egyetértve én sem szándékozom így tenni. A nyugati elméletek már csak azért sem vethetők el – teljes mértékben –, mert a modern urbanizáció magterülete Európa és Észak-Amerika volt, és domináns technológiai, gazdasági, politikai szerepük révén innen terjedt el globálisan (külső tényezők). Ezt természetesen a helyi (belső tényezők) befolyásolják, így az urbanizáció tényleges jellemzőit, megnyilvánulási formáit adott – társadalmi, gazdasági, politikai, kulturális stb. – kontextus határozza meg (belső tényezők). A lokalitás, a mikroterek szerepét ráadásul maga a globalizáció értékeli fel. Saskia Sassen, a globális város, mint új településtípus fogalmának megalkotója munkáiban a lokális tér fontossága mellett érvel (Sassen, 1992, 1999, 2000), ugyanis a globalizáció a nemzetállamok szerepének visszaszorulása mellett a konkrét városi terekben, az ezekben a lokalitásokban gyökerező társadalmi-gazdasági egységeken keresztül valósul meg. Ilyen módon pedig lehetőség nyílik a koncepció Globális Északon kívüli – így Afrikában történő – alkalmazására is. Erre a magyar szakirodalomban is található példa Fokváros vizsgálata révén (Trócsányi & Tarrósy, 2022).

Pusztán nyugati perspektívából Afrikában urbanizációs válság tapasztalható, aminek leglátványosabb tünete a nagyvárosi nyomornegyedek létezése, bővülése. Bár ezt a

megállapítást több korábbi munkámban (például: Czirják, 2015a, 2019) is kifejttem – és álláspontomat továbbra is fenntartom –, részemről ez nem afro-pesszimista perspektívából történt, történik, ami a kontinens „alulfejlettségét” endemikus és sajátos afrikai vonásként értékeli, aminek következtében nem képes megfelelni az alapvetően neo-liberális „modernitás” eszméjének. Ez a gyarmati előítéletet felidéző perspektíva jellemzi például sok esetben a nemzetközi fejlesztési együttműködési rendszer multilaterális intézményeit (Locatelli & Nugent, 2009: 3). Nem is az afro-pesszimista megközelítés strukturalista ága felől közelítettem, ami a helyi állapotokat a globális folyamatokból levezetve, nyugati mércével vizsgálva Afrikát a külső, globális folyamatoknak kitett, tehetetlen szereplőként látja, ahol a városok a nemzetközi kapitalista politikák által teremtett szegénység bölcsői, amit a tradicionális elemek dominanciája gátol a modernizációban (Davis, 2005; King, 1990).

Bár az afrikai nyomornegyedekben tapasztalható életkörülmények – főleg, ha azok élethosszra gyakorolt hatását nézzük – semmilyen társadalmi-kulturális kontextusból szemlélve nem tekinthetők ideális állapotnak, aminek ne kéne a felszámolásán dolgozni. Az ottani nyomor egy kontextusfüggetlen tény (Solymári & Czirják, 2023b). Ugyanakkor, ha kizárólag a nyugati értelmezési keret afro-pesszimista felfogása felől közelítünk, nem vesszük észre azokat a szerves folyamatokat, amik a helyi kontextusban, a mikroterekben teljesen logikusan működve alakítják át, módosítják a globális folyamatok lokális hatásait. Így például figyelmen kívül hagyjuk a nyomornegyedek számos fontos funkcióját. Ez pedig bekorlátozza a lehetséges megoldásokat, hiszen nem épít az endogén erőforrásokra, helyi adottságokra, tudásra.

Ezzel szemben az afrikanisztika, vagy Afrika tanulmányok (*African studies*) – a kontinens egészével foglalkozó, interdiszciplináris tudományterület, amiben a 20. század második felétől a posztkolonialista irányzat gyökeres változást hozott – egyik kulcsfogalma az afrikai ágens (*African agency*), ami az afrikai aktorok döntési és cselekvőképességét jelenti (lásd: Tarrósy, 2023). Ezzel az afrikai embereket cselekvőképes aktoroknak tekinti, akik a globális hatásokat sokféleképpen módosítják tevékenységük, megküzdési stratégiáik révén (Chabal et al., 2007). A cselekvőképes, helyi közösség pedig a közösségi tervezés központi eleme, egyben célja is. Meggyőződésem szerint ez (ti. afrikanisztika afrikai ágens fogalma) az a kiindulópont, ami lehetővé teszi a nyugati városföldrajzi elméletek afrikai kontextusban való megfelelő alkalmazását.

Mindezeket figyelembe véve jelen disszertáció – amely az afrikai urbanizációs válság legszembetűnőbb válságjelenségeivel, a nyomornegyedekkel kapcsolatos lehetséges megoldási módokat elemzi – az afrikai városkutatás kurrens, Roy (2007) és Myers (2013)

megfogalmazásában legfontosabb feladatához, a gyakorlathoz és annak kutatásához kíván hozzájárulni. Végző célja, hogy az afrikai nyomornegyedekben élők életkörülményeinek fejlesztését célzó beavatkozások hatékonyságának fokozásához járuljon hozzá.

Hathatós fejlesztés azonban csak úgy lehetséges, ha megértjük a kezelni kívánt problémát létrehozó okokat, mivel ez fogja meghatározni a fejlesztés fókuszát, és a lehetséges mozgásteret is. E tekintetben az afrikai urbanizációt globális és lokális folyamatok interakciójaként látja: a nyomornegyedek – mint mikroterek szintjén jelentkező hatalmi konfliktusok konkrét megnyilvánulási formái – létét globális folyamatokban, hatalmi, egyenlőtlenségi viszonyokban, strukturális okokban gyökerezőnek tekinti, a makroszintű folyamatok lokális, mikroszintű szimptomájaként értelmezi. Vagyis a dolgozat kiinduló pontja a kritikai geopolitikai megközelítés, ami épít a strukturalista városföldrajz megközelítésére, miszerint a földrajzi térben tapasztalható jelenségek megértéséhez a mélyben húzódó – társadalmi, gazdasági, politikai, hatalmi – struktúrák, folyamatok feltárására van szükség.

Ugyanakkor Afrikára nem „fehér lapként” tekint, ahol ezek a makrofolyamatok egy az egyben, változás nélkül manifesztálódnak, nem is a globális hatásoknak kiszolgáltatott, tehetetlen szereplőként látja, hanem az afrikanisztika perspektívájából, az *African agency* gondolatára építve nagy hangsúlyt fektet a helyi (belső) folyamatokra, tényezőkre, szereplőkre, amik/akik a globális hatásokkal interakcióba lépve, lokálisan módosítják azokat. Az afrikai emberekre, mint cselekvőképes helyi társadalomra tekint, és a nyomornegyedekkel kapcsolatos sikeres beavatkozások kulcsaként látja őket.

A disszertáció épít továbbá a strukturalista iskola normatív megközelítésére, valamint a morálfilozófiai irányzat és a kritikai városföldrajz társadalmi igazságtalanságot, egyenlőtlenséget kritizáló, annak okait feltáró (strukturalista, morálfilozófiai városföldrajz) és azt felszámolni igyekvő (kritikai városföldrajz) törekvéseire. Azonban ezt nem marxista – sokkal inkább keresztény – alapokon teszi, így a társadalmi osztályok és osztályharc nem képezi vizsgálatának elemét, fogalomhasználatának részét. A társadalmi egyenlőtlenségekkel kapcsolatos megközelítése mellett a kritikai városföldrajz gyakorlati szemléletére is épít, hiszen – az urbanizációs folyamatok elméleti vizsgálata mellett – a nyomornegyedekkel kapcsolatos fejlesztési módokat, mint a társadalmi igazságtalanság felszámolásának egy platformját vizsgálja, és célja a praxis fejlődéséhez való hozzájárulás.

Mindezen (kritikai) geopolitikai és városföldrajzi megközelítéseket az afrikanisztika szemszögéből alkalmazza, ily módon posztkolonialistának is tekinthető. Ugyanakkor a

nemzetközi fejlesztési együttműködési rendszerben általánosan elterjedt szóhasználat – ezáltal a hivatkozott szakirodalomban alkalmazott terminológia – miatt használ olyan kifejezéseket, amiket a posztkolonialista gondolkodók elutasítanak – például fejlődő és fejlett világ, Globális Észak, Dél stb. Teszi ezt azonban úgy, hogy ezek normatív tartalmát (Észak = fejlett, Dél = fejletlen; fejlődő = fejletlen) elutasítja. Nem hisz a lineáris fejlődés (Rostow, 1959) gondolatában, így megközelítésében Afrika nem a nyugati világtól lemaradt, ahhoz képest elmaradott kontinens, hanem más. Ezért nincs is értelme a nyugat modernista mércéjével mérni. Ugyanakkor a nyomornegyedeket, és az ott tapasztalható életkörülményeket kontextusfüggetlen, objektív tényként, megoldandó problémaként tekinti.

A disszertáció interdiszciplináris – kritikai geopolitikában és városföldrajzban gyökerező afrikanista – perspektívájának meghatározása után a modern urbanizációt veszem górcső alá az első és a második kutatási kérdés megválaszolása érdekében. Arra keresem a választ, hogy milyen tényezők játszottak leginkább szerepet a modern urbanizáció kialakulásában, valamint, hogy mi okozza a fejlett és fejlődő országok eltérő modern (kori) urbanizációját, így a Globális Dél nagyvárosaiban található nyomornegyedeket létrehozó urbanizációs válságot.

2. A MODERN URBANIZÁCIÓ ELTÉRŐ ARCAI

A történelem során a városok mindig is az emberi kreativitás, fáradhatatlanság megnyilvánulásának színterei voltak. Politikai, gazdasági, kulturális erőcentrumok, ahol a népességkoncentrációból fakadó szinergiák kiteljesedhetnek. Hiszen sok tényező egyidejűségét feltételezi, hogy több százezer, több millió ember viszonylag kis területen tudjon együtt élni, dolgozni, alkotni, és keze munkájának gyümölcsét élvezni. Számos példát találhatunk rájuk már egészen az ókor kezdetétől, gondoljunk csak Mezopotámia, az Indus-völgye, Nyugat-Afrika, vagy a mai Mexikó és Peru területén létrejött, több tízezres – Ur esetében akár százezres (Schneider, 1973) – városokra, Krisztus előtt 6000 és 1000 között.

Ezzel együtt nagyon hosszú ideig a városlakók aránya a Föld össznépességét tekintve igen korlátozott maradt: 1800-ban is csak 3-5% volt (Kaiser, 2011). Az ipari forradalommal azonban soha korábban nem látott mértékű és sebességű urbanizáció kezdődött. Az emberiség belépett a modern – vagy ipari – urbanizáció szakaszába, mára pedig egyértelműen városi világról (Enyedi, 2012), a város évszázadáról (Szirmai, 2019) beszélhetünk. Ugyanis 2007 óta globális szinten több ember él városokban, mint vidéken (UN DESA, 2018). És a tendencia folytatódik: a legfrissebb rendelkezésre álló adatok alapján a Föld populációjának 55,3%-a, azaz 4,2 milliárd ember városlakó (UN DESA, 2018).

Az új korszak azonban új kihívásokat is hozott magával. A városok egyre inkább a fokozódó társadalmi egyenlőtlenségek látványos színterévé váltak, a fejlődő országok nagyvárosi nyomornegyedei révén. Bár a modern urbanizáció hajnalán, az ipar centrumterületeinek nagyvárosaiban is voltak „sötét negyedek” (Engels, 1980), a 20. század második felében az urbanizáció súlypontja áthelyeződött a fejlődő világ országaiba, ahol a városi lakosság szám robbanásszerű növekedésével nem képes lépést tartani a lakásállomány, az infrastruktúra, városi szolgáltatások bővülése, így óriási tömegek kénytelenek nyomornegyedekben tengődni. A fejlődő világ kapcsán megcáfolódni látszik az a korábbi történelmi tapasztalat, hogy a városodás a fejlettség fokmérője. A mennyiségi és minőségi urbanizáció szétválásával (Lackó, 1997) urbanizációs válság (Ricz, 2007; Parnell & Walawege, 2014; Smit & Pieterse, 2014; Pieterse, 2014; Parnell & Simon, 2014; Czirják, 2015a, 2019) bontakozott ki, aminek leglátványosabb szimptomái a nyomornegyedek léte, ahol ma világszerte 1 milliárd ember, a Föld városi lakosságának közel negyede él (UN Habitat, 2022).

2.1 Modern urbanizáció kialakulásának tényezői

A modern urbanizáció okait vizsgáló szakirodalom rendkívül széleskörű. Számos tudományterület képviselői kutatták különböző aspektusból, demográfusoktól kezdve, közgazdászokon, történészeken át a geográfusokig. Az eltérő megközelítések az ipari forradalomtól kezdődő urbanizáció okait különböző tényezőkben látják, esetenként azonban átfedésekkel, és csak hangsúlybeli különbségekkel. A következőkben azokat a főbb tényezőket mutatom be, amelyek a különböző elméletek, modellek megalkotói szerint a modern urbanizáció kialakulásában döntő szerepet játszottak. Ezen megközelítéseket alapul véve ismertetem saját elképzelésemet is.

Egyik közgazdaságtani kulcstényező, amiből kiindulva a 19. századig korlátozott urbanizációt magyarázzák a „többlet energia”, azaz a terméktöbblet – mint például élelem, tüzelőanyag – előállítási kapacitás rendelkezésre állása, ami az ipari forradalom hatására nőtt meg ugrásszerűen. A megközelítés értelmében a városi lakosság számot alapvetően az határozza meg, hogy a mezőgazdaság mekkora, nem agrártevékenységet folytató népességet képes eltartani, terméktöbblet előállítási képessége révén (Lowry, 1990; Clark, 2003). A mezőgazdaság hatékonysága, megfelelő fejlettsége a városok létrejöttének előfeltétele (Schneider, 1973; Enyedi, 2012), hiszen a népesség egy bizonyos hányada így képes térben is elszakadni a rurális térséghez kötődő agrárszektortól, és válik biztosítottá a megélhetése a városban is rendelkezésre álló élelmiszerek, egyéb erőforrások következtében. Erre az

összefüggésre legkorábbi példa a neolit forradalom és az ennek nyomán az időszámításunk előtti 6000 környékén létrejövő első városok (Hall & Barrett, 2018).

Az agrárszektor városi lakosságeltartó képessége a termelékenysége, technológiai fejlettsége mellett a szállítási feltételektől is függ (Bairoch, 1988). A termelékeny mezőgazdaság munkaerőfelesleget generál, másfajta – elsősorban városokban megvalósuló – tevékenységek számára teremt munkaerőt. Ahhoz, hogy a munkaerőpiac ezen szegmensének élelmezése biztosított legyen, a mezőgazdasági termékeknek mind fizikailag mind pedig anyagilag elérhetőnek kell lennie. Ez a szállítási feltételek, és az ebből fakadó szállítási költségek függvénye. Ha a szállítás adott kor technológiai színvonala – mint például úthálózat kiépítettsége, szállítási mód – miatt lassú, az élelmiszerek megromolhatnak mire célba érnek, áruk pedig magas lesz a hosszú szállítási idő miatti magas szállítási költségek eredményeként. Így a mezőgazdasági termékek mind fizikai, mind anyagi elérhetősége korlátozott marad.⁴

Ez a fajta korlát az ipari forradalommal tört meg, ami mind a mezőgazdasági termelésben, mind a szállításban forradalmi újításokat hozott. Többek között a fajtanemesítés, vetésforgó alkalmazása, műtrágya használata, és az agrárszektor gépesítése ugrásszerűen megnövelte a primer szektor termelékenységét (Neal & Cameron 2015; Maddison 2007; Enyedi, 2012). A gőz – és ennek előállításához a szén – hasznosítása, majd a szénhidrogéneket alkalmazó robbanómotor feltalálása pedig a szállítási folyamatot gyorsította meg és csökkentette költségeit drasztikusan (Crafts & Venables 2003).

Egy másik közgazdaságtani megközelítés, az urbanizáció hagyományos gazdasági elmélete alapvetően a vidék és város közötti bérkülönbség által indukált migrációban látta a modern urbanizáció fő okát: mivel a városokban az iparosodás hatására létrejött új szektorok – feldolgozóipar, vagy a szolgáltató szektor – magasabb béreket kínál, mint a mezőgazdaság, a vidéki térségekben feleslegessé vált munkaerő a városokba áramlik (Lewis, 1954; Fei & Ranis, 1964). A 20. század közepén domináns elképzelést már az 1950-es években kritizálták, mivel sok fejlődő országban az urbanizáció mértéke és a munkahelyek bővülésének üteme nem állt arányban egymással, ami munkanélküliséghez vezetett. Ezt a jelenséget hívta „túlurbanizációnak” Davis és Golden (1954).

A hagyományos gazdasági megközelítés és a gyakorlatban tapasztaltak közti ellentmondás feloldására dolgozta ki modelljét Harris és Todaro (1970), akik az eredeti megközelítést

⁴ Az ilyen jellegű összefüggések vizsgálatával foglalkoznak például a telephelyelméletek, mint a gazdaságföldrajz egy kutatási területe.

annyiban módosították, hogy a faluról városba történő költözést nem a tényleges keresetekkel, hanem a feltételezett bérkülönbségekkel magyarázták. A „túlurbanizáció” okát – vagyis amikor a város lakosság száma nagyobb mértékben növekszik, mint amit a munkaerőpiac fel tud szívni – pedig a kormányok bértorzító beavatkozásaiban látták.

A bérkülönbségekből kiinduló közgazdasági megközelítések szerint tehát a 18. század végén, 19. század elején szinte ugrásszerű urbanizáció azért kezdődhetett meg, mert a termelés átalakulásával a vidék és város közötti bérkülönbségek a sokszorosára nőttek, így a korábbi történelmi időszakoknál intenzívebb rurális-urbánus migráció kezdődött. Azonban mind a tradicionális, mind a Harris-Todaro szerzőpáros által módosított modell alapján végzett számítások ellentmondásos eredményekre jutottak: nem kimutatható egyértelműen a bérkülönbségek és az urbanizáció közti közvetlen összefüggés (Becker & Morrison 1995; Mazumdar, 1987; Lall et al., 2006).

Ezt a fajta megközelítést sok más szerzővel egyetértve túlságosan szűknek látom, hiszen a rurális-urbánus migrációnak számtalan más oka is lehet, amit már az 1970-es évektől kutattak (lásd többek között: Byerlee, 1974; Gugler & Flanagan, 1978; Mazumdar, 1987; Bryceson & Jamal, 1997; Fay & Opal, 2000; Barrios, 2006). Ugyanakkor az elméletnek van egy általam is hasznosítható aspektusa, amire a későbbiekben építünk: a vidékről városokba történő migrációra, mint az urbanizáció egyik forrására fókuszál.

A közgazdaságtani megközelítések mellett egy másik fontos aspektus a népesedési viszonyok vizsgálata, azaz a demográfiai megközelítés. Történelmi demográfusok szerint a 19. századig a városok „halálos helyek” (Fox, 2014: 262) voltak, ahol a zsúfoltságból és kiépítetlen infrastruktúrából adódó rossz közegészségügyi viszonyok miatt a halálozási ráta felülmúlta a születési ráta értékét, így a vidékről érkező bevándorlók nélkül csökkenő lakosság számúak lettek volna (Graunt, [1662] 1964; de Vries, 1984; Bairoch, 1988; Lowry, 1990; Dyson, 2011). A városlakók számában ugrásszerű növekedés a halálozási ráta ipari forradalomnak köszönhető drasztikus csökkenésével következhetett be. Ebben pedig számos tényező játszott szerepet az az orvostudomány és egészségügyi ellátás fejlődésétől kezdve a mezőgazdaság termelékenységének fokozódásáig (Schneider, 1973; Bloom & Sachs, 1999; Reher, 2004; Livi-Bacci, 2007; Kovács, 2015).

2.2 Az ipari forradalom és a modern urbanizáció kibontakozása

A modern urbanizációt létrehozó gazdasági, társadalmi tényezők iménti felvázolásából egyértelműen kitűnik, hogy nem önmagukban álló faktorokról, hanem egymást erősítő, egymással szoros kölcsönhatásban álló folyamatokról van szó. Az elméletek különböznek a tekintetben, hogy mit tartanak a modern urbanizációt lehetővé tevő döntő tényezőnek. Ám a témát kutató szakirodalomban egyetértés van a folyamat kezdetét illetően: a modern urbanizáció az ipari forradalommal kezdődhetett meg a 18. század második felében Európában, legelőször Nagy-Britanniában, több társadalmi, gazdasági, politikai tényező egyidejű fennállásának következményeként. Nevezetesen a 16-17. században lezajló társadalmi folyamatok – jobbágyfelszabadítás, bekerítések időszaka, végül a polgári forradalom –, és ezzel párhuzamosan az eredeti tőkefelhalmozás, ami létrehozta a kapitalizmus társadalmi, gazdasági feltételeit (Maurois, 1937; Wolf, 1995; Száray, 2008). Továbbá a mezőgazdaságból kiszoruló, az ipari munkásság alapját képező nagy mennyiségű olcsó munkaerő, az eredeti tőkefelhalmozás során kialakuló tőkésosztály, a természeti erőforrások – mint például a szén – rendelkezésre állása és azok kitermelését végző aránylag fejlett bányászat megléte, valamint a mezőgazdaság, ipar és orvostudomány területén megjelenő számos innováció, találmány (Schneider, 1973) tette lehetővé az ipari forradalom kibontakozását Nagy-Britanniában a 18. század utolsó harmadában.

Mindezen folyamatok hatására megszűntek azok az előző alfejezetben ismertett közgazdasági, demográfiai akadályok, amik a korábbi történelmi korok során a városok tartós növekedését gátolták, így egy „önfenntartó” városodás kezdődhetett (Clark, 2003). A tőke és nyersanyagok meglétének, valamint a termelékenységet fokozó különböző találmányoknak – mint például a gőzgépnek – köszönhetően egyre nagyobb gyárak, ipari üzemek, jöttek létre a városokban, amik felszívták a mezőgazdaságból felszabaduló munkaerőt. A foglalkozási átrétegződés térben a falvakból a városokba migrálás formájában jelentkezett, amit fokozott a mezőgazdaságban alkalmazott számos innováció – például műtrágyázás, gépesítés, új terménytípusok –, ami a termelékenység növekedésével tovább növelte az agrárszektorban feleslegessé váló munkaerő létszámát. A mezőgazdaság fejlődésével javuló élelmezési viszonyok, valamint az orvostudományban tett felfedezések, és ezek nyomán a fokozatosan javuló egészségügyi ellátás növelte az életben maradás esélyeit, így a még mindig magas születésszámok mellett a halálozási ráta drasztikus csökkenésével kinyílt a demográfiai olló, és demográfiai robbanás következett be, ami tovább növelte a városi népességkoncentrációt – egyrészt közvetlenül, a városi természetes szaporodás fokozódásával, másrészt közvetetten, a

vidéki térség népességnövekedése miatt feleslegessé váló munkaerő elvándorlása révén (Bairoch, 1988; Neal & Cameron, 2015; Maddison, 2007; Crafts & Venables, 2003; Szreter, 1997; Bloom & Sachs, 1999; Reher, 2004; Fox, 2014; Kovács, 2015; Enyedi, 2012; Szirmai, 2019).

Ezek az összefüggések az ipari forradalom – így a modern urbanizáció – magterületén alapvetően belső társadalmi, gazdasági fejlődés eredményei, amik olyan technikai, gazdasági fölénybe emelték Európát, hogy képessé vált más területek meghódítására, azok európai érdekekhez történő átalakítására, Afrika esetében ezzel létrehozva máig jellemző gazdasági szerepkörét, mint nyersanyag- és élelmiszerforrás, valamint a fejlett országok feldolgozóipari termékeinek felvevőpiaca (Czirják, 2019). A gyarmatosítás tovább fokozta az anyaországok gazdasági növekedését, iparosodását, pozitív visszacsatolást eredményezve, ugyanis az ipari forradalom tőkeszükségletét az eredeti tőkefelhalmozás önmagában nem lett volna képes fedezni, ezt jelentős részben a gyarmatosítás és a világkereskedelem termelte ki (Schneider, 1973; Hall & Barrett, 2018; Geda, 2003; Enyedi, 2012). Mindez merőben más folyamatokat eredményezett a meghódított perifériákon, amiket a fejlődő világ modern urbanizációja kapcsán ismertetek részletesen.

2.3 Kihívások és megoldások a modern urbanizáció bölcsőjében

Az industrializáció hatására Nagy-Britannia a világ műhelyévé vált, ahol a városi lakosság aránya 100 év alatt több mint duplájára nőtt: az 1800-as évek 32%-áról 1900-ra 78%-ra emelkedett, míg a világátlag ezen időszak alatt 2-3-ról csupán 15%-ra nőtt (Kovács, 2015). Fővárosa London a világ legnagyobb területű birodalmának központjává vált a 19. században. Lakosságszáma 1810-re elérte az 1 millió főt, így Róma bukása óta az első milliós város lett a világon (Schneider, 1973).

Ám a gyors ütemű növekedés hamar éreztette negatív hatásait, elsősorban az ipari munkásság és a városi szegények életkörülményeiben. Korabeli nyomorúságos helyzetükről fest autentikus képet regényeiben Charles Dickens és részletes leírás található többek között Friedrich Engels, *A munkásosztály helyzete* című 1848-ban írt munkájában is. A döntően az ipari munkásság által lakott, szabálytalan beépítettségű negyedek elképesztően zsúfoltak voltak. Általában a pincétől a padlásig bérlők által lakott házakban nem volt ritka jelenség, hogy egy alig 10 m²-es szobában 4-5 gyerekes család lakott, akár nagyszülőkkel együtt (Engels, 1980). A közművesítés nélküli városrészekben az emberi és állati szenny a hepehupás sikátorokban folyt, nem volt megoldott a szemétszállítás, a helyieknek pedig nem volt lehetősége megfelelő tisztálkodásra, mivel a

vízvezetékeket csak akkor fektették le, ha az ottani lakosok azt megfizették, a folyók pedig a gyárak által okozott szennyezés miatt váltak alkalmatlanná a mosakodásra (Engels, 1980). Mindezek eredményeként a nyomornegyedek számos betegség – tífusz, skarlát, kolera – okozói, terjesztői voltak (Pacione, 2009). Londonban a születéskor várható élettartam az 1800-as évek közepén alacsonyabb volt, mint Anglia vidéki részén (Stephens & Stair, 2007).

Vagyis az ipari forradalom hajnalán London pontosan olyan „halálos hely” (Fox, 2014: 262) volt, mint amit a modern urbanizáció demográfiai gátjának ismertetésekor felvázoltam. Ám ezt az intenzív iparosodás miatti bevándorlás kompenzálta, valamint az évek során több olyan intézkedés született, ami az urbanizáció mennyiségi és minőségi ágának szétválásából fakadó negatív hatásokat rendszer szinten volt képes kezelni, megoldani. A témával korábbi munkáim során már részletesebben foglalkoztam (lásd: Czirják, 2013, 2015a), itt csak kutatásom eredményeire térek ki.

A modern urbanizáció anomáliáinak kiküszöbölésében két felülről, és egy alulról jövő tényező játszotta a legnagyobb szerepet London – és tágabban Nagy-Britannia nagyvárosai – esetében. Az urbanizációs problémákra adott válaszok egyik – felülről vezérelt – csoportja a 19. század közepétől a városok kaotikus fejlődése és embertelen körülmények felszámolása érdekében született jogszabályok voltak, melyek két csoportba sorolhatók. Egyrészt beszélhetünk a lakóhelyek minőségét közvetlen módon szabályozó építési törvényekről, másrészt a lakókörnyezet minőségét közvetetten befolyásoló egészségügyi törvényekről (Czirják, 2013, 2015a).

London esetében az első építési törvény 1844-ben született, amivel kezdetét vette az építésügy modern szabályozása, melynek keretében meghatározták többek között a minimális utcaszélességet, a laksűrűséget, előírták az építkezések során alkalmazható alapanyagok minőségét és a házfalak vastagságát is (Fletcher & Fletcher, 1914). A közvetett szabályozók csoportjából az első jogszabály az 1848-ban született Közegészségügyi Törvény volt, melynek célja Anglia és Wales városainak és népesebb területeinek egészségügyi helyzetének javítása volt, többek között az ivóvízellátás és csatornahálózat kiterjesztése révén, a köztisztaság fokozásával és az utak burkolásával. A jogszabály Egészségügyi Bizottságok megalakítását rendelte el a törvényben írtak megvalósítására és betartatására (Fee & Brown, 2005).

A modern urbanizáció árnyoldalaként jelentkező problémák orvoslásának másik, az előzővel szoros összefüggésben lévő, szintén felülről vezérelt eleme, a jogszabályok által is előírt infrastrukturális fejlesztések – mint például a szennyvízcsatorna – megvalósítása volt. London

esetében az egészségügyi előírások kezdetben nem tudtak áttörést hozni a közegészségügyi viszonyok javulásában, ugyanis a szennyvizet továbbra is a Temzébe vezették, amivel folytatódott az elsődleges ivóvízforrás mérgezése. Ennek következtében 1854-ben a fővárosban ismét kolerajárvány pusztított. Bár a korszakban voltak tudományos ismeretek az ürülékkel szennyezett víz miatti betegség terjedéséről, mivel az még nem terjedt el a közfelfogásban, a törvényhozók sem látták indokoltnak, hogy a Temze szennyezettségét kezeljék. Ez ráadásul óriási infrastrukturális beruházás lett volna (Lemon, 2023a).

Fordulat a „nagy bűz” hatására következett be 1858-ban, amikor a szokatlanul forró nyár miatt az erősen szennyezett Temze büze olyan elviselhetetlenné vált, hogy a folyóparton lévő parlamentet is akadályozta munkájában. Az egyre fokozódó társadalmi nyomás és személyes érintettség miatt a parlament végül elrendelte egy új szennyvízelvezető rendszer építését (Lemon, 2023b). Ezzel kezdetét vette London közműhálózatának, infrastrukturális rendszerének gyors, törvények által szabályozott fejlesztése, bővítése (Owen, 1982).

A felülről vezérelt beavatkozások révén erős és hozzáértő állam képe körvonalazódik, ami az urbanizációs problémákra rendszer szinten volt képes megoldásokat fogantatni. Az állam részéről megvolt a hatékony szabályozások kialakításához szükséges szakértelem, az előírások betartatásához szükséges politikai hatalom és az infrastrukturális beruházásokhoz szükséges pénzügyi, gazdasági háttér is.

A nyomornegyedek lakosságának döntő részét képező ipari munkásság életkörülményei, mint a modern urbanizációval kapcsolatos problémák egyik megnyilvánulási formája, egy harmadik, alulról jövő tényező, nevezetesen a munkásmozgalmak hatására is fejlődtek. A munkásoknak ugyanis „nem csak a lakókörnyezet szörnyű állapotával, hanem az egészségtelen munkahelyi környezettel, és a munkaadók általi kizsigereléssel is szembe kellett nézniük. Így, míg a törvények elsősorban a lakhelyek állapotának javítását célozták, a munkakörülményekkel kapcsolatban a munkások a saját kezükbe vették az irányítást. [...] A hatalommal szembeni kezdetben erőszakos eszközök – géprombolás – pedig arra ösztönözték a döntéshozókat, hogy a munkások jogait kiterjessék. A jogi környezet megváltozásával [...] lehetőség nyílt a szakszervezetek megalakítására, melynek köszönhetően a munkásság immáron legális eszközökkel küzdhetett az emberségesebb munkahelyek megteremtéséért. És tette mindezt sikerrel, hiszen a 19. század során korlátozták a női- és gyermekmunkát, bevezették a 10 órás munkaidőt és javultak a munkakörülmények is (Száray, 2008)” (Czirják, 2015a: 6-7). Mindez egy olyan gazdasági környezetben valósult meg, ami a városi szegénynegyedben élők nagy része számára képes volt munkahelyeket, ezáltal rendszer szinten stabilnak tekinthető

jövedelmet biztosítani. Ez pedig jogaik erősödése és a gazdasági fejlődés fokozódása által tovább bővíthetett. Vagyis hosszabb távon biztosított volt a nyomorból való felemelkedésük.

Nagy-Britannia, ezen belül London példáján látható, hogy bár a modern urbanizáció kezdeti szakaszában a folyamat mennyiségi és minőségi ágának szétválásával jelentkeztek – elsősorban nagyvárosi nyomornegyedek formájában megnyilvánuló – problémák, ezeket sikerült rendszer szinten kezelni, így az urbanizációs olló bezáródott. A városok nem csak gazdasági, de társadalmi szempontból is sikeres helyekké váltak, ahol bár a mai napig jelen van a társadalmi egyenlőtlenség, nem beszélhetünk a viktoriánus Londonra jellemző nyomorról. Ez általánosságban elmondható a fejlett világ városairól, amik az innováció, a gazdasági növekedés, kultúra, társadalmi fejlődés és politikai hatalom színterei.

2.4 A fejlődő világ modern urbanizációjának kezdete Afrika példáján

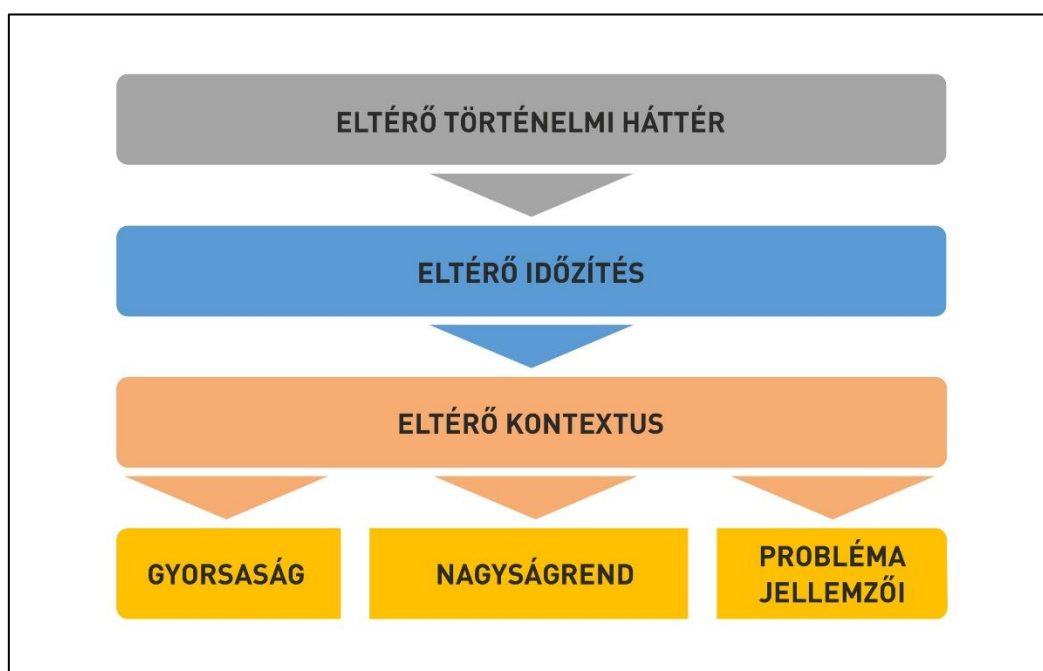
Merőben eltérő kép rajzolódik ki a fejlődő világ, így Afrika nagyvárosai esetében is, ahol a városi lakosság 50,2%-a él nyomornegyedekben (Világbank, 2023). Bár a szegény lakosság szegregálódására a fejlett világban is találhatunk példát, a globálisan egymilliárd embert kitevő nyomornegyed-populáció közel 100%-a a fejlődő országok nagyvárosaiban él (UN Habitat, 2022). Ebben a térségben a városi problémák nagyobb léptéke alacsonyabb gazdasági fejlettségi szint mellett jelentkeznek, mint ahogyan az a modern urbanizáció kezdetén a Globális Észak országaiban tapasztalható volt (Czirják, 2017a).

A következőkben a második kutatási kérdés megválaszolása érdekében arra adok választ, hogy miért különbözik a fejlődő országok modern urbanizációja a 18. század második felétől kezdődően az ipari forradalom magterületén tapasztaltakhoz képest. Mi az oka annak, hogy ma a Globális Dél országaiban urbanizációs válságról beszélhetünk? Feltárom, hogy milyen folyamatok eredményeként jöttek – és a mai napig jönnek – létre a nagyvárosi nyomornegyedek. Teszem mindezt elsősorban Afrika példáján keresztül bemutatva.

Tisztában vagyok vele, hogy a Globális Dél nem tekinthető homogén régiónak, ugyanakkor a közös gyarmati múlt több olyan gazdasági, politikai, társadalmi hasonlóságot eredményezett, amelyek alapvetően befolyásolták a dekolonizációval kezdődő modern urbanizációjukat. Így Afrika modern urbanizációjával elsősorban annak kihívásaival kapcsolatosan tett észrevételek tendenciák szintjén a fejlődő világ többi térségére is általánosíthatóak.

A fejlődő és fejlett világ urbanizációs folyamatában lévő különbségeket korábbi munkáimban (lásd Czirják, 2013, 2015a, 2017a) a 2. ábrán látható összefüggésrendszerben foglaltam össze.

2. ábra: A fejlődő és fejlett világ urbanizációs különbségeinek okai

Saját szerkesztés

Eltérő történelmi háttér alatt alapvetően azt értettem, hogy míg a Globális Észak esetében a modern urbanizáció az ipari forradalommal vette kezdetét, addig a szinte kivétel nélkül gyarmatosított fejlődő országoknál a modern urbanizáció csak függetlenné válásuk után kezdődhetett meg. Ezért a két térség modern urbanizációjának kezdete között másfél-kétévszázados időbeli differencia áll fenn (*eltérő időzítés*). Ezen időszakban pedig jelentősen megváltozott a *globális kontextus*, ami az urbanizáció folyamatára is hatást gyakorol. A megváltozott körülményekre konkrétumként a posztfordi gazdasági átmenetet és a globalizáció kiteljesedését említettem. Előbbi következtében kialakuló új világgazdasági munkamegosztás volt az egyik oka, hogy az urbanizáció súlypontja a fejlődő világba helyeződött a 20. század második felében. Utóbbi tényező hatásaként pedig – az elsősorban volt gyarmati központokra fókuszáló – koncentrált urbanizáció tapasztalható a fejlődő országokban. Mindezen folyamatok eredményeként jelentkezik a fejlődő világ – az ipari forradalom hajnalán a fejlett országokban megkezdődő urbanizációs folyamatához képest – *eltérő sebességű, nagyságrendű és eltérő léptékű problémákkal* jellemezhető modern urbanizációja.

Mindezzel ma már csak részben értek egyet: egyes elemeket ma is relevánsnak tartok, de egy másik összefüggésrendszerben látom a fejlődő világ urbanizációs különbségeinek okait, összefüggésrendszerét. Kiindulópontnak továbbra is az eltérő történelmi háttérre tekintem.

A 15. századtól kezdődő nagy földrajzi felfedezések hatására európai vezetéssel megkezdődött a globális kereskedelmi rendszer kiépülése, ami az öreg kontinens gazdasági fölényét növelte a világ más térségeivel szemben. Hiszen megteremtette az ipari forradalom tőkeszükségletét, ami olyan további technológiai és gazdasági fölényt biztosított a kontinens centrumterületei számára, aminek segítségével távoli területeket igázhattak le, gyarmatosíthattak, saját érdekeik mentén átalakítva e területek gazdasági, társadalmi és politikai rendszereit.

Afrika esetében ez azt jelentette, hogy a gyarmatosítás hatására a kontinens korábban autonóm és integrált gazdasági rendszere egyre erőteljesebben kezdett betagozódni az európaiak által irányított világgazdasági rendszerbe, a 16-17. századtól kezdve fokozatosan megkezdődött gazdaságának európai érdekekhez igazodó átalakítása, ezzel együtt autonómitásának felszámolása (Amin, 1972; Rodney, 1972; Munro, 1976; Czirják, 2020a, 2020b). A folyamat megakasztotta az afrikai gazdaságban az elsődleges termékek előállításától a feldolgozóipar irányába történő elmozdulást. A kontinens elsősorban mint nyersanyag- és élelmiszerforrás, valamint az európai feldolgozóipar termékeinek felvevőpiaca szerepkörökkel tagozódott be az európaiak által dominált világkereskedelemben (Geda, 2003). A gyarmati uralom tehát megakasztotta a meghódított területek korábbi belső fejlődési folyamatait és eltérő pályára állította őket.

A fejlődő világ országaiban az ipari forradalom különböző vívmányai a gyarmati időszakban az anyaországok közvetítésével, a dekolonizáció után pedig elsősorban a nemzetközi segélyezés révén jelentek meg (Schneider, 1973; Clark, 2003; Fox, 2014), amik elhárították azokat a gazdasági és demográfiai akadályokat, melyek gátolták a modern urbanizáció kibontakozását.

Az egykori gyarmati területeken természetesen a pre-koloniális időkben is léteztek városok, ám ezek lakosság száma és növekedési üteme, a Globális Észak területeinek pre-modern urbanizációjához hasonlóan korlátozott volt. Afrika esetében régészeti leletek bizonyítják, hogy már több mint kétezer évvel ezelőtt is voltak városok a kontinensen (Anderson & Rathbone, 2000), általában valamilyen gazdasági – kereskedelmi és kézműves –, politikai-ceremoniális funkcióval. A városok többsége kereskedelmi útvonalak mentén, vagy eltérő környezeti adottságú tájak határán feküdt, nem ritkán védelmi szerepet betöltve (Davidson 1957; Anderson & Rathbone, 2000). A kontinens városhálózata azonban összességében alacsony sűrűségű volt, néhány kivételtől eltekintve a városok kicsik voltak, gazdasági erejük pedig korlátozott volt (O'Connor, 1983; Simon, 2007; Myers & Owusu, 2008).

Ezt a képet rajzolta át az európai gyarmatosítás az anyaországok gazdasági érdekeihez igazodóan, aminek eredményeként ma a kontinens legtöbb nagyvárosa természeti erőforrások lelőhelyéhez, illetve a tengerparthoz közel fekszik. Legtöbbjük csupán egy-egy funkciót látott el – mint például raktárváros, bürokratikus központ –, és a feldolgozóipar csak kivételes esetben – a gyarmati vezetés engedélyével és segítségével – jött létre. A bennszülött lakosság mozgásának korlátozásával pedig ezek a települések általában erősebben kapcsolódtak az anyaországhoz, mint a gyarmaton lévő többi településhez (Myers, 2013).

A modern urbanizáció kibontakozásának előfeltételeként a halálozási ráta drasztikus csökkenését eredményező fejlesztéseket a gyarmattartók zömmel az első világháború után kezdték el foganatosítani. Az azt megelőző gyarmati időszakban a rabszolgakereskedelem, fegyveres konfliktusok és a kontinensen kívülről behurcolt különböző betegségek következtében Afrika népességszámának inkább csökkenése volt jellemző (Ilfie, 2007). Ám az első világháború után a halálozási ráta több tényező következtében gyors ütemben csökkenni kezdett.

Az európaiak által meghonosított új mezőgazdasági termelési technikák és haszonnövények eredményeként stabilizálódott az élelmezésbiztonság és jelentősen megnőtt az agrárszektor terméktöbblet előállítási kapacitása. A közlekedési infrastruktúra fejlesztésével – mint például a vasúthálózatok kiépítése – pedig a szállítási költségek csökkentek drasztikusan (Ilfie, 2007; Clapham, 2006). Vagyis megvalósult a városi lakosság növekedésének (mező)gazdasági előfeltétele. Egyrészt az agrárszektor termelékenységének, másrészt a különböző egészségügyi, orvosi vívmányok megjelenésének – mint például a védőoltások, gyógyszerek – következtében a halálozási ráta meredeken csökkenni kezdett a meghódított területeken (Ilfie, 2007; Clapham, 2006), míg a születési ráta továbbra is magas maradt, azaz a modern urbanizáció demográfiai akadályai is elhárult.

Mindezen tendenciák a második világháborút követően fokozódtak, ugyanis a függetlenedésre való felkészítésként az anyaországok – elsősorban Nagy-Britannia és Franciaország – intenzív modernizációba kezdtek a gyarmatokon, ami az oktatási rendszer és egészségügyi ellátás kiterjesztését, további infrastrukturális fejlesztéseket, illetve korlátozott mértékű iparosítást jelentett, ezzel tovább csökkentve a halálozási rátát a még mindig magas születésszámok mellett az érintett országokban (Cooper, 2002; Ilfie, 2007). Történeti demográfusok becslései szerint szubszaharai Afrika lakosságszáma 1850 és 1950 között közel megduplázódott: 114,1 millió főről 221,8 millió főre emelkedett (Frankema & Jerven, 2014: 927). A népességnövekedés üteme az 1930-as években nőtt meg ugrásszerűen: míg a korábbi évtizedekben értéke 0,5% alatt

maradt, 1930 és 1940 között 1,2% volt, és a dekolonizáció után tovább növekedett (Frankema & Jerven, 2014: 927), soha korábban nem látott népességgrobbanást eredményezve a kontinensen.

Ám a kolonizáció időszakában mindezek ellenére sem kezdődhetett meg az ipari forradalom idején Európában, majd Észak-Amerikában tapasztalt robbanásszerű urbanizáció, ugyanis a gyarmattartók erőteljesen korlátozták a falvakból városokba irányuló migrációt, illetve a bennszülött lakosság városi jelenlétét (Davis, 2005; Myers, 2013; Brunn et al., 2016). Azaz nem volt biztosított a szabad mozgást lehetővé tevő politikai, társadalmi feltétel.

Összességében a kolonializmus időszakában Afrika – és más gyarmati területek – urbanizációját az európai hatalmak közvetlenül irányították (Pacione, 2009). Bár az anyaországok közvetítése révén megjelentek azok az ipari forradalom eredményeként megvalósuló gazdasági, technológiai, demográfiai feltételek, amik a modern urbanizáció beindulása előtt hátrították volna el az akadályokat, a politikai kontroll következtében erre nem kerülhetett sor a dekolonizációig. Döntően a második világháborút követően az egykori gyarmatok politikai függetlenedésével hárult el az utolsó akadály is a modern urbanizáció előtt: az emberek szabadon költözhetek, így óriási tömegek vándorlása kezdődött a nagyvárosokba – elsősorban az egykori gyarmati központokba –, amelyek új gazdasági lehetőségekkel, egy jobb élet reményével kecsegtettek. Erre a folyamatra ráadásul világgazdasági tendenciák is ráerősítettek, amelyek együttes hatásaként az urbanizáció súlypontja a fejlődő világba tevődött – ami többek között a világ legnagyobb városainak földrajzi eloszlásában mutatkozik meg.

Az 1960-as évek végétől kibontakozó posztfordi gazdasági átmenet – vagy más aspektusból vizsgálva a strukturális gazdasági válság – a gazdasági növekedés addigi hajtóereje, a nehézipar kifulladását és a fordista tömegtermelés végét jelentette – amit ennél részletesebben a 3. fejezetben fejtek ki. A megváltozott gazdasági környezetben átalakult a centrum – jellemzően az (egykori) anyaországok – és periféria – többnyire a (volt) gyarmatok – szerepe is. Míg korábban a teljes termelés, vállalatirányítás és fejlesztés is a centrumtérsgben valósult meg, a periféria országai pedig csak nyersanyagforrásként és felvevőpiacként vettek részt a folyamatban, a posztfordi gazdasági átmenettel a termelés kihelyeződött az olcsó munkaerőt biztosító perifériára, vagyis a nagyjából ebben az időben függetlenedő egykori gyarmatokra, míg az irányítás és kutatás-fejlesztés a centrumországokban maradt. Új húzóágazattá a szolgáltató szektor és a high-tech ágazatok – mint például mikroelektronika – váltak.

A termelés kihelyezésével a globális termelési láncokba való intenzívebb integráció az egykori – vagy éppen a függetlenedés folyamatában lévő – gyarmati területeken új munkahelyeket teremtett, amelyek a településhálózaton belül elsősorban a városi térségekre – főleg az egykori gyarmati központokra, fővárosokra – koncentráálódtak.⁵ Ez tovább fokozta a dekolonizációval amúgy is felgyorsuló vidékről városba migrálást, hozzájárulva egy soha korábban nem látott mértékű és sebességű urbanizációhoz a fejlődő világban.

2.5 A fejlődő világ modern urbanizációja számokban, Afrika példáján keresztül

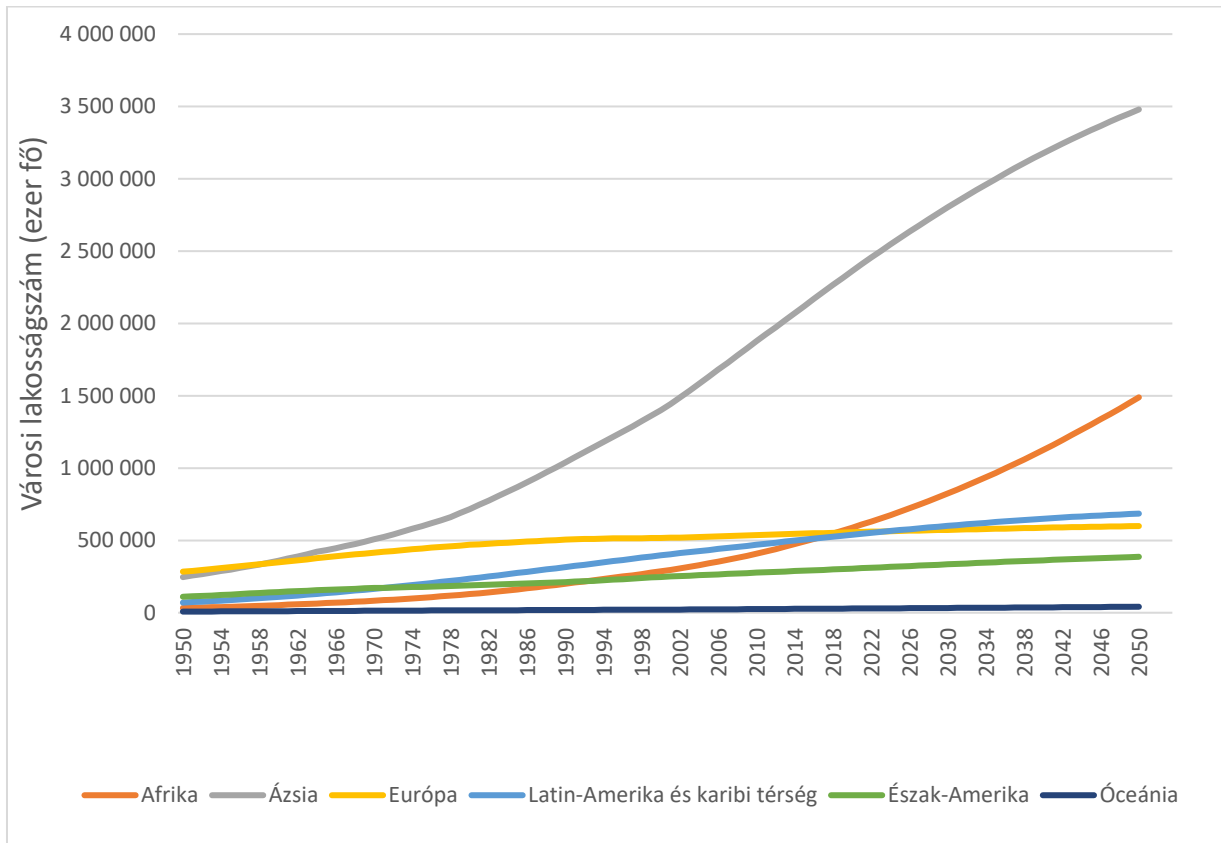
A politikai függetlenedéstől kezdve Afrika városi lakosságának növekedési üteme kontinentális összehasonlításban a legmagasabb a világon: az 1950-es években ez 5% körüli értéket jelentett – 1950-1955 között 4,75, 1955 és 1960 között pedig 4,93% volt –, ami napjainkra 3,44%-ra fékeződött, de még így is messze megelőzi az 1,84%-kal a dobogó második helyén álló Ázsiát (UN DESA, 2018⁶). Afrika urbanizációs növekedésének értékei történelmi összehasonlításban felülmúlják a legtöbb európai város modern urbanizáció kezdeti időszakát jelentő viktoriánus kori növekedési ütemét, ami 2,1% volt (UNEP, 1999).

Abszolút számok tekintetében ez azt jelenti, hogy 1950 – az ENSZ adatsorainak kezdő időpontja – és napjaink között a kontinens városi lakosságának száma 32,6 millióról húszszorosára, 652 millióra nőtt (UN DESA, 2018). Az előrejelzések szerint az évszázad közepére pedig megközelítheti a 1,5 milliárd főt, ami a Föld városi lakosságának több, mint ötödét jelentené (UN DESA, 2018). Ez látható a 3. ábrán.

⁵ A fejlődő világ azonban e tekintetben sem kezelhető homogén régióként, ugyanis az iparosítás elsősorban az ázsiai országokat érintette, míg az afrikai városokra kevésbé volt jellemző.

⁶ Az UN DESA (2018): *United Nations Department of Economic and Social Affairs: World Urbanization Prospects 2018* az elemzés időszakában rendelkezésre álló legfrissebb egységes adatbázisa az ENSZ-nek.

3. ábra: A városi lakosság száma kontinensenként (1950-2050)

Adatok forrása: UN DESA (2018)

Saját szerkesztés

Ám a városiak aránya a teljes népességben még így is jóval a fejlett világ értékei alatt marad: napjainkban kb. 45%, amivel Afrika a legkevesbé urbanizált kontinens. A bolygó értéke ezzel szemben 57,5%, a fejlett világé majdnem 80, és a fejlődő országok együttes értéke is 53% (UN DESA, 2018).

Ha Afrikát a Globális Dél többi régiójával együtt vesszük górcső alá, ahol a modern urbanizáció a gyarmati sorból való függetlenedés után kezdődhetett csak meg, megállapítható, hogy a növekedési tendenciát tekintve nincs jelentős különbség a fejlődő és fejlett világ között: a fejlett országok urbanizációs rátája 1900-ban 26% volt, 1925-re pedig 40%-ra növekedett. A fejlődő világ ugyanezen értékeket 1975-re és 2000-re érte el (Brockerhoff & Brennan, 1998).

Jelentős differencia az abszolút számok tekintetében mutatkozik: napjainkban a Globális Észak országainak városi népessége kicsivel több mint egymilliárd fő, míg a fejlődő országokban több mint 3,5 milliárdan élnek városokban (UN DESA, 2018). Az ENSZ előrejelzése szerint az évszázad közepére a fejlett világ esetében ez a szám csak alig néhány millióval fog nőni, míg a fejlett országokban 5,5 milliárdra emelkedik (UN DESA, 2018).

Vagyis a jövőben a városok növekedése elsősorban olyan, a fejlődő világban lévő országokban fog bekövetkezni, amelyek tervezési, irányítási kapacitásai nincsenek felkészülve a gyors urbanizáció okozta kihívásokra (UN Habitat, 2022). Regionális bontásban a mezőnyből abszolút kiemelkedik Ázsia, ahol a világon a legmagasabb a városlakók száma, az afrikainak közel négyszerese, majdnem 2,5 milliárd fő (UN DESA, 2018).

Afrika esetében a függetlenség első évtizedeiben a viharos gyorsaságú urbanizáció fő forrását a vidékről városba áramló tömegek jelentették, ám az 1970-es évektől a városi lakosságszám növekedésének elsődleges forrása a természetes szaporodás (Montgomery, 2008; Pacione, 2009; UN DESA, 2010; Enyedi, 2012). Ahogy azt már említettem, a kontinens népességrobbanása a két világháború között a halálozási ráta csökkenésével kezdődött, a még mindig magas születésszámok mellett. A tendencia a 20. század második felében folytatódott, az olló két ága nem, vagy csak kis mértékben közelített egymáshoz, így a népességnövekedés üteme fokozódott: 1950-es 2,1%-ról az 1970-es évek közepére 2,8%-ra nőtt, és még napjainkban is 2,4% (UN DESA, 2022). Összehasonlításként ezen időszak alatt a Föld lakosságszámának évi átlagos növekedési üteme 1,7% (1950), 1,8% (1975) és 0,8% (2021) (UN DESA, 2022).

Az afrikai városok lakosságszámának viharos növekedési ütemével nem képes lépést tartani az infrastruktúra – többek között a lakásállomány –, a formális munkaerőpiac, a közszolgáltatások bővülése, a városi kormányzás tervezési, szabályozási kapacitása sem. Ezért a fokozódó társadalmi egyenlőtlenségek, munkanélküliség, közművesítést és megfelelő minőségű lakásállományt nélkülöző informális városrészek, nyomornegyedek burjánzása tapasztalható. Összességében a városi problémák nagyobb léptéke alacsonyabb gazdasági fejlettségi szint mellett jelentkezik, mint ahogyan az a modern urbanizáció kezdetén a Globális Észak országaiiban tapasztalható volt (Czirják, 2017a). Mindez elmondható a fejlődő világ többi térségére vonatkozóan is, ahol az urbanizáció mennyiségi és minőségi ágának szétválásával (Lackó, 1997) kinyílt az urbanizációs olló, ezzel urbanizációs válságot eredményezve, melynek legszembetűnőbb tünete a nagyvárosi nyomornegyedek léte.

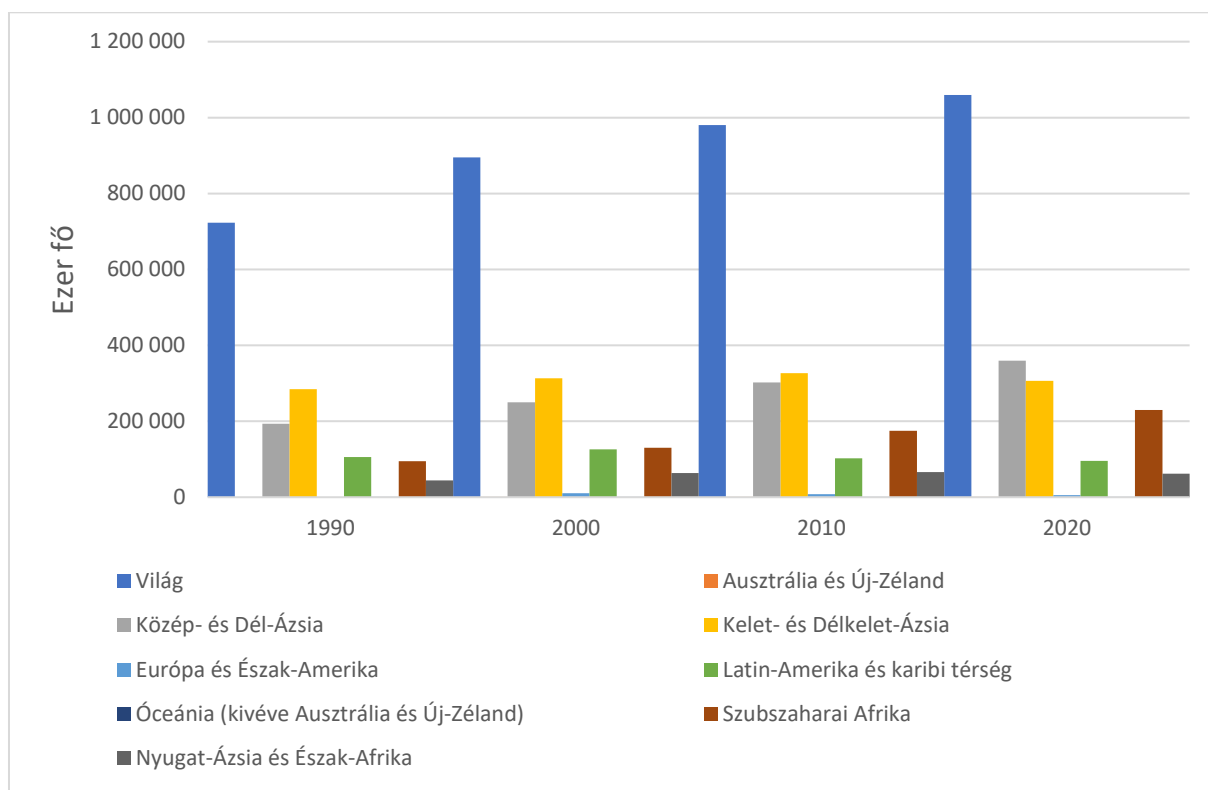
2.6 Nyomornegyedhelyzet számokban

A probléma mértékének szemléltetésére ebben a fejezetben ismertetem a rendelkezésre álló statisztikai adatokat, amelyek elsősorban az ENSZ településfejlődés világméretű problémáinak kezelésére létrehozott Emberi Települések Központja – továbbiakban ENSZ Habitat – nevéhez fűződik, ami a legátfogóbb adatsorokat bocsátja közre időről időre. Fontos rögzíteni, hogy a disszertációban alkalmazott nyomornegyed kifejezést a bevezető fejezetben már ismertetett az ENSZ Habitat által definiált módon értem, tekintve, hogy a rendelkezésre álló adatokat a szervezet ez alapján számolja, valamint, hogy a vizsgálati helyszínt jelentő Kenya is ezt a meghatározást veszi alapul (NSUPP, 2016).

Az adatelemzés során fontos szem előtt tartani, hogy a nyomornegyedek informalitásából fakadóan pontos statisztikai adatgyűjtések a legtöbbször nem terjednek ki területükre, így többnyire csak becslésekre támaszkodhatunk. Ráadásul az idősorok értékei sem koherensek: a különböző évekből származó dokumentumok adatsorai adott évre vonatkozóan eltérő értékeket mutatnak. Így az itt következő számok pusztán a probléma nagyságrendjének érzékeltetésére, tendenciák felvázolására alkalmasak – egyben mutatják, hogy globális szinten sincs a szakemberek és döntéshozók kezében megfelelő mennyiségű és minőségű adat, ami még nehezebbé teszi a probléma kezelését.

A nyomornegyedben élők abszolút számának tekintetében folyamatos növekedésről beszélhetünk. Az elmúlt három évtizedben nagyvárosi nyomornegyed-populáció világ szinten közel másfélszeresére nőtt: 723 millióról (UN Habitat, 2020) több, mint egymilliárd főre (UN Habitat, 2022). Ehhez a különböző makrorégiók eltérő mértékben járultak hozzá. Latin-Amerika és a karibi térség esetében például 2000-től kezdve csökkenésről beszélhetünk: a 21. század eleji 126,5 millióról 2020-ra még az 1990-es értéknél is kevesebben laktak nyomornegyedekben (95,5 millió fő) (UN Habitat, 2000, 2022). Nyugat-Ázsia és Észak-Afrika együttes nyomornegyed-lakossága pedig az elmúlt évtized során csökkent a korábbi, ezredfordulós érték (63,6 millió) alá, 2020-ban 62 millió fő volt (UN Habitat, 2022). Hasonló tendencia rajzolódik ki Kelet- és Délkelet-Ázsiában is, ahol 2010 és 2020 között a nagyvárosi nyomornegyedlakók száma az ezredfordulós érték alá csökkent, így 306,6 millió fő volt 2020-ban (UN Habitat, 2022). Ezzel szemben szubszaharai Afrika folyamatos növekedést produkál: a vizsgált időszakban közel két és félszeresére nőtt, 2020-ban meghaladva a 230 millió főt (UN Habitat, 2022). Mindez leolvasható a 4. ábráról.

4. ábra: Nyomornegyedlakók száma regionális bontásban, makrorégiók szerint (1990-2020, ezer fő)

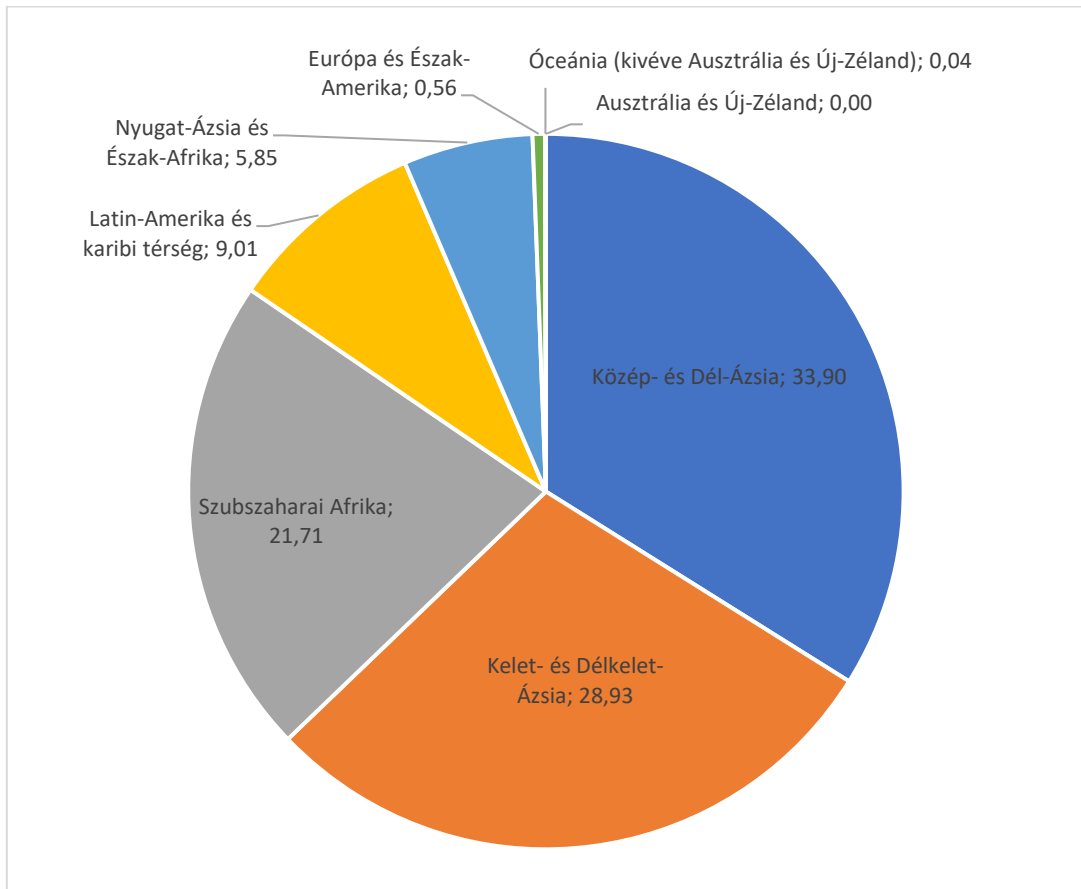

Adatok forrása: 1990: UN Habitat (2000); 2000-2020: UN Habitat (2022)

Saját szerkesztés

A regionális bontásból jól látható, hogy az egymilliárd főt meghaladó globális nyomornegyed-populáció szinte kizárólag a fejlődő világ országaiban található. Bár a statisztikai nyilvántartások szerint a Globális Északon is vannak nagyvárosi nyomornegyedek, a világ városi szegénynegyed-populációjából való részesedésük kevesebb mint 1% (UN Habitat, 2022).

5. ábra: A világ régióinak részesedése a globális nyomornegyed-populációból (2020, %)

Adatok forrása: UN Habitat (2022)

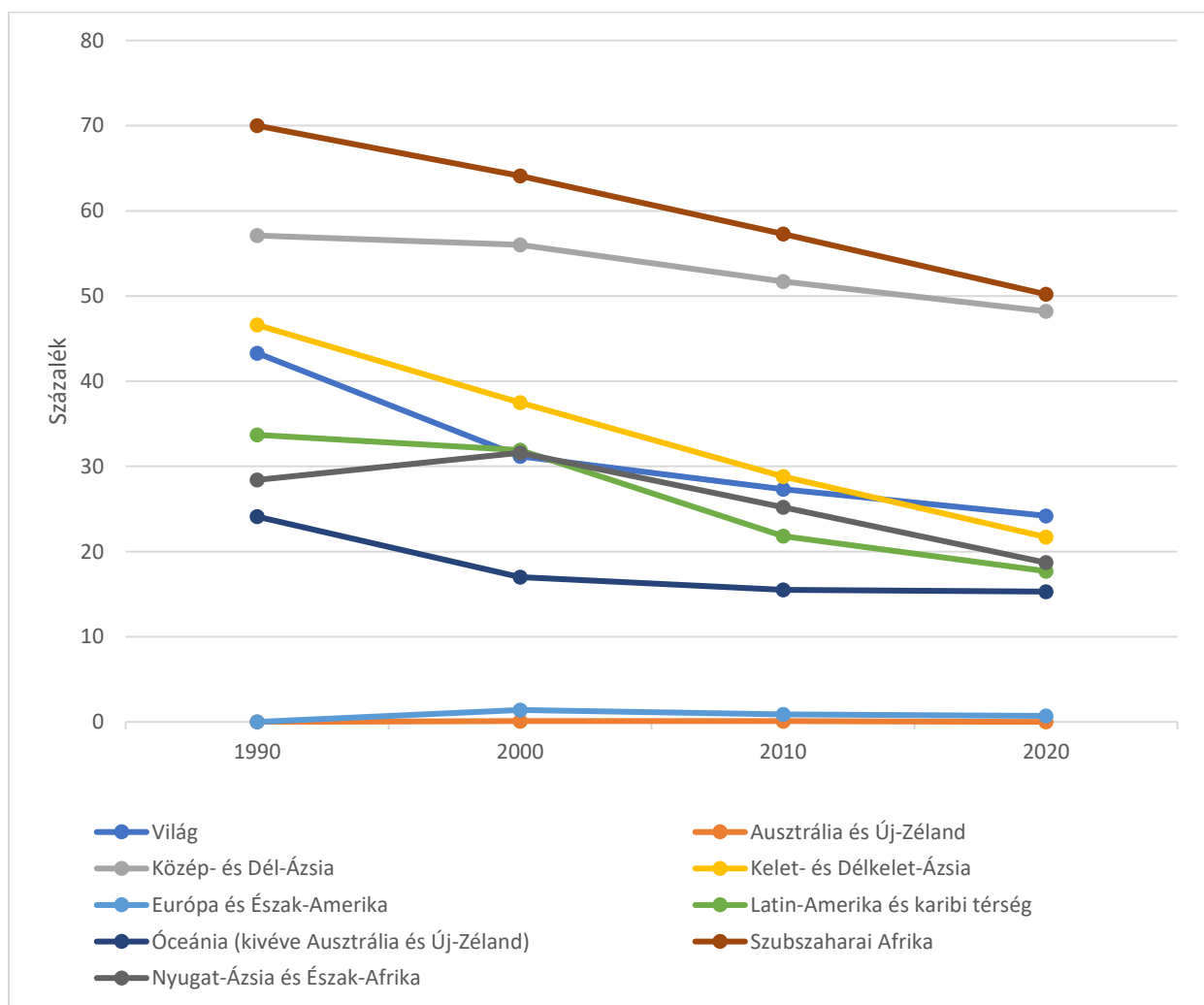
Saját szerkesztés

Regionális bontásban, abszolút számok tekintetében a legtöbb nyomornegyedlakó Ázsiában található, így a kontinens részesedése a legnagyobb a Föld nyomornegyed populációjából. Ez látható az 5. ábrán is, ahol Nyugat-Ázsia nélkül a kontinens részesedése összesen 63%. 2020-ban ez 665,9 millió embert jelentett (lásd a 4. ábrát). Ez összhangban van egyrészt a fejlődő világban tapasztalható urbanizációs válsággal kapcsolatosan tett megállapításokkal, valamint a modern urbanizáció kapcsán korábban ismertetett azon ténnyel, hogy a városlakók abszolút számának tekintetében Ázsia messze kiemelkedik a Föld régiói közül (lásd a 3. ábrát).

Arányait tekintve azonban az urbanizációs válság még Ázsiánál is súlyosabban érinti Afrikát, elsősorban a kontinens Szaharától délre eső részét. Itt ugyanis a nyomornegyedlakók városi populáción belüli aránya a világon a legmagasabb, 50,2%. Mindez viszont egy globálisan is javuló tendencia jelenlegi állása, ami részletesen a 6. ábrán látható. Az abszolút adatokkal ellentétben ugyanis 1990 és 2020 között globális szinten a nyomornegyedlakók aránya csökkenő tendenciát mutat: míg 1990-ben a világ városi lakosságának közel fele (43,3%) (UN Habitat, 2000), az ezredfordulón már csak kicsivel több mint harmada (31,2%), 2010-ben

27,3%-a, 2020-ban pedig kevesebb mint negyede (24,2%) élt nyomornegyedekben (UN Habitat, 2022). Ez mindenképpen bizakodásra adhat okot, hiszen a városi népességszám-növekedés nagyobb mértékben valósul meg a nyomornegyedeken kívüli, jobb adottságú területeken. Szubszaharai Afrika esetében is számottevő csökkenésről számolhatunk be. Míg az ezredforduló előtti évtizedben messze kiemelkedett a mezőnyből több mint 10 százalékponttal megelőzve a második helyen szereplő Közép- és Dél-Ázsiát, amikor is a nyomornegyedlakók a városi lakosság 70%-át tették ki, három évtized alatt 20 százalékponttal sikerült csökkentenie az arányt. Ám ez még így is a világátlag kétszeresét jelenti.

6. ábra: Nyomornegyedlakók arányának alakulása a városi populáción belül, makrorégiók szerint (1990-2020, %)

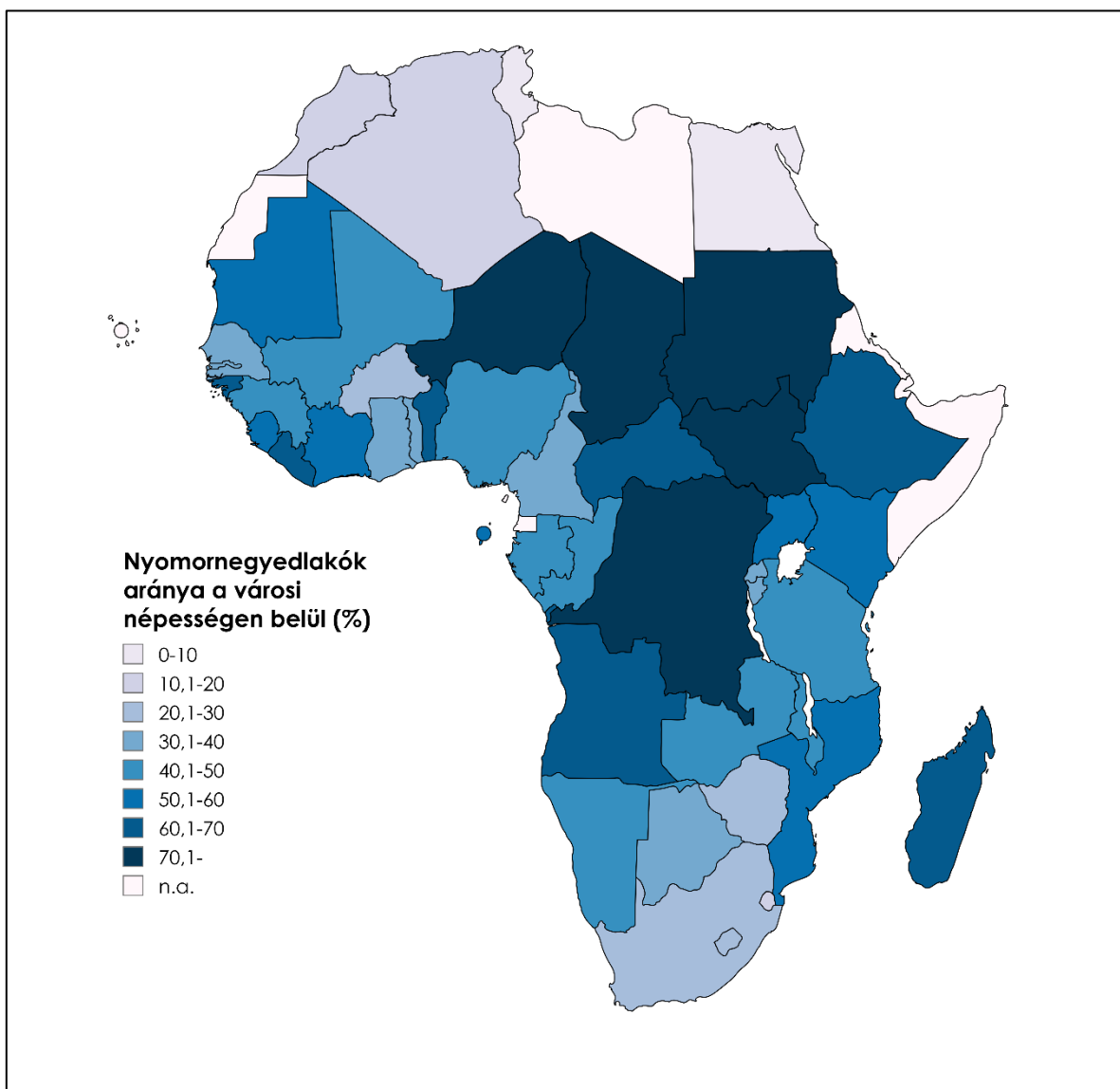

Adatok forrása: 1990: UN Habitat (2000); 2000-2020: UN Habitat (2022)

Saját szerkesztés

Afrikán belül, országos szinten vizsgálódva, a nyomornegyedlakók városi népességből való aránya tekintetében meglehetősen vegyes kép rajzolódik ki a kontinensen (7. ábra), aminek oka, hogy a fejezetben ismertetett makroszintű folyamatokat lokális tényezők (gazdasági fejlettség, társadalmi dinamikák, politikai stabilitás stb.) befolyásolják, módosítják. Ezen hatások, összefüggések országos szintű feltárása egy mélyebb, szélesebb körű elemzést igényelne, ami jelen disszertációnak nem célja. Így itt én most csak a statisztikai kép kontinentális felvázolására vállalkozom, az Afrikában tapasztalható urbanizációs válság mértékének szemléltetése céljából.

7. ábra: Afrikai nyomornegyedlakók aránya a városi lakosságon belül, országos szinten (%), 2020)

Adatok forrása: UN Habitat (2022)

Saját szerkesztés

Statisztikailag a kontinens északi részén a legjobb a helyzet, ahol a rendelkezésre álló legfrissebb adatok alapján 15% alatti értékekről, Egyiptom esetében mindössze 0,9%-ról beszélhetünk (UN Habitat, 2022). Valamivel magasabb mutatókkal, de a kontinentális átlaghoz képest még mindig jelentősen kedvezőbb adatokkal jellemezhető Afrika déli részének nagyobb hányada, ahol Zimbabwe 21,6, a Dél-afrikai Köztársaság 24,2, Lesotho 25,6, Eswatini pedig csupán 10,8%-os értékekkel bír (UN Habitat, 2022). Urbanizációs szempontból a kontinens középső részén egy összefüggő (válság)zónában a legsúlyosabb a helyzet, ahol a nyomornegyedlakók aránya meghaladja a 70%-ot. Ide tartozik Niger (70,4%), Csád (82%), Szudán (73,7%), Dél-Szudán (94,2%) és a Kongói Demokratikus Köztársaság (78,4%) (UN Habitat, 2022). Ezen országok, különösen Dél-Szudán majdnem 100%-os értékkel bizonyulnak a legsikertelenebbnek a kontinensen tapasztalható viharos gyorsaságú urbanizáció okozta kihívásokkal való megküzdésben, ahol ennek eredményeként szinte a teljes városi lakosság kénytelen emberhez méltatlan életkörülmények között élni. A kontinens többi részén a 30 és 70% közötti nyomornegyed-populációs aránnyal rendelkező országok teljesen heterogén módon helyezkednek el. A disszertáció fókuszában szereplő ország, Kenya az urbanizációs szempontból gyengén teljesítők közé sorolható, ugyanis a nyomornegyedlakók aránya ott meghaladja a kontinentális átlagot is: 50,8% (UN Habitat, 2022). Ám az országról, különösképpen annak urbanizációs folyamatairól nem itt, hanem a 6. fejezetben értekezem részletesen.

Összességében megállapítható, hogy a nagyvárosi nyomornegyedek a fejlődő világ urbanizációjának sajátossága, pontosabban urbanizációs válságának szimptomája, ami a Föld lakosságának kb. 13%-át, városi lakosságának pedig negyedét érinti közvetlenül (UN Habitat, 2022). Abszolút számok tekintetében – összehangban a városiakok számával – Ázsia emelkedik ki a mezőnyből, ugyanakkor a nyomornegyedlakók városi népességben belüli aránya alapján a legrosszabb helyzetben szubszaharai Afrika van, ahol ennek értéke 50,2% (UN Habitat, 2022). Vagyis a kontinens képes a legkevésbé kezelni az elképesztő gyorsaságú urbanizáció okozta problémákat, aminek okait a következő alfejezetben fejtem ki részletesebben.

2.7 Urbanizációs válság okai a kínálati oldalról

A korábbiakban áttekintettem annak a viharos népességszámbeli növekedésnek az okait, ami a fejlődő világ, így Afrika városaiban is olyan gyors „keresletnövekedést” eredményez, amivel nem képes lépést tartani az urbanizáció minőségi ágának – a városi infrastruktúrának, szolgáltatásoknak, irányításnak –, azaz a kínálatnak a bővülése. Ebben a fejezetben Afrika példáján keresztül az utóbbit, azaz a kínálati oldal alakulásának okait tekintem át, így kifejtve azt a korábban tett megállapításomat, mely szerint a fejlődő világ nagyvárosaiban a városi problémák nagyobb léptéke alacsonyabb gazdasági fejlettségi szint mellett jelentkezik, mint ahogyan az a modern urbanizáció kezdetén a Globális Észak országaiban tapasztalható volt (Czirják, 2017a).

A probléma egyik gyökerét a gyarmatosításban kell keresni, ami a korábbiakban ismertetett módon alakította át Afrika gazdasági szerepkörét és integrálta a kontinenst a világgazdaságba az európai érdekeknek megfelelően nyersanyagforrásként és az anyaországok késztermékeinek felvevőpiacaként. Mindez a gazdasági alávetettség hosszú távú lemaradást és külső pénzügyi forrásokra való ráutaltságot eredményezett Afrika számára, hiszen bár a nyersanyagok exportálása bizonyos mértékű bevételt jelent számára, az alapanyagokból előállítható haszon legnagyobb része a fejlett gazdaságokban realizálódik, a késztermékek gyártása révén, amiket aztán többek között Afrika importál. A kontinens ilyen formában meglévő gazdasági alávetettsége nem ért véget a dekolonizációval. A gyarmatosítással létrehozott szerepköre politikai függetlenedése után sem változott jelentősen (Czirják, 2020a, 2020b).

Vagyis míg az ipari forradalom hajnalán a modern urbanizáció a gazdaság erőcentrumaiban, Európa, majd Észak-Amerika országaiban indult meg, addig Afrika – és a többi egykori gyarmati terület – esetében a politikai függetlenné válás utáni viharos urbanizáció a globális gazdasági rendszer perifériájának gyengébb gazdaságaiban kezdődött, amit szemléletesen mutat, hogy a kontinens globális GDP-ből való részesedése még most is igen alacsony, csupán 2,84% (IMF, 2021; Világbank, 2021). Ez pedig a városi problémák kezelésével kapcsolatos mozgásterét jelentősen bekorlátozza. Hiszen a város megnövekedett lakosságát kiszolgáló fejlesztésekhez, infrastrukturális rendszerek, lakásállomány építéséhez forrásokra van szükség, az állam, a piaci szereplők és a lakosság részéről egyaránt. Afrikában viszont a globális összehasonlításban gyengén teljesítő formális gazdaság nem képes felszívni a – többnyire nagyvárosokban koncentrálódó – munkaerőt. Munkalehetőség hiányában az emberek többsége az informális szektorba kénytelenek betagozódni, ami Afrikában a városi lakosság jelentős

hányadát foglalkoztatja (Myers, 2013; Kessides, 2006; UN Habitat, 2008a). Ez azonban lényegesen alacsonyabb szintű bevételt generál az abban dolgozók számára, így lakhatás terén az embereknek nincs anyagi lehetősége, hogy saját maga építkezzen, a hatályos építési követelményeknek megfelelő minőségben, vagy fizetőképes keresletet jelentsen az amúgy alacsony GDP által indukált szűkös piaci ingatlanberuházások, vagy állami lakásépítések számára, amivel a formális lakás piac kínálati oldala tovább szűkül. Felmérések szerint az elmúlt évtizedekben a formális lakásépítés ritkán haladta meg az összes városi lakásépítés 10-15%-át szubszaharai Afrikában (Bah et al., 2018: 222). Megfelelő szintű bevételek nélkül a városi lakosság jelentős hányadát kitevő nyomornegyed-lakosság számára pedig hosszú távon a szegénységből való kiemelkedés lehetősége sem biztosított.

Tehát az urbanizációs válság kínálati oldala szempontjából egyfelől beszélhetünk strukturális gazdasági okokról. Ugyanakkor, ha közelebbről is megvizsgáljuk a problémát, a függetlenedés utáni helyi sajátosságok – mint új tényezők (Locatelli & Nugent, 2009) – is kirajzolódnak, amik legalább ilyen mértékben felelősek az urbanizációs problémák elégtelen kezeléséért. Ez pedig a politikai-intézményi rendszer nem hatékony működése, a gyenge helyi kormányzás, ami a gyakorlatban a koherens városfejlesztési politikák hiányát, az elégtelen szakpolitikai tervezési és végrehajtási kapacitást, valamint az ezzel szoros összefüggésben álló korrupciót jelenti (UN Habitat, 2014a; Smit & Pieterse, 2014; Parnell & Walawege, 2014; Parnell & Simon, 2014; Collier, 2017).

A politikai függetlenedés óta eltelt bő fél évszázad alatt e tekintetben jelentős változások mentek végbe országonként, ám Afrika esetében általánosságban elmondható, hogy a dekolonizáció után még sokáig továbbra is a gyarmati adminisztráció által, jellemzően az anyaország adottságaira tervezett szabályozási rendszerek, várostervezési, -rendezési dokumentumok voltak érvényben (Werlin, 2006; APA, 2013; Parnell & Pieters, 2014; Silva, 2016), miközben a helyi szakértelem és kapcsolódó pénzügyi háttér hiányos volt (Silva, 2016).

Ahogy az Nagy-Britannia esetén láthattuk az ipari forradalom magterületén a gyors városnövekedésből származó problémákat a gazdaságilag és politikailag erős állam sikeresen tudta rendszer szinten kezelni, felülről vezérelt módon, megfelelő szakpolitikai szabályozás és infrastrukturális fejlesztések révén, amit kiegészített a formális szektorban foglalkoztatott munkásság sikeres küzdelme, amellyel életkörülményeik hosszú távon javulhattak. Ezzel szemben Afrikában az állami kapacitás a megoldások kidolgozása és megvalósítása terén hiányos.

Bár a helyzet a dekolonizáció óta jelentősen javult többek között a szakemberképzés kiterjedése, vagy a szemléletmódbeli változás következtében, a legnagyobb problémát a mai napig a nemzeti várospolitikák hiánya jelenti, amik nemcsak a központi kormánynak, hanem a területrendezésért felelős alsóbb közigazgatási szintek számára is iránymutatást adhatnak a problémák kezelésében (Orange & Merrifield, 2010: 34).

2.8 A sikeres modern urbanizáció modellje

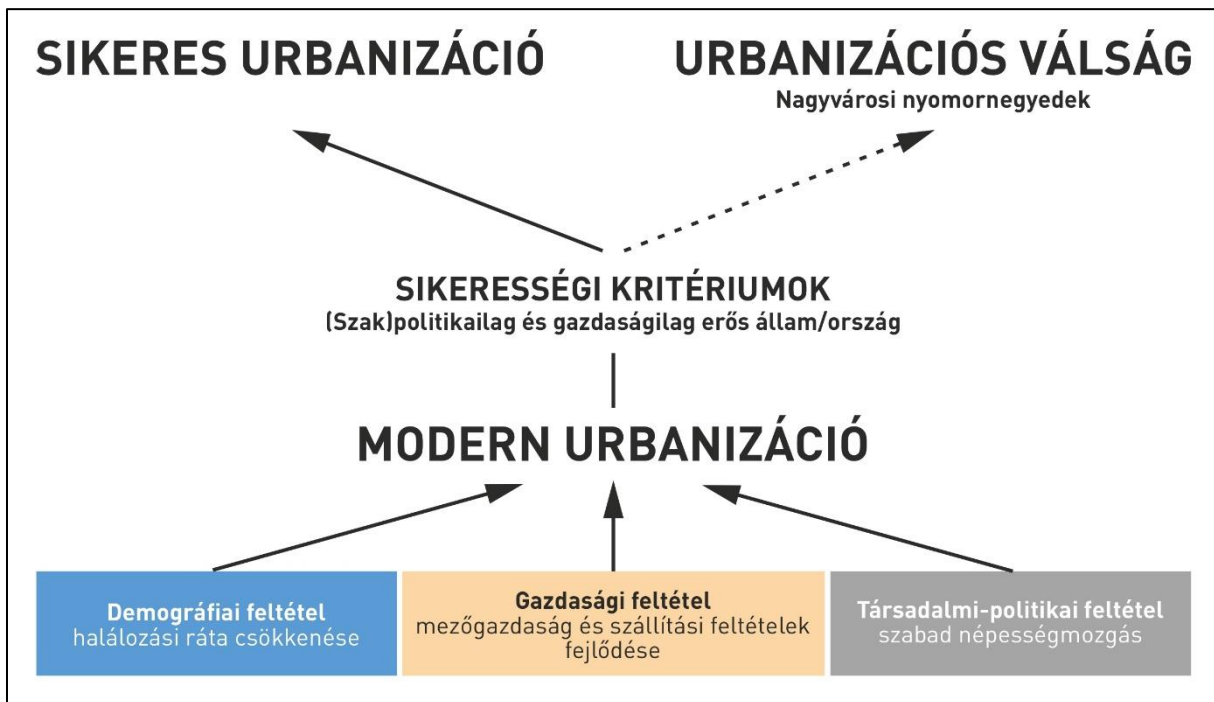
A fejezetben tárgyalt folyamatok összegzéseként egyben az első két kutatási kérdés megválaszolásaként megállapítható, hogy az ipari forradalom, így a modern urbanizáció magterületét is képező fejlett országok, valamint a gyarmatosítás miatt megkésett modern urbanizációval jellemezhető fejlődő világ városodási folyamatainak háttérokait és jellemzőit vizsgálva a modern urbanizációnak egy olyan összefüggésrendszere körvonalazódik, ami nemcsak a folyamat beindulását, hanem annak sikerességét is magyarázza. Mindezt az általam konstruált *sikeres modern urbanizáció modelljében* összegzem, ami tehát egyrészt magyarázatot ad a modern urbanizáció beindulására, azaz arra, hogy a korábbi történelmi időszakokban korlátozott városodottság milyen tényezők egyidejű rendelkezésre állásának hatására kezdhetett robbanásszerű növekedésbe az ipari forradalommal a fejlett világban, majd a dekolonizáció után a fejlődő országokban. A modell továbbá beazonosítja, hogy mik azok a sikerességi faktorok, amelyek rendelkezésre állása, avagy hiánya meghatározza, hogy egy térségben sikeres urbanizációról, vagy pedig urbanizációs válságról beszélhetünk.

A modellben modern urbanizáció alatt a városodás történetének ipari forradalommal kezdődő napjainkban is tartó modern kori szakaszát értem, sikeres urbanizációnak pedig azt tekintem, ha az urbanizáció mennyiségi ágát – vagyis a városi lakosság számának, arányának növekedését – a minőségi ág megfelelőképpen le tudja követni, aminek eredményeként biztosítottak a megfelelő életkörülmények – jó minőségű, megfizethető lakhatás, munkalehetőségek stb. – a városi lakosság számára.

A modellel kapcsolatosan fontosnak tartom megjegyezni, hogy a sikeresség tekintetében egy szűkítő megközelítést alkalmazok, ugyanis nem veszem figyelembe a városok természeti környezetre gyakorolt hatását. Ugyan ez a civilizációnk fenntarthatósága szempontjából megkerülhetetlen aspektus lenne, túlmutat a vizsgálati kereten, területi és szakmai korlátaimon egyaránt.

A modellt a 8. ábra foglalja össze.

8. ábra: A sikeres modern urbanizáció modellje

Saját szerkesztés

A városok rurális térségnél gyorsabb népességszámbeli növekedése két forrásból táplálkozhat: a természetes szaporodásból és a vidékről érkező bevándorlásból. Előbbi feltétele, változatlan születési ráta mellett, a halálozási ráta csökkenése. Ez a fejlett világ esetében az ipari forradalom időszakában többek között az orvostudomány és infrastrukturális rendszerek fejlődése révén a javuló közegészségügyi, közhigiénés viszonyoknak, valamint az agrárszektor fejlődésének köszönhető jobb élelmezésnek volt az eredménye. A még mindig magas születési ráta mellett a halálozási ráta csökkenésével kinyílt a demográfiai olló, gyors népességnövekedést eredményezve (*demográfiai feltétel*). A fejlődő országok esetében az ipari forradalom halálozási rátát csökkentő vívmányai – mint például a gyógyszerek, védőoltások – a gyarmati időszakban, az anyaországok közvetítésével pedig a két világháború között, nagyobb léptékben pedig a második világháború után jelentek meg. Majd a dekolonizációt követően elsősorban a nemzetközi segélyezés és kereskedelem révén terjedtek el, soha korábban nem látott mértékű demográfiai robbanást eredményezve.

A másik forrás, a rurális-urbánus migráció megindulásának előfeltétele a mezőgazdaság, és az agrártermékek célba érkezését meghatározó szállítási feltételek fejlődése, aminek következtében a városban élő, nem mezőgazdasági foglalkoztatottak élelmezése, megélhetése is biztosítottá válik (*gazdasági feltétel*). A Globális Észak országainál ez az előfeltétel az ipari

forradalomhoz kötődően az agrárszektorban alkalmazott új eszközök, termelési eljárások – mint például műtrágya, új terményfajok, vetésforgó –, valamint a technológiai vívmányoknak köszönhetően fejlődő szállítási eszközök és közlekedési infrastruktúra révén valósulhatott meg. Az egykori gyarmatokon pedig ismételten csak az anyaországok közvetítésével, majd a dekolonizáció után a nemzetközi kereskedelem és segélyezés révén terjedtek el az ipari forradalom centrumában korábban kifejlesztett vívmányok, amelyek az agrártermelést – és annak célba jutását lehetővé tevő szállítási feltételeket – a korábbiaknál hatékonyabbá tették.

Az első forrás, vagyis a természetes szaporodás mind városi, mind pedig vidéki térségben való fennállása esetén hozzájárulhat az urbanizációhoz. Városokban történő megvalósulása nem igényel különösebb magyarázatot. Vidéken pedig a túlnépesedés révén munkaerőfelesleget generálva fokozza a népesség rurális térségből városba irányuló áramlását.

Ám a demográfiai és gazdasági tényezők mellett a vidékről városba történő migrációnak egy további fontos feltételéről is szót kell ejteni, amit a modellben *társadalmi-politikai feltételnek* nevezek. Ez pedig a lakosok szabad költözködését lehetővé tevő társadalmi-politikai kontextus, ami a fejlett országok esetében a jobbágyfelszabadulást, a fejlődő országoknál pedig a gyarmati sorból való politikai függetlenedést jelentette. Míg a Globális Észak országainál ez a társadalmi-politikai feltétel az ipari forradalom kibontakozása előtt – annak egyik előfeltételeként – valósult meg a jobbágyfelszabadulással, az egykori gyarmati területeken a diszkriminatív gyarmati várospolitikai miatt az ipari forradalom következtében a modern urbanizációt lehetővé tevő demográfiai, gazdasági tényezők megjelenése sem indíthatta el a városok korábbihoz képest gyorsabb és nagyobb mértékű növekedését. A gyarmattartó hatalmak ugyanis szigorúan korlátozták az őslakosok városokba való beköltözését, ezért a modern urbanizáció a dekolonizációig gátolva volt, és csak a politikai függetlenedés után indulhatott meg.

Ez az összefüggésrendszer tehát sematikus magyarázatot ad a Globális Észak és Dél országokban kibontakozó modern urbanizáció hátterére, amivel választ kaptam **első kutatási kérdésekre**. A modern urbanizáció tehát az itt felvázolt demográfiai, gazdasági és társadalmi-politikai feltétel egyidejű rendelkezésre állása következtében indulhatott be az ipari forradalomtól kezdve a fejlett világban, a gyarmati sorból való felszabadulással pedig a fejlődő világ országaiban.

Ugyanakkor az összefüggésrendszer ezzel még nem ad magyarázatot a második kutatási kérdésre, vagyis nem világít rá a két térség urbanizációja kapcsán tapasztalható óriási

különbségekre, hogy mi az oka annak, hogy míg az ipari forradalom egykori centrumterületein sikeres urbanizációról beszélhetünk, a volt gyarmatok esetében urbanizációs válság tapasztalható. Ezt a modellben szereplő sikerességi kritériumok válaszolják meg.

A modern urbanizáció a két eltérő gazdasági fejlettségű „világban” teljesen eltérő körülmények között indult meg. Míg a globális gazdaság centrumtársága esetében szerves belső fejlődés eredményeként, a társadalmi, gazdasági, technológiai folyamatok összehatásaként kibontakozó ipari forradalom következtében kezdődött meg, a fejlett országok érdekeinek alávetett egykori gyarmatokon az anyaországok közvetítésével, külső tényezők hatására indult meg. Az eltérő világgazdasági, világpolitikai pozíciójuk pedig az urbanizációval kapcsolatos problémák nagyságrendjét, valamint azok kezelésében lévő mozgásterüket határozta, határozza meg.

Ahogy az Nagy-Britannia példáján láthattuk, a fejlett országok modern urbanizációja kapcsán is jelentkeztek problémák a gyors városodás következtében. Ám az elsősorban az ipari munkásság által lakott szegénynegyedek rendszer szintű felszámolása a gazdaságilag és (szak)politikailag erős államnak köszönhetően volt lehetséges, ahol állam alatt egyrészt egy ország működési keretrendszerét meghatározó, azt irányító aktort értem, másrészt a fogalmat földrajzi megközelítésben használva, földrajzi határokkal rendelkező, társadalmi, gazdasági, politikai egységet értek alatta.

Az erős gazdaság egyrészt formális munkahelyeket teremtett a nyomornegyedlakók számára, ami hosszabb távon magában hordozta a jövedelmek emelkedése esetén nyomorból való felemelkedésük lehetőségét. Másrészt a formális munkahelyek adóbevételét jelentettek az állam, – mint aktor – számára, ami az egyéb – például a világkereskedelemből származó – jelentős bevételek mellett hozzájárult a nagy infrastrukturális rendszerek kiépítésének és fenntartási költségeinek fedezéséhez. További infrastrukturális beruházások – mint például a lakásállomány – pedig az állam mellett a piaci szereplők és a lakosság révén valósulhattak meg, összességében elegendő kínálatot biztosítva a városi lakosság, mint kereslet számára. A (szak)politikailag erős állam – mint szereplő – pedig szakértő módon, a problémát átfogóan kezelve volt képes megfelelő szabályok kialakítására és betartatására. Ez utóbbi részeként értelmezhetjük az infrastrukturális fejlesztések egy részét is – mint például a korábban bemutatott londoni szennyvízcsatorna-rendszer kiépítését.

Ezzel szemben a fejlődő országokban a gyarmatosítással létrehozott, gazdaságilag alávetett szerepkör, valamint a külső hatalmak által meghonosított politikai rendszerek gyengesége sokkal korlátozottabb mozgásteret eredményez a fejlett országokban tapasztaltakhoz képest

nagyobb léptékű városi problémák kezelésében. A politikai függetlenné váláskor a Globális Dél országokban történelmi példa nélküli demográfiai robbanás zajlott, ami intenzív városokba irányuló migrációval párosulva viharos mennyiségi urbanizációt eredményezett, amit a minőségi ág nem volt képes lekövetni. A globális összehasonlításban gyengén teljesítő gazdaságok nem voltak – és többnyire a mai napig sem – képesek felszívni a városokba áramló munkaerő többségét, akik így csak az alacsonyabb bevételeket generáló informális szektorban tudnak elhelyezkedni. A fizetőképes kereslet hiányában pedig nem valósul meg elegendő mennyiségű, a hatályos szabályoknak megfelelő színvonalú piaci beruházás – döntően lakásépítés. A keletkező kínálati hiányt az állam nem képes pótolni – egyrészt a hiány nagyságrendje, másrészt gyenge gazdasági erejéből fakadó pénzügyi korlátai okán. De ugyanez mondható el az egyéb városi infrastrukturális elemek és szolgáltatások – mint a csatornarendszer, utak, közvilágítás, vagy szilárdhulladék kezelés – tekintetében is. Vagyis összességében a gazdaságilag gyenge állam, mint aktor és mint földrajzi keret, nem képes megteremteni a gyorsan növekvő városi lakosságot kiszolgáló városiasodási elemeket, az urbanizáció minőségi ágát. A munkaerő jelentős hányadának informális szektorban való elhelyezkedése pedig elzárja a lakosságot a gazdasági felemelkedés lehetőségétől, mivel alacsony bevételeket generálva csak a napról napra megélhetést teszi lehetővé. A gyarmatosítók által meghonosított, gyenge politikai rendszerek miatt pedig nem volt – Afrika esetében pedig a mai napig sok esetben ma sincs – megfelelő szakpolitikai kapacitás és motiváció a városi folyamatok kompetens, átfogó szabályozásához, az urbanizáció megfelelő mederben tartásához. Abban az esetben pedig, ha a szükséges szakpolitikai dokumentumok mégis megszületnek, nincs elég (politikai) erő azok betartásához, betartatásához. Mindennek következtében a fejlődő világ országában az urbanizáció mennyiségi és minőségi ága szétvált egymástól, urbanizációs válságot eredményezve, aminek legszembetűnőbb, komplex szimptomája a nagyvárosi nyomornegyedek léte.

Ezen összefüggés pedig választ adott a **második kutatási kérdésre**: a fejlődő és fejlett világ modern urbanizációja közti különbséget a sikeres modern urbanizáció modelljében azonosított sikerességi kritériumok határozzák meg. Az urbanizáció sikerének feltétele a gazdaságilag és (szak)politikailag erős állam – ami egyszerre jelenti az államot, mint szereplőt és mint földrajzi keretet. Ezen sikerességi faktorok pedig a térségek történelmi múltjában gyökereznek. Míg a fejlett világ országai esetén hosszú, belső fejlődési folyamatok során alakultak ki, a fejlődő országok esetében a gyarmatosítás volt az, ami az addigi fejlődési folyamatokat megakasztotta, kedvezőtlen fejlődési pályára állította. Így a dekolonizációval kezdődő modern urbanizáció

okozta kihívások kezelésében korlátozott mozgástérrel rendelkeznek, nem képesek az urbanizáció minőségi ágának megfelelő mértékű biztosítására. Az urbanizációs olló kinyílásával pedig urbanizációs válság bontakozott ki.

Természetesen a dekolonizáció óta eltelt évtizedek során számottevő gazdasági, politikai folyamatok zajlottak világszerte, ami árnyalja a képet – például a délkelet-ázsiai országok gazdasági megerősödése, politikai stabilizálódása. Ez, adott ország esetében akár a sikerességi kritériumok megteremtéséhez, így pedig az urbanizációs olló záródásához, a nagyvárosi nyomornegyedek visszaszorításához vezethettek. Ugyanakkor a modellben felvázolt helyzet Afrikára – a 2.6 fejezetben ismertetett statisztikai adatok alapján pedig Ázsia jó részére és a latin-amerikai, karibi térség egyes országaira, azaz összességében a fejlődő világ többségére – továbbra is áll.

3. KÖZÖSSÉG ÉS RÉSZVÉTEL: A KÖZÖSSÉGI TERVEZÉS GONDOLATISÁGA A NEMZETKÖZI FEJLESZTÉSI EGYÜTTMŰKÖDÉS TÖRTÉNETE SORÁN

A fejlődő országokban tapasztalható több más problémához hasonlóan az urbanizációs válság okozta kihívások kezelése – így a nyomornegyedek fejlesztése, felszámolása –, saját belső források híján, többnyire a nemzetközi fejlesztési együttműködés keretei között valósul(t) meg. Maga a részvétel – azaz a megoldandó probléma által érintett közösség bevonása – is egy segélyezési megközelítésnek, napjainkra dominánssá vált paradigmájának tekinthető.

A következőkben történeti áttekintést adok a nemzetközi segélyezési – avagy fejlesztési együttműködési – rendszer kialakulásáról, ismertetve a különböző évtizedekben meghatározó főbb beavatkozási hangsúlyokat. Ezzel párhuzamosan bemutatom a recipiensek bevonásával kapcsolatos részvétel gondolatának, koncepciójának megjelenését, és az évtizedek során végbement fogalombeli változásait.

A fejezet célja, hogy időbeli kontextust nyújtson, történetileg beágyazza a részvételt – mint napjaink alapértelmezett segélyezési megközelítését –, ami a közösségi tervezés módszerének tágabb keretét adja. Ilyen módon válik ugyanis érthetővé a nemzetközi fejlesztési rendszer szereplőinek hozzáállása, terepen való alkalmazásának mikéntje. Ebből adódóan a fejezetnek nem célja a nemzetközi fejlesztési együttműködési rendszer tevékenységének, hatékonyságának értékelése. Alapvetően a közösségi tervezés módszertanának elméleti előkészítésére törekszem.

3.1 A nemzetközi fejlesztési együttműködési rendszer kialakulása

A nemzetközi segélyezés – azaz az országhatáron átlépő, anyagi, technikai, tárgyi, szakértői, vagy egyéb formában megnyilvánuló segítségnyújtás – a 20. század derekán, a 2. világháborút követően jött létre és intézményesült. A rendszer történelmi példa nélküli, ugyanis jogi, politikai értelemben szuverén entitások között soha korábban nem valósult meg szervezett, békés forrástranszfer (Lumsdaine, 1993; Schelde, 1999; Szent-Iványi, 2009).

A rendszer, bár magas szinten intézményesült – például a világkereskedelemmel ellentétben –, szabályozottságát tekintve fragmentált, ugyanis nincs olyan központi intézménye, vagy fóruma, amely a kulcsszereplőkre nézve kötelező érvényű döntést tudna hozni. Ehelyett több mint 150 multilaterális ügynökség, 38 bilaterális OECD DAC, és több, mint 10 nem-DAC tag donor, valamint egyre növekvő számú globális pénzügyi alap laza hálózatának tekinthető.

Központi szervezet hiányában a rendszert alacsony fokú koordináció jellemzi. Az egyes döntések születésénél elsősorban a közvetlenül érintett szereplők szempontjai érvényesülnek, általában a fejlesztési segélyezési rendszerre, mint egészre gyakorolt hatásai figyelembevétel nélkül (Burall et al., 2006).

A nemzetközi segélyeket céljai szerint alapvetően három csoportba sorolhatjuk:

- Fejlesztési segély: általános értelemben olyan, a piaci viszonyoknál kedvezőbb erőforrástranszfer, amelynek célja a fejlesztés, illetve a szegénységcsökkentés (Szent-Iványi, 2009).
- Katonai segély: elsősorban biztonságpolitikai, stratégiai, hadiipari célokat szolgáló transzfer. A katonai segélyekről jellemzően nincs egységes statisztikai módszertannal gyűjtött, összehasonlításra alkalmas nemzetközi adatbázis (Paragi et al., 2007).
- Humanitárius segély: célja a természeti katasztrófák és ember által okozott konfliktusok után az emberi élet védelme, szenvedések csökkentése és az emberi méltóság megőrzése (OECD/a).

Mivel a nyomornegyed-probléma kezelése a fejlesztési segélyezés témakörébe tartozik, a továbbiakban ezt fogom vizsgálni, amire segély, fejlesztési együttműködés, vagy fejlesztési támogatás néven is utalok.

A nemzetközi segélyezés rendszerének kialakulása több tényező, geopolitikai esemény együttállására vezethető vissza. Ezek alapvetően a Marshall-segély Európa újjáépítésében

játszott szerepe, valamint a dekolonizáció gazdasági, politikai hatásai, és ezzel – a gyarmati sorból való függetlenség eredményeként – a fejlődő országok számának növekedése.

Vannak, akik a fejlődő országok iránti tudományos érdeklődés megélénkülését és a fejlődésgazdaságtan diszciplínájának kialakulását is ezen tényezők közé sorolják (lásd például: Chenery, 1989). Bár kétségtelen, hogy a fejlődéselméletek alapvetően meghatározták, meghatározzák a nemzetközi segélyezés gyakorlatát, főbb hangsúlyait, meglátásom szerint inkább a fenti két geopolitikai tényező okozataként tekinthető a diszciplína megjelenése. Ezért csak az első két faktort tekintem át röviden.

A 2. világháborúból USA gazdaságilag rendkívül megerősödve, szuperhatalomként került ki, ennél fogva az 1945 utáni világrend kereteit alapvetően ő fektethette le. Ipari nagyhatalomként égető szüksége volt felvevőpiacra, hogy termékeit az országhatárain kívül is értékesíteni tudja. Lényegében a kereslet megteremtésének eszközéül szolgált George C. Marshall amerikai külügyminiszter nevéhez kötődő, 1947-ben meghirdetett Európai Újjáépítési Program (*European Recovery Program*) (Wallerstein, 2000). A Marshall-segély keretében 17 európai állam, öt éven keresztül összesen 14 milliárd dollár értékű forrástranszferben részesült. Ennek (is) köszönhetően az 1950-es évek elejére Nyugat-Európa gazdasági teljesítménye elérte a háború előtti szintet. A program megvalósítása, koordinálása érdekében született 1948-ban az OEEC (*Organisation for European Economic Co-operation* – Európai Gazdasági Együttműködési Szervezet), amely 1961-ben alakult át OECD-vé (*Organisation for Economic Co-operation and Development* – Gazdasági Együttműködési és Fejlesztési Szervezet (OECD/b)). A mára világméretű szervezet nemzetközi segélyezésben illetékes egysége, a Fejlesztési Támogatási Bizottság (*Development Assistance Committee* – DAC) folyósítja a világ nemzetközi segélyeinek döntő hányadát. (OECD/c). A Marshall-segély mindenki számára egyértelmű sikertörténet volt, így a későbbiekben a fejlődő országok felzárkóztatását célzó nemzetközi fejlesztési együttműködési rendszer jó példajaként, hivatkozási alapjaként szolgált (Thérien, 2002; Paragi et al., 2007; Moyo, 2010).

Ám a nemzetközi fejlesztési együttműködést bírálók közül többen is felhívják a figyelmet a Marshall-terv és az annak nyomán létrejött segélyezési rendszer meghatározó különbségeire. Az egyik ilyen fontos tényező, hogy a Marshall-terv keretében folyósított források azért lehettek sikeresek az öreg kontinens nyugati felének helyreállításában, mert ott már a háborút megelőzően létezett egy jól működő politikai, gazdasági és fizikai (infrastrukturális) keretrendszer, amely a nemzetállamok hatékony működését tette lehetővé. Ezzel szemben, például Afrikában, a gyarmatosítás hagyatékaként, a függetlenné válás után ezek a rendszerek

vagy még ki sem alakultak, vagy rendkívül fejletlenek voltak (Moyo, 2010; Moghabu, 2014). Ennek következtében a második világháború követő dekolonizációs hullám alkalmával létrejött államok jelentős része csak formálisan vált szuverénvé (Kreijen, 2001), „az államot – mint „modern” társadalomszerveződési intézményt – csak nyugati segítséggel voltak képesek mind értelmezni, mind működtetni” (Paragi et al., 2007: 33).

Ez egyben át is vezet bennünket a nemzetközi fejlesztési együttműködési rendszer létrejöttének másik fontos tényezőjére, az egykori gyarmatok függetlenné válására, és ezzel az úgynevezett fejlődő országok számának megnövekedésére. A dekolonizációval a nyugat elvesztette korábbi gyarmatait, amelyek fontos gazdasági szerepet töltek be az anyaországok életében – elsősorban, mint nyersanyagforrás és felvevőpiac (Czirják, 2017b, 2020a). Ezért az egykori gyarmattartók érdekeltek voltak abban, hogy befolyásukat valamilyen formában továbbra is fenntartsák. Ehhez szolgáltatott kiváló indokot a most már politikai földrajzi értelemben szuverén, egykori gyarmatok alulfejlettsége. A dekolonizációval népes táborrá duzzadt fejlődő országok felzárkóztatása segélyek folyósítása révén a globális egyenlőtlenségek csökkentésének racionális lépéseként hatott, miközben a nyugat államai így egy hatékony külpolitikai eszközrendszert fogadtathattak el a közvéleménnyel, amellyel továbbra is képesek bizonyos mértékben fenntartani hatalmukat egykori gyarmataik felett.

Erre figyelmeztetett a kor több – elsősorban afrikai – gondolkodója, politikai aktivistája is (Fanon, 1961; Touré, 1962; Nkrumah, 1963, 1965; Sartre, 1964), akik kritikai gondolatát összefoglalóan neo-kolonializmusnak hívjuk. Az elméletet legátfogóbban Kwame Nkrumah, Ghána első elnöke fogalmazta meg *Neo-colonialism: The Last Stage of Imperialism* (Neo-kolonializmus: Az imperializmus utolsó szakasza, 1965) című munkájában, aminek lényege, hogy a neo-kolonizáció révén a külső kontroll folytatódik Afrika területe fölött a kontinens országainak politikai függetlenedése után is, csak újabb, kifinomultabb eszközökkel, mint a gyarmatosítás időszakában. Nkrumah egyik konkrét ilyen eszköznek a nemzetközi segélyezést látta (Nkrumah, 1965).

A neo-kolonializmus elméletének és a nemzetközi segélyezési rendszer motivációinak vizsgálata messzire vezetne, emiatt a kritikai gondolat felvetődésének említésén kívül nem megyek bele annak értékelésébe. (Előbbivel részletesebben több írásomban is foglalkoztam: Czirják, 2020a, 2020b.) Helyette folytatom a nemzetközi fejlesztési együttműködés rendszerének, ezen belül pedig a részvétel és közösség gondolatiságának történeti áttekintését.

3.2 1950-1960-as évek: Az aranykor

A nemzetközi segélyezés több mint fél évszázados története során a különböző évtizedekben eltérő fejlesztési súlypontok és hívószavak figyelhetők meg, melyek a világpolitikai, -gazdasági folyamatok és – ezzel összefüggésben – a fejlődéseméleti irányzatok hatására változtak.

A 2. világháborút követően, a hidegháború időszakában a segélyezés alapvetően ideológiavezérelt volt, amit a nagyhatalmak megbízható szövetségeseik szerzésére használtak, a segélyekkel hozzájuk hűséges klientúrát igyekeztek hatalomra juttatni és ott tartani (Hook, 1994; Weissmann, 1997; Thérien, 2002; Radelet, 2009; Szent-Iványi, 2009). A politikai elit támogatásáért cserébe pedig szemet hunytak afelett, hogy a segélyek milyen mértékben hasznosulnak és hogyan vezetik az országaikat. A donorok pusztán egy nagyon szűk körét képezték azon országok, akik az ideológiavezérelt segélyezés helyett egészen más szempontok alapján döntöttek forrásaik allokálásáról. Ide tartoztak például a skandináv államok, amelyek külföldi segélypolitikájában a szolidaritás volt a meghatározó szempont (Szent-Iványi, 2009).

A hidegháború közel 50 éves időszakát – a külpolitikai meghatározottság mellett – sem egységes segélyezési politika jellemezte. A különböző évtizedekben a fejlődés kulcsát eltérő tényezőkben látták, amik támogatására nyújtottak forrásokat a donorok. A nemzetközi fejlesztési együttműködés aranykorának is nevezett 1950-es 1960-as években, a donorállamok gazdasági fejlődésének logikájával összhangban, fókuszban a nagy infrastrukturális beruházások révén az iparosítás állt. A donor államok a fejlődő világ tőkehiányát az akkori, modern technológiák biztosításával akarták megszüntetni. Az elképzelés szerint az infrastruktúra-fejlesztés által indukált gazdasági növekedés fogja majd kielégíteni a szegényebb rétegek szükségleteit (Gwin & Nelson, 1997; Thérien, 2002; Moyo, 2010; Szántó, 2011; Moghabu, 2014).

Ám az általában óriási volumenű beruházások összességében nem eredményezték a tudás és technológia szélesebb társadalmi körben való elterjedését. Nem sikerült a fejlesztések által a recipiens országok gazdaságának lendületbe hozása, ezáltal a szegény lakosság életszínvonalának fejlesztése sem. A fő donorok az USA, Nagy-Britannia és Franciaország voltak, míg a kedvezményezett elsősorban olyan, frissen függetlenné vált államok, amelyek gazdaságára a fejlett országoknak szüksége volt (Degnbol-Martinussen & Engberg-Pedersen, 2003). Ebben az időszakban legnagyobb összegben külföldi segélyeket Ázsiában India és Pakisztán, Afrikában Algéria, Latin-Amerikában pedig Brazília kapott (Világbank, 2022).

A nemzetközi segélyezésbe a recipiensek bevonásának gondolata, összefoglalóan a *részvétel* – bár egyes donoroknál már a nemzetközi fejlesztési együttműködési rendszer születésének első évtizedében is jelen volt (Presley, 1988; Midgley et al., 1986; Cornwall, 2006), Nagy-Britannia esetében pedig a gyarmati idősakra nyúlik vissza (Cornwall, 2006) – széles körben való elterjedése még váratott magára, és csak az 1960-as évek végén kezdődött meg. A világháborút követő időszakban a recipiens közösséget a háborús nyelvezet „célcsoport” kifejezése helyett egyre inkább a „kedvezményezett” megnevezés kezdte felváltani a szóhasználatban (Campbell & Vainino-Mattila, 2003).

3.3 1970-es évek: Optimizmustól a válságig

Az 1970-es években az infrastrukturális gigaberuházások helyett a szociális szempontok kerültek fókuszba, a nemzetközi segélyezés a szegénység csökkentésére, az alapvető szükségletek kielégítésére irányult elsősorban (Frank & Stefan, 2008; Moyo, 2010; Moghabu, 2014), amelyhez ideológiai alapot a jóléti államok európai sikere szolgáltatott (Degnbol-Martinussen & Engberg-Pedersen, 2003). A gyakorlatban ez a mezőgazdaság, vidékfejlesztés, szociális szolgáltatások – mint például oktatás, egészségügy, vagy lakhatás – fejlesztését jelentette (Moyo, 2010). A donorkok tehát egyszerre kívánták fejleszteni a gazdaság adminisztratív, szociális és termelő szektorait. Ám ehhez sem a koordináció, sem a végrehajtás terén nem álltak rendelkezésre megfelelő kapacitások (Degnbol-Martinussen & Engberg-Pedersen, 2003).

Az 1970-es évek kezdetét jellemző optimizmust az évtized során kibontakozó gazdasági és hitelválság törte derékba, ami a nemzetközi segélyezés fejlesztési iránya és módja mellett az urbanizációra is nagy hatással volt. Ez utóbbit a modern urbanizációt tárgyaló 2. fejezetben már érintettem. A – strukturális – gazdasági válság egyrészt abból fakadt, hogy az 1960-as évek végére USA elvesztette addig magától értetődő gazdasági fölényét Nyugat-Európával és Japánnal szemben, mivel e térségek a 2. világháború pusztításai után helyreálltak, megerősödtek, visszanyerték ellenőrzésüket nemzeti piacaik felett és kibocsájtásukkal az amerikai termékek konkurenciájaként léptek fel a nemzetközi piacon is. Az így keletkezett termelésnövekedés a világpiac telítettségéhez vezetett, valamint az addig a fejlett világ gazdasági motorját képező ipari szektor – a nehézipar – jövedelmezőségének hanyatlását eredményezte (Wallerstein, 2000). A gazdasági válság másik fontos tényezője a termelési költségeket jelentősen növelő 1973-as és 1979-es olajválság volt, ami hitelválság kibontakozását is eredményezte. Az áremelkedéseknek köszönhetően ugyanis a kőolajexportáló országok jelentős mennyiségű dollárbevételre tettek szert, amely a

kereskedelmi bankokba áramolva olcsó, könnyen megszerezhető hitelek formájában jelent meg a nemzetközi pénzpiacokon. Ám az USA-ban az új Reagan-i adminisztráció neoliberais gazdaságpolitikájának hatására a kamatlábak meredeken emelkedni kezdtek. Ennek eredményeként először Mexikó jelentette be fizetési képtelenségét, majd nyilvánvalóvá vált, hogy egyre több fejlődő ország került adósságválságba – közülük is sok afrikai állam, amik a politikai függetlenedésük után jelentkező fizetési nehézségeiket hitelekkel próbálták orvosolni (Brautigam & Knack, 2004).

A közösség és részvétel gondolata az 1960-as évek végétől, 1970-es évek elejétől kezdett a nemzetközi fejlesztési együttműködési rendszer szereplőinek szélesebb körében is elterjedni, amiben több, regionális folyamat játszott szerepet: ezekben az években társadalmi mozgalmak jelentős változásokat eredményeztek Európa és Amerika lakosainak körében, a volt gyarmatokon – így Afrikában is –, pedig a függetlenedés utáni optimista légkör a fejlesztés, oktatás és kormányzás alternatív formáival való kísérletezést ösztönözte (Cornwall, 2006), amiknek köszönhetően több irányból indulhatott meg a részvétel elméletének fejlődése.

McConnell (2021) *International Community Development Practice* című, a közösségfejlesztés hiánypótló, szakmai-módszertani kézikönyvbe írt tanulmányában három kontinens négy olyan gondolkodóját emeli ki, akik ebben az időszakban nagy hatással voltak a közösségfejlesztők egész generációjára, így magára a közösség és részvétel gondolatának fejlődésére. Az első a brazil pedagógus, filozófus, Paulo Freire volt, aki az – 1968-ban írt, 1970-ben angolul is megjelent – *Elnyomottak pedagógiája* című munkájában a diákok részvételének, oktatás feletti kontrolljának gondolatát fejtette ki, hangsúlyozva aktív, megfontolt szerepük alapvető fontosságát a társadalmi, politikai folyamatokban, így pedig bármiféle fejlesztésben (Freire, 1970). A második Sherry Arnstein, amerikai közpolitikai szakértő, aki 1969-ben kidolgozott részvételi létra elméletében az állampolgári részvétel különböző szintjeit tipizálta, és a fejlesztésekben az erősebb részvételt szorgalmazta. A harmadik nagyhatású személy az amerikai Saul Alinsky, közösség-szervező, politikai aktivista volt, aki 1971-ben írt, *Rules for Radicals* (Radikálisok kiskatéja) című munkáját kézikönyvként szánta közösség-szervezők számára, amiben kifejtette, hogy a nincstelenek egyesítésével, közösséggé formálásával hogyan tudnak békés úton – társadalmi, politikai és gazdasági – hatalmat szerezni. A negyedik személy pedig Ivan Illich (1973), osztrák származású filozófus volt, aki a fejlesztési szakembereket azért bírálta, mert a megsegítettek jelentős függőségbe kerültek tőlük a fejlesztési folyamat során. Fontos afrikai példaként említhető továbbá Julius Nyerere, Tanzánia első elnöke, aki brazil kortársával szinte egyidőben, az önállóság koncepciójának kialakításával amellet érvelt, hogy

a külső szereplők által kezdeményezett fejlesztések helyett az emberek saját erejükbe vetett bizalmára van szükség (Nyerere, 1973).

A helyi szinten lezajlott társadalmi, politikai változások és az ezek nyomán született elméletek mellett a részvétel gondolatának nemzetközi segélyezésen belüli szélesebb körű elterjedésében fontos szerepet játszott annak a felismerésnek az egyre nyíltabb megfogalmazása, hogy a hivatalosan 1948-ban elindított, modernizációs elméletek által inspirált fejlesztési támogatás küldetésében elbukott (Bliss & Neumann, 2008).

A részvétel fontosságára hívták fel a figyelmet egyrészt az egyes donorok nemzetközi segélyezését meghatározó törvényei, szakpolitikai állásfoglalásai, mint például az Egyesült Államok 1966. évi Külföldi Segítségnyújtási Törvénye, ami az eredetileg 1961-es jogszabályt kiegészítve rögzítette, hogy „a gazdasági fejlesztések során a fejlődő országok lakosai számára szükséges biztosítani a maximális részvételt, a demokratikus magán-, valamint helyi kormányzati intézmények ösztönzése révén” (Hapgood, 1968: xiii). Másrészt a multilaterális szervezetek számos dokumentuma, nyilatkozata is az érintettek bevonásában, a részvételben rejlő lehetőségekre hívta fel a figyelmet, ezek fontosságát hangsúlyozta – nemcsak a nemzetközi segélyezés, de gyakorlatilag bármiféle szakpolitikai beavatkozás területén. Erre példa az 1976-os Foglalkoztatási Világkonferencia állásfoglalása (ILO, 1977), és az ILO (Nemzetközi Munkaügyi Szervezet, az ENSZ egy szakosított szerve) 1978-as Stratégiai Dokumentuma (ILO, 1978), melyek az emberek életüket meghatározó döntésekben való részvételének fontossága mellett érveltek; vagy az ENSZ Gazdasági és Szociális Tanácsának 1975-ben született *Popular Participation in Decision Making in Development* (Lakossági részvétel a fejlesztéssel kapcsolatos döntéshozatalban) című jelentése, amiben a szervezet az államokat sürgette, hogy szakpolitikáikat széleskörű társadalmi bevonásra alapozva, az érintettekkel együtt határozzák meg a fejlesztési célokat. Továbbá amellet érvelt, hogy a széleskörű társadalmi részvétel a fejlesztési folyamatoknak már integráns részét képezi, egy nemzetközi szinten is elfogadott eszmény (UN DESA, 1975).

Mindezek ellenére – a korábbi évtizedek nemzetközi segélyezési folyamataihoz hasonlóan – az 1970-es években a gyakorlat szintjén továbbra is a beavatkozás helyszínétől távol, a donor országokban lévő szakértők határozták meg a fejlesztés mikéntjét. Továbbra is a szakértők „tudták” legjobban, hogy mire van szüksége a recipiens országok rászoruló lakosságának (Bliss & Neumann, 2008).

3.4 1980-as 1990-es évek: a strukturális kiigazítás érája

A '70-es években kibontakozó gazdasági válság a '80-as évek elejére hitelválságban csúcsosodott ki. Mivel az adósságválság veszélyeztette a globális pénzügyi rendszer stabilitását, a helyzetet nemzetközi szinten is kezelni kellett (Moyo, 2010). Ennek módját pedig alapvetően meghatározta a legnagyobb donorok akkori gazdaságpolitikai gondolkodása, a Ronald Reagan (1981-1989) amerikai elnök és Margaret Thatcher (1979-1990) brit miniszterelnök nevével fémjelzett neoliberalizmus, ami a gazdasági visszaesés okát „a piaci kudarcok orvoslására szánt nem hatékony kormányzati beavatkozások”-ban látta (Paragi et al., 2007: 51). Ebből fakadóan a válságból való kilábalást a jóléti állam szerepvállalásának csökkentése révén a magángazdaság szabadabb mozgástérhez jutásával kívánta megvalósítani, mivel szerinte így a piaci kezdeményezések ismét növekedési pályára állíthatják a dekonjunktúra szakaszában lévő gazdaságokat. A neoliberális gazdaságpolitikával a nyugati országoknak az 1970-es évek végére, '80-as évek elejére sikerült kilábalniuk a strukturális gazdasági válságból, amelyből adódott a következtetés, hogy a módszer a fejlődő világ problémáinak kezelésében is segíthet. A '80-as évek nemzetközi segélypolitikáját tehát a strukturális kiigazítás jelszava uralta.

Az IMF és a Világbank 1979-ben vezette be az úgynevezett strukturális kiigazítási kölcsönöket. A hitel folyósításának feltétele az volt, hogy a recipiens ország végrehajtja a két szervezet által előírt gazdaságpolitikai reformokat (Easterly, 2007; Wood, 2018). Ez többnyire a külkereskedelem és a tőkeáramlások liberalizálását, deregulációt és stabil, egyensúly közeli költségvetés kialakítását jelentette. A szükséges gazdaságpolitikai lépések „előírása” egy brit közgazdász, John Williamson 10 pontból álló ajánlása, az úgynevezett washingtoni konszenzus alapján történt (Williamson, 1989).

A neoliberális strukturális kiigazítást számos kritika érte (például: Collier, 1997; Világbank, 1998; Kapur & Webb, 2000; Easterly, 2005), többek között azért, mert a donor országokban sikeresen alkalmazott gazdaságpolitikai lépéseknek a recipiens országokban óriási szociális ára volt. Az állami szerepvállalás minimalizálásával ugyanis gyakran összeomlott az egészségügyi és oktatási ellátás, valamint magas munkanélküliséghez vezetett a képzettek körében is (De Waal, 1997). Nem véletlen, hogy az 1980-as éveket a nemzetközi segélyezés „elvesztegetett” vagy „elveszett” évtizedeként szokták aposztrofálni (Szántó, 2011; Booth, 1994; Moghabu, 2014).

Igaz ugyan, hogy a neoliberális gazdaságpolitika alkalmazásával a donorállamoknak sikerült kikerülniük a strukturális válságból, nem szabad megfeledkezni arról, hogy az állam háttérbe szorítása mellett jelentős átalakulás zajlott a világgazdaságban területi és szerkezeti szempontból is. Egyrészt a nehézipar válságba jutása után, a mikorelektronika és szolgáltatások előtérbe kerülésével, fejlődésével terciálizálódás kezdődött a Globális Észak államaiban, aminek következtében a nehézipar helyett immáron a terciér szektor adta gazdasági növekedésük hajtóerejét. Másrészt a termelést a centrum országokból kihelyezték az olcsóbb munkaerőt biztosító periféria – nemrég függetlenedett – országaiba. Vagyis a neoliberális gazdaságpolitika alkalmazását olyan globális folyamatok kísérték, amelyek nélkül az intézkedések nem biztos, hogy ilyen sikeresek lettek volna.

A nemzetközi fejlesztési együttműködési rendszer perspektívájából mindez azt jelentette, hogy – a Marshall-segélyhez hasonlóan – a fejlett országokban megvalósított gazdaságpolitikai lépéseket annak tágabb körülményeinek vizsgálata nélkül ültették át a fejlődő országok támogatásának gyakorlatába. Így az gyakorlatilag eleve sikertelenségre volt ítéelve.

A nemzetközi segélyezés kudarcai ellenére az 1980-as, '90-es években a hitelfolyósító szervezetek csak nagyon kevés változtatást eszközöltek. Végül 1999-ben az alacsony jövedelmű országok számára nyújtott kölcsönöket átnevezték Szegénység Csökkentését és Növekedést Célzó Eszközre (*Poverty Reduction and Growth Facility – PRGF*) az IMF, valamint Szegénység Csökkentését Segítő Hitelre (*Poverty Reduction Support Credit – PRSC*) a Világbank részéről. Bár ez nem jelentett megoldást az elhibázott gazdaságpolitikai ajánlások problémájára, a kritikák közül mindenképpen reagált a reformok társadalomra gyakorolt kedvezőtlen hatására, vagyis elmozdulás történt a szegénység csökkentésének irányába (Easterly, 2007).

A strukturális kiigazítás évtizedei a nemzetközi segélyezésben a részvétel elméletére és gyakorlatára is hatással volt. A neoliberális gazdaságpolitika térnyerésével párhuzamosan az olyan kulcsszavak, mint a „tulajdonosi szemlélet” „önállóság”, „önerőre támaszkodás”, ezzel együtt pedig a „részvétel” hangsúlya erősödött, ugyanakkor jelentéstartalma is módosult. A passzív recipiensi szerepkör helyett a kedvezményezettek fejlesztésben történő aktív szerepvállalása ugyanis nem a döntési jogkörrel, kontrollal való felruházásukat jelentette a gyakorlatban, hanem a fejlesztési költségekhez való hozzájárulásukat (Cornwall, 2006).

Vagyis a neoliberális gazdaságpolitika értelmében visszaszorított állam feladatköreit elkezdték kiszervezni, így részvétel címén a rászorulókat terhei nőttek egyre inkább, hiszen immáron tőlük

várták el az anyagi, vagy természetbeni hozzájárulást a fejlesztések keretében megvalósuló szolgáltatások, funkciók működtetéséhez. Ezért egyetértek Rauch-kal (1996), aki mindezt a tehetetlen állam és szakértők felelősségének emberekre történő átruházásaként értékelte.

A strukturális kiigazítás időszakában ugyanakkor fontos, pozitív fejleményei is voltak a közösségelmélet és a részvétel gondolatiságának. Egyik ilyen mozzanat az 1980-as években az érték alapú közösségfejlesztés (*Asset Based Community Development – ABCD*) megjelenése volt. Ez a „régí új” megközelítés, az állami hozzájárulás visszaszorulásakor a szegény közösségeket arra próbálta ösztönözni, hogy saját belső erőforrásaik hatékony kihasználásával fejlesszenek, fejlődjenek. A megközelítés egyben kritika is volt a korábbi időszak probléma fókuszú gyakorlatára: a fejleszteni kívánt közösség hiányai helyett azok értékeire kell fókuszálni, ezekre kell építeni (McConnell, 2021). Bár a megközelítés ma is releváns – meglátásom szerint a közösségi tervezés egyik legfontosabb aspektusa –, a strukturális kiigazítások időszakában gyakorlati alkalmazhatósága korlátokba ütközött, mivel a tényleges fejlődéshez a hátrányos helyzetű, kiszolgáltatott közösségek jelentős külső forrásokra szorultak volna, de ezt a visszaszorított állami szerepvállalás okán nem kapták meg (McConnell, 2021).

Másik fontos fejlemény volt, hogy a '80-as évektől egyre több nemzetközi és bilaterális donor kezdte el vizsgálni a részvétel hatékonyságát a fejlesztési beavatkozásokban (például: BMZ, 1986; Bhatnagar & Williams, 1992; Hentschel, 1994; Világbank, 1994, 1996). Igaz ugyan, hogy – például a Világbank részéről – a részvételt a nemzetközi fejlesztésekben elsősorban gazdasági szempontból, költséghatékonyságuk alapján vizsgálták (Bliss & Neumann, 2008), olyan vizsgálati eredmények is születtek, amik az érintettek saját hozzájárulásában a fenntarthatóság kulcsát látták, az elhibázott fejlesztéseket pedig elsősorban a beavatkozások kontextusának – mint például a helyi társadalmi-hatalmi struktúrák, kulturális közeg – elégtelen ismeretének tulajdonították (BMZ, 1986). A '90-es évekre a részvételt a hátrányos helyzetű csoportok képessé tételének fontos eszközeként kezdték tekinteni (BMZ, 1999). Vagyis a kutatásoknak köszönhetően egyre inkább feltárultak és szélesebb körben ismertté váltak a közösség aktív részvételének mind donor, mind pedig recipiensi oldalról pozitív hozadékai. A '80-as '90-es évek retorikája szerint a helyi emberek ismerik legjobban a lokális kontextust, ezért az érintett közösségek képessé tételére van szükség, hogy az emberek a beavatkozások tulajdonosaiként irányíthassák, vagy adott esetben saját maguk biztosíthassák a számukra szükséges szolgáltatásokat. Ennek ellenére a gyakorlatban a fejlesztések továbbra is a donor országok tervezőasztalain születtek, a főbb irányokat a segélyezők határozták meg (Cornwall, 2006).

Igaz ugyan, hogy egyre gyakrabban jelentek meg a bilaterális és multilaterális fejlesztési ügynökségek már eldöntött projektjei esetén az elsődleges érintettek, ők főleg információforrásként szolgáltak a szakértők számára, hogy a fejlesztési környezetet még alaposabban megismerhessék (Bliss & Neumann, 2008). Vagyis extraktív – az információ kinyerését, nem pedig az érintetteket ténylegesen bevonni kívánó – megközelítés érvényesült. A recipienseknek nem volt érdemi beleszólási lehetősége saját tapasztalataikon, igényeiken alapuló alternatívák felvázolására.

3.5 Bipoláris világrend felbomlása: új hívószavak a nemzetközi segélyezésben

A strukturális kiigazítások időszakán belül az 1990-es évek geopolitikai fejleményei miatt külön alfejezetként értelmezhető. A neoliborális gazdaságpolitika továbbra is a nemzetközi fejlesztési együttműködés keretrendszerét jelentette, a külföldi segélyezés viszont elvesztette addigi külpolitikai hajtóerejét, mivel a hidegháború vége és a bipoláris világrend felbomlása a korábbi évtizedek szövetséges szerző segélyezési logikája alól rántotta ki a talajt.

Ennek hatására a segélyekre fordított kiadások relatív visszaesése volt megfigyelhető: 1992 és 1997 között a fejlett országok kifizetései 12%-kal csökkentek (Thérien, 2002). Ugyanakkor a donorok nem mondtak le teljes mértékben recipiensi szerepkörükről – és a segélyek révén fennálló befolyásukról. Csupán olyan új hívószavakat kellett keresni, amik a megváltozott geopolitikai helyzetben is legitimálták az adófizetők szemében a szegényebb országokba történő kifizetéseket. Az évtized során ilyen új jelszavak voltak a demokrácia megteremtése, jó kormányzás, emberi jogok (Mkandawire, 2010), és a korrupció elleni harc (Easterly, 2009).

A közösség terheinek növekedésével párhuzamosan a civil szervezeteknek is egyre nagyobb szerepe lett a nemzetközi fejlesztési együttműködés rendszerében. „Személyükben” ugyanis olyan szereplőt láttak, ami kevésbé bürokratikus, így rugalmasabb, mint az állam, költséghatékony, és a részvételt az államnál és gazdasági szereplőknél hatékonyabban képes megvalósítani, mert könnyebben tudja megszólítani a szegény, hátrányos helyzetű embereket (Robinson & Gordon, 1997). Így a fejlesztési beavatkozások ideális megvalósítójává vált elsősorban az oktatás, egészségügy és hitelszolgáltatások területén (Cornwall, 2006). Valamint a civil szektor a demokrácia legfőbb biztosítója lett (Szántó, 2011).

3.6 Nemzetközi segélyezés az ezredfordulótól napjainkig: fenntarthatóság és partnerség

A nemzetközi fejlesztési együttműködés legújabb szakasza az ezredfordulóval kezdődött, ami markánsan elkülönül mind a hidegháború szövetséges szerző időszakától, mind pedig az 1990-es évek átmeneti évtizedétől. 2000 után a fejlett államok szembesültek azzal, hogy a globális fejlettségi szakadék és szegénység immár őket is közvetlenül érinti, az általuk generált biztonsági kockázatok elöl ők sem zárkozhata el (Udvari, 2019). A szegénység ugyanis egyrészt veszélyezteti a közvetlen érintetteket, például a rossz életkörülmények következtében kialakuló és terjedő betegségek révén. Másrészt a tágabb környezet számára is kockázatot jelenthet az által, hogy a kilátástalanság és kiszolgáltatottság közepette az emberek nagyobb valószínűséggel fordulnak olyan szélsőséges megoldások felé, amelyek más emberek biztonságát is csökkenhetik (Woods, 2005).

Ennek egyik legszembetűnőbb mozzanata a 2001. szeptember 11-ei amerikai terrortámadások voltak, de a 2015-ös migrációs válság is említhető közvetlen hatásként. A belbiztonsági intézkedések növelése, vagy az emberi jogok korlátozása nem jelenthet hosszú távú megoldást – ezek csak átmenetileg szigetelnék el a nyugatot a probléma forrásaitól. Vagyis „a donorállamoknak az ezredforduló óta egyre inkább valós érdekében áll a segélyeket a szegénység felszámolásának, a gazdasági fejlődés beindításának és a fogadó állam megerősítésének szolgálatába állítani” (Szent-Iványi, 2009: 11).

A kétezres évek elejétől tehát a globális szegénység fókuszba kerüléséről beszélhetünk. Ez tükröződik több nemzetközi fejlesztési együttműködésről szóló dokumentumban is. Közülük mindenképpen szót érdemel a 2000. szeptemberében, az ENSZ Közgyűlésén elfogadott Millenniumi Nyilatkozat, az első világméretű kezdeményezés, ami globális fejlesztési célokat definiált. A dokumentum nyolc darab, 2015-re megvalósítandó Millenniumi Fejlesztési Cél tartalmazott, aminek fókuszában az alapvető szükségletek kielégítése állt (UN, 2000), vagyis visszatért a nemzetközi segélyezés 1970-es évekbeli hangsúlya, a fenntarthatóság szemléletével kiegészítve. Bár a kitűzött határidőre csak 3,5 célkitűzést⁷ sikerült elérni (UN, 2015a), a

⁷ Az elért részcélok konkrétan a következők:

1.a) Felére csökkenteni a napi egy dollárnál kevesebből élők arányát: 1990-ben a fejlődő világ lakosságának közel fele élt napi 1,25\$-nál kevesebből, 2015-re arányuk 14%-ra csökkent.

6.c) Megállítani és visszafordítani a malária és más súlyos betegségek terjedését: az új HIV fertőzések aránya 2000 és 2013 között 40%-kal csökkent – 3,5 millióról 2,1 millió före. 2014 júniusára 13,6 millió HIV fertőzött részesült antiretrovirális terápiában (ART) világszerte. Az ART 7,6 millió AIDS következtében bekövetkező halálesetet akadályozott meg 1995 és 2013 között.

7.d) 2020-ra jelentősen javítani legalább 100 millió nyomornegyedben lakó életkörülményeit;

dokumentum fontos szerepet játszott abban, hogy a világ közvéleményének figyelmét ismét a fejlődő országok problémáira irányítsa. Részben ennek köszönhetően a hivatalos fejlesztési segítségnyújtás (ODA – Official Development Assistance) összege 2000 és 2014 között 66%-kal nőtt (UN, 2015a).

Ugyanakkor a Millenniumi Fejlesztési Célok jelentős hányadának elmaradása miatt 2015-ben szükségessé vált a további munka folytatását garantáló keretrendszer kialakítása. Így az ENSZ működésének 70. évfordulóján a Közgyűlés elfogadta a *Transforming our World: The 2030 Agenda for Sustainable Development* (Világunk átalakítása: A fenntartható fejlődés agendája 2030-ig) című dokumentumot, amely a millenniumi célok eredményeire épülő új stratégiát körvonalazott: egyrészt tartalmazta a 2000-ben meghatározott, eddig elmaradt célokat, másrészt újakat fogalmazott meg, amelyek iránymutatást adnak a következő évtizedekre. Az új iránymutatások a Fenntartható Fejlődési Célok nevet viselik (UN, 2015b). A stratégia meglehetősen ambiciózus, ugyanis nem kevesebbet kíván elérni 2030-ra, mint a mélyszegénység teljes felszámolását világszinten. Ám ez bizakodás helyett többekből inkább éles kritikát váltott ki, hiszen a Fenntartható Fejlődési Célok ilyen módon megvalósíthatatlanok. Ráadásul azzal a hosszú távú negatív következménnyel járnak, hogy hiteltelenítik az ENSZ ezirányú tevékenységét, mivel amikor 2030-ban a világ vezetői ismét összegyűlnek megállapítani, hogy nem sikerült elérni a kitűzött számokat, mégsem fogalmazhatnak meg a mostaninál kisebb elvárásokat, mert akkor a célok inspiráció helyett a kudarcra emlékeztetnének (Easterly, 2015). Ezen a ponton tehát úgy tűnik, a nemzetközi közösség törekvése a globális szegénység felszámolása terén, bár töretlen, elhagyta a realitás talaját, ami nem segít a probléma tényleges kezelésében.

Az új évezred elején a donorállamok globális szegénység felszámolására irányuló törekvéseit mutatja továbbá az OECD 2005-ös Párizsi Nyilatkozata a segélyhatékonyságról, mely 2010-ig elérendő célokat fogalmazott meg és gyakorlati ajánlásokat tett a nemzetközi segélyezés hatékonyságának javítása – így a Millenniumi Fejlesztési Célok elérése – érdekében. A dokumentum kihangsúlyozta a tulajdonosi szemlélet (*ownership*) fontosságát. Vagyis a partnerországok kötelesek saját fejlesztési stratégiákat kidolgozni, ezeket operatív programokra bontani, a támogatások megvalósulása során pedig vezető szerepet kell játszaniuk a

7.c) célkitűzés első felét sikerült teljesíteni, azaz 2015-re felére csökkent azok aránya, akik tartósan nem jutnak egészséges ivóvízhez. Ám az alapvető higiéniai feltételekhez való jutást ugyanennyi ember számára már nem sikerült biztosítani (UN, 2015a).

koordinálásban is. A nyilatkozatban további fontos alapelvekként jelentek meg az átláthatóság, korrupció elleni harc, és a partnerség (OECD, 2005).

A Párizsi Nyilatkozat végrehajtásának felgyorsítása és elmélyítése érdekében 2008-ban megszületett az Accrai Cselekvési Terv (*Accra Agenda for Action*), ami a recipiensek tulajdonosi mivoltát, az inkluzív partnerséget, valamint a fejlesztési eredmények elérését és ezzel kapcsolatos elszámoltathatóságot nevesíti a segélyhatékonyság fokozásának kulcslépéseiként (OECD, 2005). Ám a Párizsi Nyilatkozat eredményeinek 2011-es vizsgálata azt találta, hogy 2010-ig a 13 célkitűzésből csupán egyet sikerült teljesíteni (OECD, 2012).

A nemzetközi fejlesztési együttműködésben a közösség és részvétel gondolatisága a '80-as '90-es évek folytatásaként a 2000-es évektől egyre inkább a partnerség jelszavával egészült ki, vagyis az új évezred narratívája szerint a donorközösség a megsegítettek számára nem csak részvételi lehetőséget kíván biztosítani, hanem egyenrangú félként tekint rájuk.

Ez tükröződik többek között az ismertetett nemzetközi megállapodások címeiből, szövegeiből, valamint újonnan létrehozott intézmények működési elvéből is, mint például a Cotonou-i Partnerségi Megállapodás (2000) az Európai Unió és az ACP (*African, Caribbean and Pacific Countries* – afrikai, karibi és csendes-óceáni) országok között; a 2021-ben elfogadott új EU-Afrika Stratégia, mely a Partnerség a fenntartható és inkluzív fejlődésért alcímet viseli (EP 2021); vagy – szintén Afrika relációjában – a 2000-ben létrejött Kínai Afrikai Együttműködési Fórum, amelynek alapját deklaráltan az egyenlő felek közötti együttműködés képezi (FOCAC, 2000).

Ugyanakkor fontos látni, hogy a partnerség retorikában történő hangsúlyozásának háttérében alapvetően a kétezres évek első évtizedeiben a félperifériák és alcentrumok felemelkedése, térnyerése által okozott erő-átrendeződés húzódik, melynek elsődleges színtere szubszaharai Afrika (Tarrósy, 2017). Itt a felemelkedő gazdaságok az egykori gyarmatosítók és USA mellett új szereplőkként – donorként és gazdasági partnerként egyaránt – megerősödve retorikájukban gyakran hivatkoznak arra, hogy az európai államokkal ellentétben nem gyarmatosítottak a kontinensen, ráadásul gazdasági fejlettség tekintetében is közelebb állnak Afrikához, mint a nyugati államok, így mindenképpen egyenlő félként tekintenek a kontinens országaira. Az afrikai államok számára többnyire szimpatikus megközelítés a hagyományos donorállamokat is retorikájuk modernizálására készítette, így a „felek közötti egyenlőség” és a „valódi partnerség” a részvétel kapcsán a kétezres évek új hívószavaivá váltak (Czirják, 2017b).

Azonban ezek gyakorlatba történő átültetése sokszor elmarad a retorikától – amit a hangzatos célokat kitűző megállapodások felülvizsgálatai, értékelő dokumentumai is tükröznek.

3.7 A történeti áttekintés összefoglalása

A nemzetközi fejlesztési együttműködési rendszer történetével kapcsolatosan összefoglalóan az mondható el, hogy a különböző évtizedekben eltérő súlypontok, eltérő hangsúlyok határozták, határozzák meg a segélyezés fő irányát. Ezeket alapvetően nem a múlt hibáiból való tanulás, a hatékonyságra törekvés, vagy a recipiensek érdekeinek szem előtt tartása határozza meg, hanem azok sokkal inkább a donorok részéről a világpolitikai, világgazdasági változásokra történő reakciókként értékelhetők. A fejlesztési irány súlyponteltolódásaihoz hasonlóan a részvétel gondolatisága és a hozzá kapcsolódó kulcsfogalmak is sok változáson mentek át a 20. század második felétől kezdve. A részvétel, azaz adott kezelendő problémában érintettek segélyezés, fejlesztés folyamatába történő bevonása napjaink domináns paradigmájává, a nemzetközi fejlesztési együttműködés ortodoxiájává vált. Egyetlen szereplő sincs, aki megkérdőjelezné alapvető fontosságát a sikeres beavatkozásoknál. A gyakorlatban viszont a hívószavak csak korlátozott mértékben érvényesülnek.

A nemzetközi szereplők 1970-es évektől született jelentéseit megvizsgálva a részvétel előnyei, pozitív hatásának gondolata újra és újra megjelenik (a Világbank részéről lásd például: Lele, 1975; Paul, 1987; Gopal & Marc, 1994; Dongier et al., 2004), ám ezekben sosincs utalás a korábbi évek részvétellel kapcsolatos erőfeszítéseire, azok eredményeire (Cornwall, 2006). Mintha minden évtizedben újra feltalálták volna a fogalmat, tartalmát pedig az éppen domináns geopolitikai, világgazdasági tényezőkhöz igazították volna. Mindezt pedig a múlt tapasztalataiból, esetleges hibáiból való tanulás nélkül (Cornwall, 2006). Így a részvétel nemzetközi segélyezésben való elméletének és gyakorlatának átfogó vizsgálatát végző több szerzővel (Cornwall, 2006; Bliss & Neumann, 2008; Mansuri & Rao, 2012; Oxford Policy Management, 2013) egyetértve, valamint számos segélyezési aktor dokumentumát megvizsgálva kijelenthető, hogy a részvétel nem egy következetes, az évtizedek során szerzett tapasztalatokból táplálkozva folyamatosan fejlődő koncepció, hanem olyan homályos, megfoghatatlan fogalmak halmaza, amelyek a donorok aktuális érdekeihez rugalmasan igazíthatók. Így viszont pont a lényeg, a helyi kontextust leginkább ismerő és értő szereplők érdemi bevonása révén a hatékony segítségnyújtás lehetősége veszik el. Ennek következtében pedig, bár a partnerség, részvétel, tulajdonosi szemlélet fogalmainak megjelenése, elterjedése szerencsés fordulatnak látszik, a politikai deklarációk hívószavai a terepen, a gyakorlatban

többnyire nem, vagy csak korlátozott mértékben érvényesülnek a szakmai kritériumoknak megfelelően.

Az elmélettől fokozatosan a gyakorlat, a terepi valóság irányába haladva a következő fejezetben a nemzetközi fejlesztési együttműködés egy konkrét beavatkozási területét, a nyomornegyed-fejlesztést járom körül. Megvizsgálom, hogy milyen megközelítései, beavatkozási típusai különböztethetők meg Afrikában a kontinens országainak politikai függetlenedése óta. Így kívánom kontextualizálni az 5. fejezetben ismertetett közösségi tervezés módszertanát, valamint magukat az esettanulmányokat is, amelyek elemzésével kívánok választ adni harmadik kutatási kérdésekre, vagyis, hogy mi a sikeres nyomornegyed-fejlesztés kulcsa.

4. NYOMORNEGYED-PROBLÉMA KEZELÉSÉNEK MÓDJAI AFRIKÁBAN

Ebben a fejezetben a gyakorlatot, a konkrét terepi valóságot vizsgálva azt nézem meg, hogy a nyomornegyedek kezelésével kapcsolatosan milyen eljárásokról, módszerekről beszélhetünk Afrika – egyben az egész fejlődő világ – esetében. A legalkalmasabb módszer megismerése ugyanis közelebb visz bennünket a disszertáció céljához, a sikeres nyomornegyed-fejlesztés kulcsának feltárásához.

Ahogy az a Bevezetésben említettem, a nyomornegyed-fejlesztés kifejezést a disszertáció, így e fejezet során is a nemzetközi fejlesztőszakma és kapcsolódó irodalom szóhasználatával összhangban két értelemben használom. Egyfelől, a tágabb értelmezés szerint a nyomornegyed-probléma kezelése érdekében tett beavatkozásokat értem alatta. Ilyen módon a dózerolás is ide értendő. Másrészt, szűkebb értelemben a nyomornegyedek helyben történő fejlesztésére – a 4.1 alfejezetben tárgyalt negyedik beavatkozási típusra –, az angol *slum upgrading* kifejezés fordításaként használom.

4.1 Az afrikai nyomornegyedek kezelésének történeti áttekintése

A 2. fejezetben bemutatott, a dekolonizáció után a nyomornegyedek számának és lakosságának robbanásszerű növekedése az újonnan függetlenedett afrikai politikai vezetést megoldásra készítette, hiszen a probléma egyre több embert érintett közvetlen, vagy közvetett módon. Belső és külső tényezők hatására a nyomornegyedekhez való viszonyulás az évtizedek során jelentős mértékben változott, így az ebből fakadó megoldások – sok esetben inkább „megoldások” – jellege, hangsúlya is folyamatosan módosult.

Bár a beavatkozások típusai kontinentálisan mutatnak egyfajta sorrendiséget, ezek egyszerre – akár egy városon belül – is jelentkezhetnek. Az országok között pedig, elsősorban a helyi társadalmi adottságok és a függetlenné válás időpontja miatt lehetnek különbségek a jellegzetes beavatkozási módok konkrét időpontjaiban.

Az 1960-as években Afrika szerte a legszélesebb körben alkalmazott eljárás a nyomornegyedek dózerolása, lerombolása volt (Gulyani & Connors, 2002; Marx et al., 2013; Bah et al., 2018). Ezek nem a helyükre, a negyed lakói számára új házak építése céljából történtek, hanem mindenféle kompenzáció, lakhatási alternatíva nélkül tették őket a földdel egyenlővé, megsemmisítve az ott élők javait, hajléktalanná téve őket.

A kormányok ettől várták a minden formális infrastruktúrát nélkülöző, szabálytalan beépítettségű informális városrészek megszűnését. A „megoldás” egyértelműen mutatta, hogy a döntéshozók – elsősorban a jelenség ekkora léptékének újkeletű mivoltából adódóan – nem voltak tisztában keletkezésük okával, így a nyomornegyedeket létrehozó háttérmechanizmusba történő beavatkozás helyett csak tüneti kezelés történt. Ennek eredményeként a probléma természetesen nem szűnt meg, a lerombolt nyomornegyedek újraépültek, maximum egy kicsit arrébb.

A beavatkozás az ismeret hiánya mellett a kormányok szegényekhez való hozzáállását is tükrözte. Azoknak az embereknek az otthonait, megélhetési lehetőségeit igyekezett elpusztítani, akik számára nem tudott megfelelő lakhatási alternatívát nyújtani, így azok saját erőből, anyagi lehetőségeikhez mérten próbáltak megoldást találni helyzetükre. Tehát sem az informális negyedek lakosságában rejlő potenciált nem ismerték fel, sem nem tekintették őket tehetősebb honfitársaikkal egyenrangú állampolgároknak, akiknek joga lenne a városokban tartózkodni. Az új kormányok hozzáállása, beavatkozási módszere tehát nem sokban tért el az egykori gyarmati vezetésétől.

Kenyában az 1970-es évek elejéig a nyomornegyedek dózerolása volt a probléma szinte kizárólagos kezelési módja (Obudho & Aduwo, 1989). Bár ez idővel némiképp visszaszorult – többek között az alternatív beavatkozások megjelenésének köszönhetően –, a későbbi évtizedek során sem tűnt el teljesen. Az ország legtöbb nyomornegyedlakóját tömörítő Nairobiban például a '70-es évek során egy közel 50 000 embernek otthont adó, nagyjából 7000 épületből álló negyedet romboltak le. De a '90-es években is történtek több tízezer ember kényszerű kilakoltatását eredményező dózerolások (Werlin, 2006), és a jelenség az ezredforduló után sem szűnt meg teljesen.

Miután az 1960-as évek tapasztalatai alapján egyértelművé vált, hogy a kényszerű kilakoltatások és rombolások nem oldják meg a problémát, a kontinens politikai vezetői sok esetben a nyomornegyedek "jótékony" elhanyagolását, figyelmen kívül hagyását választották. Vagyis nem dózerolták le őket, de nem is törekedtek a közszolgáltatások informális telepekre történő kiterjesztésére, az ottani életkörülmények javítására, a helyiek megsegítésére. Várták, hogy majd a piac megoldja a helyzetet (Marx et al., 2013).

Ez a hozzáállás – más megoldási stratégiák megjelenése mellett is – sokáig meghatározó volt az afrikai döntéshozók részéről, ami a problémával szembeni tehetetlenségüket mutatta. Ez különösen igaz volt a strukturális kiigazítások évtizedeiben, amikor az állam mozgásteret jelentősen beszűkült. Kenyában például ennek volt köszönhető, hogy a '80-as években visszaszorultak a nyomornegyed-dózerolások (Werlin, 2006).

Az 1970-es évekre bebizonyosodott, hogy sem a dózerolás, sem a probléma feletti szemet hunyás nem vezet megoldásra. Ráadásul a nyomornegyedekkel kapcsolatosan egyre több kutatás született, kialakulásuk okai, belső működésük mikéntje egyre szélesebb körben vált ismertté, amivel párhuzamosan a politikai vezetés érzékenysége is fokozódott. Mindezek eredményeként a '70-es '80-as években két – elsősorban a nemzetközi donorközösség finanszírozásával, külföldi fejlesztési ügynökségek lebonyolításával megvalósuló – megközelítést kezdtek el szélesebb körben alkalmazni (Obudho & Aduwo, 1989; Gulyani & Connors, 2002; Pacione, 2009; Marx et al., 2013).

Az egyik a telek és szolgáltatás biztosítása volt, aminek keretében a lakosok építési helyet kaptak olyan területeken, ahol az állam kiépítette számukra az alapvető infrastruktúrát. Vagyis – a nyomornegyedekhez hasonlóan – az építkezések saját erőből történetek, de az állam igyekezett egy formális keretrendszerrel biztosítani, amivel megelőzhető a rossz minőségű, túlszűfolt lakókörnyezet kialakulása (Mayo & Gross, 1987; Világbank, 1993). Az ilyen jellegű projektek lebonyolítására számos afrikai országban jöttek létre intézmények a '70-es '80-as évek során. Ám működésük a '90-es évekre, a strukturális kiigazítások miatt részben, vagy teljes egészében ellehetetlenült, mivel finanszírozásukra nem volt anyagi keret (Bah et al., 2018). A telek és szolgáltatás biztosításának módszere a megszorítások nélkül sem tudott volna széles körben elterjedni az alacsony jövedelmű lakosság lakhatási alternatívájaként, mert a városon belül rendelkezésre álló állami területek korlátozottak a kereslethez képest. Ráadásul a kormányok, vagy a városvezetés a telkek piaci alapú hasznosításában anyagilag jobban érdekeltek.

A másik megjelenő problémamegoldási eljárás a meglévő nyomornegyedek *in situ* fejlesztése, korszerűsítése (*slum upgrading*) volt, amelynek során infrastrukturális fejlesztésekkel igyekeztek a lakókörnyezetet, életkörülményeket javítani (Gulyani & Connors, 2002; Pacione, 2009; Marx et al., 2013). Az 1980-as évekre fejlődővilág-szerte számos szegénységcsökkentő program részévé vált (Marx et al., 2013), és napjainkig az egyik legszélesebb körben alkalmazott eljárás. Belső források és kapacitások hiánya miatt az ilyen jellegű projektek is elsősorban donorfinanszírozásból, külföldi szakmai szervezetek bevonása révén valósultak, valósulnak meg. Ugyanakkor még a '80-as évek során megmutatkoztak a beavatkozástípus korlátai is: a nyomornegyedek száma továbbra is nőtt, a fejlesztések során létrehozott infrastrukturális elemek sok esetben fenntarthatatlanok voltak, így a kezelni kívánt, például közegészségügyi problémák nem oldódtak meg (Marx et al., 2013).

Ennek ellenére szakmai meglátásom szerint – amit a következő alfejezetben fejtek ki részletesen – a nyomornegyedek helyben történő fejlesztése az egyik legjobb irány a probléma kezelésében. Az előző évszázad végén megmutatkozó korlátai nem magából a beavatkozásból, hanem annak végrehajtási módjából adódtak. Vagyis a nyomornegyed-fejlesztést (*slum upgrading*) lehet jól csinálni, hogy annak eredményei fenntarthatóak, a helyi közösség életét hosszú távon pozitív irányba befolyásolják legyenek.

Kenyában a telek és szolgáltatások biztosításának sémája a Világbank és a USAID hatására már az 1960-as években megjelent, amikor Kariobangi-ban – Nairobi északkeleti részén lévő szegényebb lakónegyedben – 750 lakóegység építése kezdődött. Ám az ország függetlenedése után az új politikai vezetés félt tőle, hogy az ilyen jellegű beavatkozások a nyomornegyedek gyors terjedéséhez, a városkép romlásához, a bűnözés és betegségek terjedéséhez vezetnek. Így Kenyatta elnök vezetése alatt, a gyarmati időszak gyakorlatával megegyezően a dózerolást alkalmazták szinte kizárólagosan (Werlin, 2006). A fejlesztési megközelítés az 1970-es években jelent meg ismét, szintén a Világbank révén. Ekkor Nairobi Dandora és Umoja városrészeiben biztosítottak építési helyet az alacsony jövedelmű lakosság számára. Ám megfelelő jogi, szabályozási környezet hiányában a projektek hamar a piac áldozataivá váltak, és a megsejteni kívánt közösség a dzsentifikáció miatt kiszorult a területről (NSUPP, 2016).

A nyomornegyedek helyben történő fejlesztése, korszerűsítése szintén az 1970-es években kezdett megjelenni Kenyában, miután a korábbi évtizedek dózerolási és figyelmen kívül hagyási stratégiái sikertelennek bizonyultak (Obudho & Aduwo, 1989). Ez azonban nem jelentette azt, hogy az első két módszer teljesen eltűnt volna. Gyakorlatilag az ezredfordulóig a nyomornegyedek csak fehér foltként szerepeltek a térképeken, a vezetés továbbra sem volt

hajlandó elismerni létezésüket – ami a hatékony, rendszer szintű problémakezelés első lépése lett volna. Ahogy korábban említettem, a dózerolások pedig még hosszú évtizedekig jellemzőek voltak.

Ám az érintettek egyre erősödő érdekképviselése, ellenállása és a nemzetközi szereplők – mint például az ENSZ Habitat – helytelenítésének hatására a megközelítés jelentősen megváltozott. Az ezredforduló után több nagyszabású, országos szintű nyomornegyed-fejlesztési program is kezdődött Kenyában (KENSUP – *Kenya Slum Upgrading Programme*, KISIP – *Kenya Informal Settlements Improvement Project*) – amik nevükkel ellentétben, esetenként az *in situ* korszerűsítés mellett egyéb fejlesztési elemeket is tartalmaznak.

A történeti áttekintésből, valamint a korábbi fejezetek nemzetközi fejlesztési környezetet ismertető részeiből látható, hogy a nyomornegyedkérdés kezelése erőteljesen kontextusfüggő: meghatározza a nyomornegyedekről kialakult kép, a velük kapcsolatosan összegyűlt tudás, a beavatkozást végző aktorok jogi, anyagi, szakmai mozgástere, külső (nemzetközi) és belső (hazai) tényezők, folyamatok által meghatározott. Az afrikai történeti ív felvázolása után, annak összegzéseként, valamint folytatásaként bemutatom, hogy napjainkban mik a domináns nyomornegyed-fejlesztési megközelítések, beavatkozási típusok. Ez alkalmat ad a kulcsfogalmak tisztázására, és az esettanulmányok, mint konkrét fejlesztések későbbi ismertetésére is.

4.2 Nyomornegyed-fejlesztés nemzetközi gyakorlata ma: fejlesztési beavatkozások csoportosítása

Az évtizedek során felhalmozott tapasztalatoknak köszönhetően a nyomornegyedekkel kapcsolatos fejlesztési beavatkozásoknak mára széles spektruma alakult ki, amiket különböző szereplők valósítanak meg – a multilaterális donoroktól kezdve, nem-kormányzati, szakmai szervezeteken át az érintett kormányok releváns intézményéig. Ebből kifolyólag nem beszélhetünk egységes fogalomhasználatról, vagy definíciókról. Ugyanakkor a beavatkozásoknak körvonalazódnak – az eltérő fogalomhasználat ellenére is beazonosítható – típusai.

Az egyik legkorábban alkalmazott nyomornegyedekkel kapcsolatos eljárás, napjainkban még mindig élő gyakorlat – amiről az előző alfejezetben is ejtettem szót –, a dózerolás. A 20. század közepe óta a nyomornegyedekhez való hozzáállás változása, ezzel szoros összefüggésben az emberi jogok hangsúlyosabbá válása következtében ez az eljárás mára jelentősen visszaszorult. Elsősorban nem a nyomornegyed-probléma kezeléseként, sokkal inkább a városfejlesztési

tervek megvalósításának szükségszerű beavatkozásaként alkalmazzák. A nyomornegyedek ugyanis – általában illegális földfoglaló telepek – sok esetben olyan területen fekszenek, amik a helyi hatóságok fejlesztési elképzeléseiben más funkciót töltenek be. Így egy-egy út, új városrész stb. építése során útban vannak. Mivel a fejlesztéseket az illetékes hatóságok jogosan, a tulajdonukban álló területen hajtják végre, általában – bár ez jogszabályi környezet függő – nem kötelességük kompenzálni a kilakoltatásban és dózerolásban érintett helyieket.

Ez történt 2018-ban Kiberában is, ahol egy összekötő út építése miatt több ezer embernek kellett elhagynia otthonát.⁸ Bár a hatóságok jogszerűen jártak el – a dózerolásról hivatalos úton, előre figyelmeztették az érintetteket –, így az ottaniaknak volt ideje kiköltöztetni értékeiket, a keletkezett anyagi károkért kompenzációt nem kaptak. Ez elsősorban nem a bérlőket, hanem az illegális építmények tulajdonosait érintette (Golla, 2018; Obura, 2018; Thiong’o, 2018). Ez az eset is példázza a nyomornegyedekkel kapcsolatos különböző érdekeket, a földterületek tulajdonviszonyainak összetettségét, így a kezelésükkel kapcsolatos beavatkozások bonyolult voltát.

A második – az előző alfejezetben szintén tárgyalt – nyomornegyedekkel kapcsolatos eljárástípus a *site and services scheme*, azaz a telek és szolgáltatás biztosításának rendszere, amit a multilaterális szervezetek közül elsősorban a Világbank alkalmazott széles körben a ’60-as évektől a ’90-es évekig. Ennek értelmében a megsegíteni kívánt szegényebb társadalmi csoportok lehetőséget kapnak arra, hogy csökkentett áron építési telekhez jussanak olyan területen, ahol kiépítésre került az alapinfrastruktúra – például utak, csatorna – is. A kedvezményezettek a házaikat általában saját maguk építik. A támogatás kiterjedhet az építőanyagokra is. Ez a fejlesztési típus az érintettek szempontjából a tulajdonjog biztonsága, a megfelelő infrastrukturális körülmények és a rugalmas, saját lehetőségeikhez igazodó építkezési ütemezés miatt vonzó. Ugyanakkor a kijelölt területek – a rendelkezésre álló földterület elhelyezkedése miatt – sokszor a város szélén vannak, messze a munkahelyektől, ami gazdaságilag nehéz helyzetbe hozhatja a kedvezményezetteket. Az ilyen jellegű fejlesztések továbbá kitétek a dzsentifikációnak, amikor tehetősebb társadalmi csoportok vásárolják fel a házakat – vagy a szegényektől, vagy a megfelelő hivatalos személyek lekenyerezése után közvetlen a projekten belül. A negatív tapasztalatok hatására az 1990-es évektől a Világbank is döntően más típusú fejlesztések felé fordult (Világbank, 1974; Mayo &

⁸ Ennek az útépítésnek esett áldozatul a Mashimoni Squatters’ iskola több épülete is, ahol 2022-ben indított komplex vízügyi és higiénés programot a Magyar Máltai Szeretetszolgálat (MMSz, 2022). A program magyarországi szakmai koordinátoraként az intézményt rendszeresen látogatva a dózerolás hatásairól sok személyes történetet ismerhettem meg.

Gross, 1987; Világbank, 1993), ez ugyanakkor nem jelenti azt, hogy ma ne lennének, lehetnének ilyen típusú fejlesztések.

A nyomornegyedekkel kapcsolatos harmadik nagy beavatkozási csoportot az áttelepítések képezik, aminek az angol szakirodalomban többféle megnevezése létezik, például: *resettlement*, *rehousing*, *resiting*, *relocation*. Ennek lényege, hogy a nyomornegyed lakosságát egy másik helyre költöztetik. Ez különböző céllal, eltérő időtartamra vonatkozóan történhet, ami alapján az áttelepítések különböző altípusai léteznek. *Resiting* vagy *relocation* (mindkét kifejezés az áttelepítést, átköltöztetést jelenti) esetén a lakosokat jobb körülmények közé, formálisan, a hatályos építési szabályoknak megfelelő házakba költöztetik (Bah et al., 2018, Atlaw 2014). *Resettlement* (Singh & Khosla, 2014), *rehousing* (Bah et al., 2018), vagy *slum redevelopment* (Bah et al., 2018) esetében a lakosokat csak ideiglenesen telepítik át másik helyre, amíg a régi nyomornegyedet ledózerolják és helyükbe új házakat építenek. Ezt nevezhetjük magyarul rehabilitációnak. Egy ilyen fejlesztésre konkrét példa maga az egyik esettanulmány, a Kenyai Nyomornegyed-fejlesztési Program, a KENSUP is.

A rehabilitációs beavatkozásoknak nagy hátránya, hogy bár a negyed lakói lényegesen jobb életkörülmények közé kerülnek, költségesek, így állami forrásokból – de még donor szereplők bevonásával sem – jelenthet széleskörű megoldást a nyomornegyedek felszámolása kapcsán. Ezen kívül – a *site and service scheme* beavatkozási típushoz hasonlóan – kitettek a dzsentifikációnak, vagyis könnyen áll elő az a helyzet, hogy a megsegíteni szándékozott szegény lakosság helyett a tehetősebb középosztály szerzi meg az új ingatlanokat. A KENSUP esetében erre is látunk majd példát, de egy korábbi, szintén Nairobiban lévő, ilyen fejlesztés volt a kenyai kormány első nyomornegyed-fejlesztési projektje '80-as évek közepén, a Kibera szomszédságában fekvő Nyayo emeletesházak építése (Interjú: Omondumbu, 2021). Az elkészült lakásokba nem tudtak beköltözni a projekt eredeti kedvezményezettjei, Kibera lakói, mivel azok megfizethetetlenek voltak számukra. Így a lakásokat anyagilag jó helyzetben lévő középosztálybeliek vásárolták fel. Az eredeti – nyomornegyed – problémára tehát nem sikerült ilyen módon megoldást találni.

Mind a kifejezések, mind a beavatkozások jellege tekintetében a rehabilitáció átfedésben van a negyedik típusú beavatkozással, a nyomornegyedek helyben történő fejlesztésével, korszerűsítésével, azaz a nyomornegyed-fejlesztéssel, amit angolban leggyakrabban a *slum upgrading* kifejezéssel illetnek. Anthony Wachira, fejlesztési szakember a vele készített interjú során ezt úgy kommentálta, hogy „ezek a kifejezések, és a konkrét jelentésük nagy átfedésben,

szoros kapcsolatban állnak egymással. Mindegyikük alapvető célja, hogy a nyomornegyedet egy jobb lakókörnyezetté tegyék az ott élők számára” (Interjú: Wachira, 2022).

A helyben történő nyomornegyed-fejlesztés, korszerűsítés nemcsak az egyik legszélesebb körben alkalmazott, hanem a leginkább elismert, a szegény lakosság lakhatási és életkörülményeit leghatékonyabba javító eljárás – egyben az ENSZ Habitat leggyakrabban alkalmazott módszere, Globális Lakhatási Stratégiájának központi eleme (UN Habitat, 2012).

Lényege – egyben a rehabilitációtól megkülönböztető tulajdonsága –, hogy a lakosság a fejlesztés alatt is helyben marad. A Habitat definíciója szerint ez egy „fizikai, társadalmi, gazdasági, szervezeti és környezeti fejlesztés, amit a polgárok, közösségi csoportok, gazdasági szereplők és helyi hatóságok együttműködve, helyi szinten valósítanak meg” (UN Habitat 2003: 165). Ennek számos eleme lehet a gyakorlatban, például: alapvető infrastruktúra, úgy, mint vízvezeték, vagy csatorna kiépítése, környezeti veszélyek elhárítása, közösségi létesítmények építése, felújítása, birtokjogi viszonyok rendezése, otthonok fejlesztése, helyi közösség fejlesztése, képessé tételével képzésekkel, helyi lakosok gazdasági teljesítményének fokozása képzésekkel és mikrohitelkkel (UN Habitat, 2003; UNDG, 2010).

A fejlesztési megközelítés tehát figyelembe veszi a települések – és a nyomornegyedek, mint sajátos települések, településrészek – komplexitását, ami Kőszegfalvi György (Kőszegfalvi, 1976; Kőszegfalvi – Lloyd, 1999) és Tóth József (1981) településdefinícióinak kombinációján alapuló saját megközelítéssel – amely szerint a település három, egymással szoros összefüggésben álló dimenzióból, a társadalomból, gazdaságból és környezetből (épített infrastrukturális és természeti környezet) áll – teljes mértékben összhangban van. Ugyanakkor, bár egy nyomornegyed-fejlesztésnek különböző dimenziókra kiterjedő számos eleme lehet, mindig adott projekt függvénye, hogy konkrétan mik is jelennek meg benne (UN Habitat 2003; Pacione, 2009). Vagyis nyomornegyed-fejlesztésről (*slum upgrading*) nem csak akkor beszélünk, ha az komplex módon avatkozik be, hanem egyes elemeinek kivitelezésekor, egydimenziós fejlesztésekkor is.

A beavatkozások jellege mellett a folyamatban résztvevők köre, részvételük intenzitása alapján is csoportosíthatjuk a nyomornegyed-fejlesztési projekteket. A tradicionális megközelítésben szakértők egy csoportja végzi a fejlesztési projekt megtervezését, majd kivitelezését (ADB, 2004; Sain, 2010). Ennek keretében bármelyik imént bemutatott nyomornegyed-fejlesztési eljárás, vagy azok kombinációja megjelenhet. A problémában érintett közösség a folyamat kedvezményezettjeként annak passzív haszonélvezője.

Ezzel a gyakorlattal szemben már az 1960-as években megjelent a nemzetközi segélyezési narratívában az érintettek bevonásának gondolata, a részvételi fejlesztés, vagy tervezés, ami azt hangsúlyozta, hogy a passzív szerepkör helyett a helyiek aktív bevonására van szükség a sikeres fejlesztések érdekében. A gondolat a '60-as évek végén, '70-es évek elején kezdett szélesebb körben is terjedni – mint ahogyan azt a 3. fejezetben bemutattam. A külső szakértők által tervezett beavatkozások – amikkel az évtizedek során sem sikerült megoldani a fejlődővilágszerte fennálló válságjelenségeket – csak kiszolgáltatott, függő helyzetbe taszítják a megsegítetteket (Illich, 1973), így ezek helyett a belső erőforrásokra építő fejlesztésekre és az emberek saját erejükbe vetett hitének erősítésére van szükség (Nyerere, 1973). Így erősödhetnek meg és állhatnak saját lábára a bajban lévő közösségek.

A strukturális kiigazítás érájában a bevonás, érintett közösség szemszögéből a részvétel a tulajdonosi szemlélet aspektusa miatt volt hangsúlyos eleme a gondolatnak. A recipiens közösségek – főleg anyagi – hozzájárulására számítottak a projektek során. Az 1980-as évektől aztán egyre több szereplő kezdte vizsgálni a részvétel hatékonyságát a segélyezési projekteken, amikből kiderült, hogy a fejlesztések sok esetben azért elhibáztak, mert nem illeszkednek a helyi kontextushoz. Ezért a '80-as '90-es évek retorikája szerint a helyi emberek bevonására azért van szükség, mert ők ismerik legjobban a lokális kontextust, így az általuk szolgáltatott információk révén hatékonyabb beavatkozások tervezhetők (lásd például: BMZ, 1986). De az ajánlások sok esetben már túlhaladtak az extraktív szemléleten, és amellet érveltek, hogy az érintett közösségek képessé tételére van szükség, hogy a beavatkozások tulajdonosaiként irányíthassák, vagy adott esetben saját maguk biztosíthassák a számukra szükséges szolgáltatásokat (lásd például: BMZ, 1999).

A részvétel gondolata mára a nemzetközi segélyezés egyik alappillére, a rendszer szereplői által egyöntetűen elismert kulcseleme lett. Ez tükröződik számos nemzetközi és nemzeti szakpolitikai fejlesztési dokumentumból, megállapodásból, szakmai állásfoglalásból. Az ENSZ Habitat az ACP országok szervezetével és az Európai Bizottsággal együttműködésben, 2008-ban elindította a PSUP-t (*Participatory Slum Upgrading Programme*), azaz a részvételi nyomornegyed-fejlesztési programot, aminek célja, hogy valamennyi érintett fél – nyomornegyedlakók, gazdasági szereplők, civil szervezetek, állami szféra – szoros együttműködésében valósítson meg fejlesztéseket a nyomornegyedlakók életének, életkörülményeinek javítása érdekében. A PSUP keretében a széleskörű partnerség mellett óriási hangsúly van a nyomornegyedek lakóinak aktív részvételén: döntő szerepet kell játszaniuk közösségeik fejlesztésében, kell, hogy beleszólhassanak abba, hogyan is szeretnének

a jövőben élni (UN Habitat, 2008b). A PSUP azóta is az ENSZ nyomornegyed-fejlesztési projektjeinek keretét adja.

A Habitat III., az ENSZ harmadik alkalommal megrendezett, lakhatási és fenntartható városfejlődési világkonferenciája az érintettek bevonását a fenntartható nyomornegyed-fejlesztés központi elemeként nevezte meg, ami „biztosítja a lakosok és a meglévő közösségi dinamika teljes megértését, és olyan gyakorlati változások végrehajtását, amelyek végső soron az informális települések rendezését, a nyomornegyedek korszerűsítését és a tágabb városi környezetbe való bekapcsolását eredményezik” (Habitat III., 2015).

A legmeghatározóbb nemzetközi szakmai állásfoglalások mellett országos szinten is hasonló megállapításokat találhatunk. Kenya Nemzeti Nyomornegyed-fejlesztési és -megelőzési Stratégiájában célként határozza meg a nyomornegyedlakók és egyéb stakeholderek bevonásának biztosítását a nyomornegyedekkel kapcsolatos fejlesztési folyamatokba. A részvételi nyomornegyed-fejlesztést a helyiek tudásából, tapasztalataiból adódóan az innovatív ötletek, megoldások fő eszközeként, garanciájaként látja (NSUPP, 2016).

A nemzetközi fejlesztési együttműködés aktorai között tehát egyetértés van abban, hogy a sikeres nyomornegyed-fejlesztési projektekhez elengedhetetlen az érintett közösség bevonása. Ugyanakkor a fogalom konkrét alkalmazása, hogy milyen mélységű, a gyakorlatban milyen formában történő részvételről van szó, már nem ennyire egyértelmű. A képet tovább színesíti a nemzetközi és hazai szakirodalomban, projektleírásokban alkalmazott szinonim fogalmak széles köre is: részvételen alapuló/közösségi bevonáson alapuló/participatív/részvételi tervezés, közösség által vezérelt fejlesztés, közösségfejlesztés, közösségi tervezés, társadalmi részvétel és még folytathatnánk a sort.

Ezek világos definiálása, valamint a fogalmak között lévő viszonyrendszer nélkül helyes alkalmazásukra sem kerülhet sor. A következő fejezetben ezért a részvétel és közösségi tervezés fogalmait és módszertanát tekintem át részletesen.

5. KÖZÖSSÉGI TERVEZÉS ELMÉLETE ÉS MÓDSZERTANA

5.1 Társadalmi részvétel, mint a közösségi tervezés kerete

Az érintett közösség fejlesztési projektbe történő bevonásával kapcsolatosan használt leggyakoribb, és legtágabb fogalom a részvétel, vagy társadalmi/közösségi részvétel. Bár a kifejezést használó szakirodalomban sok esetben ennek konkrét definiálása, és pontos formájának meghatározása hiányzik, az ismertett projektből, vagy a szakmai ajánlás lépéseiből következtethetünk arra, hogy a szerző mit is ért pontosan alatta: az érintettek véleményének megkérdezését, esetleg döntéshozatalba való bevonásukat. A homályos, következtelen alkalmazás mellett a társadalmi részvételt magyarázó több modell is született, amik segítenek a tisztázásban és a megfelelő fogalomhasználatban. Ezek közül a legmeghatározóbbakat, legrelevánsabbakat a következőkben áttekintem, értékelem, majd szintetizálom.

Ha a részvétel közösségi tervezéshez képesti viszonyát szeretnénk megérteni, akkor a részvétel a tágabb kategória, amelynek különböző szintjei határozhatók meg az alapján, hogy a fejlesztési folyamatba hogyan, milyen intenzitással csatlakozhatnak be az érintettek. A közösségi tervezés pedig az egyik szinthez kapcsolódóan a részvétel egy konkrét módja.

A társadalmi vagy közösségi részvétellel kapcsolatos első modell megalkotása Sherry Arnstein amerikai közpolitikai szakértő nevéhez fűződik, aki 1969-es *A Ladder of Citizen Participation* (Az állampolgári részvétel létrája) című tanulmányában az állampolgári részvétel nyolc szintjét különböztette meg a hatalommegosztás mértéke alapján. A képzeletbeli létra minél magasabb fokán állunk, a döntéshozók annál nagyobb hatalommal ruházzák fel az állampolgárokat a döntéshozatali folyamatban (Arnstein, 1969).

Arnstein a következő részvételi szinteket különböztette meg (Arnstein, 1969):

Nem-részvétel:

1. **Manipuláció**
2. **Terápia**

A létra alsó két foka a részvétel csupán illuzórikus formái, amikor az érintetteket „oktatják” (*manipuláció*) vagy „gyógyítják” (*terápia*), nem pedig felkészítik őket a fejlesztési tervezésben, vagy megvalósításban való tényleges szerepvállalásra (Arnstein, 1969). A gyakorlatban erre példa, ha a szakértők igyekeznek megnyerni az érintettek támogatását egy már elkészült fejlesztési tervhez, egyfajta receptet kínálva a fennálló probléma megoldására. Az érintetteknek

nincs semmilyen hatalma, az ajánlott tervet csak elfogadni tudják. Arnstein ezt a két szintet nem tekinti tényleges részvételnek.

Látszólagos részvétel:

3. **Informálás:** Ez a szint jelenti a tényleges társadalmi részvétel felé vezető út első lépését, hiszen az állampolgárokat ezen a szinten tájékoztatják jogaikról, felelőségeikről, választási lehetőségeikről. Ekkor egyirányú információáramlás valósul meg a hatalommal rendelkezők, döntéshozók irányából a hatalom nélküliek, az érintett közösség felé. Az informálás szintjén nem biztosított a visszacsatolás lehetősége, valamint a közösségnek semmilyen hatalma nincs ahhoz, hogy a végkimenetelt befolyásolni tudja.
4. **Konzultáció:** Ekkor, bár az információ két irányból áramlik, az érintettek visszajelzéseket adhatnak a hatalmon levőknek, nincs biztosíték arra, hogy észrevételeiket ténylegesen fel is használják (Arnstein, 1969). A nemzetközi segélyezés és a részvétel gondolati áttekintése során bemutatott extraktív megközelítés ennek a szintnek feleltethető meg. Vagyis a nyomornegyed-fejlesztés kontextusában például interjúk, kérdőívek, vagy fókuszcsoportos találkozók során megkérdezik az érintetteket, a helyi lakosokat életkörülményeikről, problémáikról, döntéshozatali jogkört viszont nem kapnak. A nyomornegyedlakók ilyen módon történő bevonása a helyi kontextus minél alaposabb feltárása érdekében történik, de a fejlesztési beavatkozásokat továbbra is a külső szakértők határozzák meg.
5. **Kiengesztelés:** Az érintetteknek már van némi befolyása a születendő döntésre, ám ez inkább csak látszólagos, mivel az erőviszonyok közel sem kiegyenlítettek a fejlesztés irányítóival szemben. Jellemzően akkor beszélünk a részvételnek erről a szintjéről, amikor az érdekelt közösség egy-két személlyel képviseltetheti magát a döntéshozó bizottságban, ám a testület egésze szempontjából arányuk, így érdekérvényesítő képességük minimális (Arnstein, 1969).

A jelképeség, vagy látszólagos részvétel szintjén az érintett közösségnek már van lehetősége hallatnia hangját, de a *status quo*-t nem képesek befolyásolni, hiszen az információáramlásba való bekapcsolódáson kívül tényleges hatalmat nem kapnak a döntéshozóktól.

Állampolgári hatalom:

6. **Partnerség:** Az állampolgári részvétel létrájának ezen szintjén a hatalom tárgyalások útján, egyenlően oszlik meg a közösség és a döntéshozók, a folyamat irányítói között, így az érintettek a születendő döntést már érdemben képesek befolyásolni. A tárgyalások alkalmával a felek megegyeznek, hogy hogyan osztják meg a tervezés, döntéshozatal felelősségét. Egyoldalú változtatás nem lehetséges, a döntések mindkét oldal beleegyezésével születnek a partnerség folyamán.
7. **Delegált hatalom:** Akkor beszélhetünk erről a szintről, amikor az érintett közösség domináns döntéshozó hatalommá válik egy fejlesztési folyamatban. Ez például úgy valósulhat meg, hogy a döntéshozó szervezetbe delegált tagjai többségben vannak. A megvalósítás során nekik tartoznak elszámolási kötelezettséggel a kivitelezők.
8. **Polgári kontroll:** Ebben az esetben nincs közvetítő az érintettek és a szükséges erőforrások között, a közösség külső szereplőtől (pl. fejlesztési ügynökség, helyi önkormányzat) függetlenül, önállóan kezdeményezi és valósítja meg egy probléma kezelését (Arnstein, 1969).

Az állampolgári hatalom szintjén tehát az érintettek már nem csak az információáramlásba kapcsolódhatnak be, hanem egyre nagyobb, tényleges hatalmat is kapnak a döntéshozatal során, amivel a végkimenetelt részben, vagy egészben befolyásolni képesek.

A tanulmány alapvetően az amerikai szövetségi programok kontextusából hoz példákat – városfejlesztési, szegénységcsökkentési programokat – a modell mégis gyakorlatilag bármilyen, embereket érintő fejlesztés tervezése kapcsán alkalmazható, ahol megkülönböztethető a döntéshozók (hatalommal rendelkezők) és a döntés által érintettek (hatalom nélküliek) csoportja. Ezt Arnstein maga is hangsúlyozza írásában: az egyháztól kezdve az egyetemeken és rendőrségen át a városházáig értelmezhetők a részvétel hatalommegosztás mértékétől függő különböző szintjei (Arnstein, 1969). Ebből fakadóan a létra modellt a nemzetközi fejlesztési együttműködés kontextusában is alkalmazhatónak ítélem.

A modell fontos eredménye, hogy a társadalmi részvétel – más megfogalmazásban a bevonás – elvont (szak)politikai hívószavát tette kézzelfoghatóvá. A hatalommegosztáson alapuló megközelítésből egyértelművé vált, hogy a gyakran alkalmazott részvétel kifejezésnek különböző módoszatai, fokozatai vannak, amik eltérő eredményre vezethetnek. A szintek révén érthetővé vált, hogy az évtizedek során a részvétel zászlaja alatt megvalósult nemzetközi segélyezési projektek, az érintettek bevonása ellenére sok esetben miért nem voltak sikeresek.

A részvételt a hatalommegosztás fényében vizsgálva tárul fel, hogy például a csak a konzultáció szintjén bevont lakosság miért nem érez felelősséget egy fejlesztési projekt megvalósulásakor, amivel annak fenntarthatósága kerül veszélybe. Vagy, hogy a helyi közösség körében végzett széleskörű felmérésen alapuló beavatkozás miért nem működőképes a terepen. Ahhoz, hogy a részvétel nemzetközi fejlesztési együttműködés narratívájában is megjelenő pozitívumai – mint a helyi kontextushoz igazodó, innovatív megoldások, tulajdonosi szemlélet, a helyi közösség belső erőforrásainak feltárulása és megerősödése – érvényesülni tudjanak, hatalommegosztásnak kell megvalósulnia az érintettek és a fejlesztő fél között. Nem elég csak az információáramlásba becsatornázni, döntési jogkörrel kell felruházni őket, hogy a fejlesztési projektet ténylegesen befolyásolni tudják.

Arnstein munkájának hatását mutatja, hogy létra modellje, és annak szintenkénti tagolást végző koncepciója a későbbi évtizedekben számos más modell alapját képezte. Voltak közvetlenül az arnsteini létrát továbbfejlesztő munkák (például Pretty, 1995; White, 1996), vagy azt egy speciális kontextusra adaptáló modellek (például: Hart, 1992; Treseder, 1997). De sok olyan munka is született, ami csak magát a szintenkénti tagozás koncepcióját alkalmazta (például: Paul, 1989; Hamdi & Goethert, 1997; Mefalopoulos & Tufte, 2009). Ez utóbbiak közül többet is ismertetni fogok. Igaz, hogy a részvétellel kapcsolatos modellek között születtek olyanok is, amelyek a különböző csoportosításokat nem vertikális tagozódással fogják meg – például Davidson (1998) részvételi kereke, vagy Davies (2009) részvételi mátrixa –, átláthatósága miatt hozzám ez a fajta megközelítés áll a legközelebb, így a közösségi tervezés tágabb keretének értelmezését is ez alapján teszem meg.

A létra modellt, valamint annak továbbfejlesztett változatait több kritika érte az évek során. Az egyik leggyakoribb ellenérv a modell(ek) normativitása volt (Tritter & McCallum, 2006; Cornwall, 2008; Oxford Policy Management, 2013), vagyis, hogy a modell szerint a részvétel minél magasabb szintje valósul meg egy folyamatban, annál jobb. A legideálisabb állapot a létra teteje, adott problémában érintettek teljes kontrollja, hatalma. Ezen kritikával kapcsolatosan több észrevételem van. Az egyik, hogy az eredeti munkában (Arnstein, 1969) a normativitás nem jelenik meg explicit módon, a szerző nem jelenti ki, hogy a minél magasabb részvételi szint az ideális. Ez a különböző szintek kapcsán hozott példákból sejthető csupán, ahol Arnstein kritikával illeti a látszólagos bevonási módokat. Ha viszont egyetértünk a kritikákkal abban, hogy a létra modellben található szintek valóban egy normatív skálát tükröznek, akkor azt a megállapítást tenném hozzá, hogy a szerző által hozott példák kontextusában a normativitásnak abszolút van helye. Nyomornegyed-fejlesztés esetén, a helyi

kontextushoz igazodó, a helyi potenciál kiaknázásán alapuló megoldások és a közösség képessé tétele érdekében a minél magasabb szintű részvételre, a hatalommegosztás minél magasabb fokára van szükség. Ráadásul az általa felhozott példák mind a nyomornegyed-fejlesztéshez hasonló, a településfejlesztés, szegénységcsökkentés kontextusából származó esetek, amik nem gyors, azonnali szakértői beavatkozást igényelnek. Ebben az esetben tehát nem tekintem problémásnak a modell normativitását.

Ugyanakkor lehetőség van arra, hogy a modellt ne normatív skálaként kezeljük, hanem egy olyan felosztásként tekintsünk rá, ahol a különböző szintek csupán a hatalommegosztás mértékét mutatják. Ekkor a közösség bevonásának ideális szintjét a kezelendő probléma határozhatja meg. Ilyen módon pedig a modell tágabb körű alkalmazására nyílik lehetőség. Nemzetközi segélyezés kontextusában például humanitárius katasztrófa esetén azonnali, gyors döntéshozatalra és magas szintű szaktudással rendelkező szakértőkre, technikai csapatra van szükség, akár az érintettek teljes kihagyásával. Ebben az esetben a katasztrófát elszenvedő közösség passzív, nincs beleszólása a folyamatba, a segélyszervezetek „szolgáltatásainak” kliensei. A gyorsaságon és magas szintű szakértelmen ugyanis emberéletek múlnak, vagyis a legideálisabb részvételi forma ekkor a létra alsó fokai.

A normativitás kérdése tehát, bár jogosan vetődik fel, a nyomornegyed-fejlesztés kontextusában nem jelent problémát, azzal a fejlesztési környezettel összhangban van. Ugyanakkor a modell alkalmazhatósági lehetőségét bővíti, ha nem minőségi beosztásként, hanem adott problémához választható ideális szintek felsorolásaként tekintünk rá.

Arnsteinen kívül több más szerző is a részvétel módjainak szintenkénti besorolását alkalmazta. Mindenképpen meg kell említeni Samuel Paul indiai tudóst, közgazdászt, aki a Világbank és ENSZ kötelékében számos pozíciót töltött be. 1989-es tanulmányában felhívta rá a figyelmet, hogy a részvétel nem egy konszenzuson alapuló koncepció, hanem definíciója, formái a különböző csoportok perspektívájának és céljainak függvénye. Egyesek politikai döntéshozatalban való részvételt értenek alatta, mások a javakban való egyenlő részesedést, megint mások a projektek, szolgáltatások hatékonyságjavító eszközét látják bene (Paul, 1989). A jeles szakember munkája azért releváns az elemzés szempontjából, mert a részvétel fogalmát a fejlesztési tevékenység kontextusában vizsgálta. A közösségi részvételt a következőképpen határozta meg: „Olyan aktív folyamat, amelynek során a kedvezményezettek/ügyfélcsoportok befolyásolják egy fejlesztési tevékenység irányát és végrehajtását azzal a céllal, hogy javítsák jólétüket a jövedelem, a személyes növekedés, az önállóság vagy más, általuk nagyra tartott

értékek tekintetében” (Paul, 1989: 101). A közösségi részvétel négy szintjét különböztette meg intenzitása alapján, amikhez a fejlesztés kontextusából példákat is hozott:

1. **Információmegosztás:** Ezen a szinten a fejlesztés tervezői, irányítói információkat osztanak meg a kedvezményezettekkel – a fejlesztés alanyaival –, annak érdekében, hogy ők a helyzet jobb átláthatósága által hatékonyabban tudják betölteni szerepüket a fejlesztésben. Jellemzően ezen a szinten zajlik a közösség részvétele a családtervezési vagy a táplálkozási programok esetében.
2. **Konzultáció:** Itt az információ már két irányba áramlik, mivel a kedvezményezetteknek lehetősége van visszacsatolni a fejlesztési ügynökség felé, ami ezen információkat beépítheti a tervezésbe, végrehajtásba – de erre nincs garancia. Új mezőgazdasági technikák elterjesztésénél a farmerekkel való konzultáció kedvezőbb eredményre vezethet, mint a szimpla informálás.
3. **Döntéshozatal:** Ebben az esetben a részvételnek egy intenzívebb szintjéről beszélhetünk, mint a konzultáció. Ekkor a kedvezményezettek már számottevő hatással bírnak a fejlesztés mikéntjére, mivel a születő döntést vagy kizárólag az érintett közösség hozza meg, vagy a fejlesztési folyamat más szereplőivel együtt. Példaként a nyomornegyed-fejlesztés kontextusát említi, ahol a helyiek a szakmai stábbal együtt döntenek otthonaik fejlesztésének konkrét formájáról.
4. **Cselekvés kezdeményezése:** Ez tekinthető a közösségi részvétel csúcsának, ugyanis ahhoz, hogy maguk az érintettek kezdeményezzenek egy beavatkozást, proaktívnak és magabiztosnak kell lenniük. Paul példának olyan esetet hoz, amikor kedvezményezettek egy csoportja egészségügyi projektben vesz részt, aminek köszönhetően új szükségleteket azonosít, és ennek betöltésére fejlesztést kezdeményez (Paul, 1989).

Paul részvételi koncepciója nem egy normatív skála. Az általa hozott példák megmutatják, hogy az érintettek bevonásának intenzitását, a részvétel különböző szintjeit adott fejlesztési esethez, megoldandó problémához lehet párosítani. Ez pedig alátámasztja Arnstein modelljével kapcsolatos azon kijelentésemet is, hogy a létra modellt is alkalmazhatjuk normativitás nélkül. Arnsteinhez képest feleannyi szintet határoz meg, ám ez meglátásom szerint inkább a modell előnyét szolgálja, átláthatóbbá teszi azt. Az 1969-es munka (Arnstein, 1969) informálás, konzultáció, partnerség és polgári kontroll szintjei jelennek meg más elnevezéssel. A szintek emelkedésével – Arnstein koncepciójával megegyezően – az információáramlás és a hatalommegosztás mértéke is fokozódik.

Időrendben haladva a társadalmi, vagy közösségi részvétellel kapcsolatos következő nagyhatású releváns munka, amit ismertetek Hamdi és Goethert közösségi részvételi kézikönyve, ami a fejlődő országok nagyvárosi szegényeinek bevonásával kapcsolatosan értekezik, vagyis kifejezetten a nyomornegyed-fejlesztés kontextusában vizsgálja és határozza meg a részvétel szintjeit (Hamdi & Goethert, 1997). A szerzőpáros öt szintet különböztet meg:

1. **Nincs részvétel:** Ezen a szinten a technikai csapat felel a tervezés minden aspektusáért. Ezt a megközelítést általában akkor alkalmazzák, amikor sürgős beavatkozásra van szükség, vagy a körülmények magas szintű technikai tudást követelnek meg. Nagy kockázatot hordoz magában, mivel a fejlesztés nem biztos, hogy igazodni fog az érintett közösség igényeihez.
2. **Indirekt megközelítés:** A fejlesztésért felelős technikai csapatnak információra van szüksége az érintett közösségről, hogy számukra megoldásokat dolgozhassanak ki. Ám ezen a szinten a nyomornegyedlakókkal való közvetlen kapcsolatfelvétel helyett másodlagos adatforrásokkal – például népszámlálási adatokkal, különböző jelentésekkel – dolgoznak. Az indirekt módszer erőteljesen függ a megfelelő adatok rendelkezésre állásától és az adatelemzési képességektől. Ezek hiánya problematikusá teheti a tervezési folyamatot.
3. **Konzultatív részvétel:** A technikai csapatnak információra van szüksége. Ezek beszerzése érdekében a másodlagos adatforrások helyett közvetlenül az érintettekhez fordulnak, akik bár konzultálhatnak, a döntéseket nem képesek befolyásolni. A részvételnek ez a szintje akkor hasznos, ha arra kíváncsiak a szakemberek, hogy adott problémával, üggyel kapcsolatosan az érintett közösség hogyan érzi magát. Ám a közösség megoldásokkal kapcsolatos ötleteinek gyűjtésére nem alkalmas.
4. **Megosztott hatalom:** Ezen a szinten az érintett közösség és a technikai csapat egyenrangú félként vesz részt a folyamatban. Mindketten értékes szereplői a kreatív megoldások kidolgozásának. Ez a közösségi tervezés ideális szintje.
5. **Teljes kontroll:** Ebben az esetben a közösség dominálja a tervezési folyamatot, a technikai csapat pedig ehhez csak kiegészítő jelleggel ajánlja fel segítségét. Ez a szint egy aktív, cselekvőképes közösséget feltételez (Hamdi & Goethert, 1997).

A szerzőpáros által meghatározott öt szint esetében is az előző két modellhez hasonló koncepciót látunk: először az információmegosztás mértéke fokozódik, majd a döntéshozatali jogkörrel felruházva az érintettek hatalma nő. Különbség viszont, hogy az első két szintnél nem a tervezők, szakértők közösség irányába történő információáramlás jelenik meg, hanem a

közösségről szerzett – a közösség felől a szakértők irányába mutató – információ. Vagyis az áramlás iránya fordított, mint az első két modellnél, egyben indirekt is: nincs közvetlen kapcsolat a fejlesztés tervezői és kedvezményezettjei között. Az első szint elkülönítését ugyanakkor feleslegesnek tartom, mivel egy sürgős beavatkozás esetén – például humanitárius segélyezés – is megjelennek az érintettekkel kapcsolatos adatok, hiszen ezek nélkül a beavatkozást nem lehet megtervezni. A helyi kontextussal kapcsolatos kulcsadatok megismerése és értékelése szakmai követelmény bármilyen fejlesztési eljárás tervezésénél. A modell fontos pozitívuma viszont, hogy az egyes szinteknek felvázolja a hátrányait, korlátait is, ami segíthet egy konkrét beavatkozás esetén helyes megválasztásukban. Valamint a közösségi tervezés explicit módon is megjelenik, amire a további érvelésben támaszkodni lehet.

Az általam bemutatott utolsó részvétellel kapcsolatos modell a Világbank, mint a nemzetközi fejlesztési együttműködés egyik meghatározó aktorának álláspontja. A szervezet részvétellel kapcsolatos gyakorlati kézikönyvében szintén a fejlesztési tevékenységek perspektívájából vizsgálja a részvétel különböző formáit, és kíván segítséget nyújtani a fejlesztési együttműködési rendszer állami és civil szereplői számára a részvétel gyakorlati alkalmazásában (Mefalopoulos & Tufte, 2009).

A Mefalopoulos – Tufte szerzőpáros a részvételnek négy szintjét különböztette meg 2009-es munkájában, nevezetesen:

1. **Passzív részvétel:** Ez tekinthető a legkevésbé részvételi szintnek. Ennek során a recipienseket tájékoztatják a tervezett, vagy már végrehajtott fejlesztésről, de információ visszacsatolására nincs lehetőségük.
2. **Konzultáció általi részvétel:** Extraktív folyamat, amely során a kedvezményezettek a fejlesztők kérdéseit megválaszolva a beavatkozáshoz szükséges információkkal szolgálnak, de nincs garancia arra, hogy ezek beépülnek a tervekbe. A közösségnek nincs döntéshozatali jogköre, vagyis a megvalósuló fejlesztésre nincs közvetlen ráhatásuk.
3. **Együttműködés általi részvétel:** Ezen a szinten a döntéshozatalba már bevonják az érintett közösséget, de a fejlesztés alapvető céljait érdemben nem képesek befolyásolni, az már előre eldöntött. Inkább csak a megvalósítás mikéntjébe szólhatnak bele. Ezzel együtt, mivel ezen a szinten az érintetteknek a fejlesztéshez kapcsolódó szereplők széles körével kell kommunikálnia, együttműködni, megvan az a potenciálja, hogy ennek révén fejlődnek, és eljutnak a részvétel következő szintjére.

4. **Felhatalmazott részvétel:** Az érintettek képesek és hajlandóak a folyamatok kezdeményezésére, a helyzetelemzésben és a döntéshozatalban való aktív részvételre, ezekben érdemi befolyással bírnak. A fejlesztési célok tekintetében együttdöntésről van szó a döntéshozókkal (Mefalopoulos & Tufte, 2009).

A Világbank felosztásában is, Samuel Paul munkájához hasonlóan négy szint jelenik meg. Ugyanakkor ezek nem teljes mértékben feleltethetők meg egymásnak, ugyanis a részvétel legmagasabb szintje eltérő. Míg az eddig ismertetett összes modellben a részvétel legmagasabb szintjén az érintett közösség a fejlesztés önálló kezdeményezésére képes aktorként jelenik meg, a Világbank modelljében csak a szakmai döntéshozókkal való együttdöntésről van szó. Ez leginkább a többi modell partnerség (Arnstein, 1969), döntéshozatal (Paul, 1989) és megosztott hatalom (Hamdi & Goethert, 1997) szintjével egyenértékű. Ezt mindenképpen a megközelítés hiányosságaként értelmezem, mivel nem tekinti a helyieket potens aktorként, akik felkészítés, fejlődés eredményeként eljuthatnak a teljesen önálló kezdeményezés és döntéshozatal szintjére.

A modell egyik fontos pozitívuma ugyanakkor, hogy felveti a fejlesztési folyamatba való becsatlakozás időbeli aspektusát is, ami a közösségi tervezésnél fontos szempontom lesz. Maga az időzítés nem explicit módon jelenik meg, hanem az együttműködés általi részvételnél a kedvezményezettek korlátozott döntéshozatali szerepköre révén fedezhető fel: az érintetteknek úgy/akkor van lehetősége a fejlesztési folyamatba bekapcsolódni, amikor a célok már meghatározásra kerültek. Ez tehát nem egy kiegyenlített hatalommegosztás, egy tényleges együttdöntés, hanem leginkább Arnstein (1969) kiengesztelés szintjének feleltethető meg. Ez a szint a többi modellben nem szerepel.

A társadalmi, vagy közösségi részvételt a fejlesztési tevékenység kontextusában vizsgálva az mondható el, hogy a hatalommegosztás mértéke, a fejleszteni kívánt közösség részvételének intenzitása alapján különböző szintek különíthetők el, amik megmutatják, hogy a folyamatba mikortól és milyen intenzitással csatlakozhatnak be az érintettek. Ezek nem egy minőségi skála, hanem adott fejlesztési kontextushoz igazodóan kell a megfelelő szintet kiválasztani, alkalmazni. Ugyan Arnsteinnél normatív skáláról beszélhetünk, lehetőség van a létra modell ettől eltekintő alkalmazására is. Bár az ismertetett modellek eltérő névvel illetik az eltérő számú szinteket, mindegyikükben közös elem, hogy a szintek emelkedésével a részvétel intenzitása fokozódik. Ez két fő komponensből tevődik össze: egyrészt a szereplők között áramló információ mennyisége növekszik, másrészt a hatalommegosztás mértéke fokozódik. A két tényező szorosan összefügg egymással, az egyik a másik előfeltétele. Hiszen ahhoz, hogy valaki

érdemben képes legyen hatalmat gyakorolni, a folyamat alakulását befolyásolni, információra van szüksége. A skálák kiindulópontjaként az érintettek információ és hatalom nélkül vannak, a fejlesztési folyamatot semmilyen mértékben nem képesek befolyásolni. Ezt követi a szakemberek felől érkező, egyoldalú, majd a kétirányú információáramlás, amikor a közösség már reflektálhat a folyamatra. Ám ez még mindig hatalom nélküli állapot, mivel döntési jogköreik még nincsenek a fejlesztés alanyainak. A következő fokozatoknál a közösség már nem csak az információáramlásba, hanem a döntéshozatalba csatlakozhat be, így képessé válik a fejlesztési folyamat részben vagy egészben történő befolyásolására.

Előrebocsátom, hogy közösségi tervezésről akkortól beszélhetünk, amikor a szakértők és a közösség között a hatalom egyenlő mértékben oszlik meg, a döntéshozatal és felelősségvállalás tekintetében egyenrangú partnerek – amit nemzetközi vizsgálatok eredményei is megerősítenek (lásd például: Burgers & Vranken, 2004). Vagyis az érintett közösség érdemi módon képes befolyásolni, meghatározni a fejlesztési beavatkozást – annak célrendszerét, megvalósítási módját stb. Ez Sherry Arnstein (1969) modelljében a partnerség (6. szint), Samuel Paulnál (1989) a döntéshozatal (3. szint), Hamdi és Goethert munkájában (1997) a megosztott hatalom (4. szint), a Világbank kézikönyvében (Mefalopoulos & Tufte, 2009) pedig az együttműködés általi részvétel (3. szint) szintjén jelenik meg.

A modellek szintetizálásaként a társadalmi, vagy közösségi részvételnek én a következő négy lényeges szintjét különböztetem meg:

1. **Informálás:** Egyirányú információáramlás, melynek során a szakértők az érintett közösséget tájékoztatják a megvalósuló, vagy megvalósított beavatkozásról.
2. **Konzultáció:** Kétirányú információáramlás, ahol az érintett közösségnek van lehetősége visszacsatolni, ugyanakkor nincsenek garanciák arra, hogy észrevételeik beépülnek a megvalósuló fejlesztésbe. Jellemzően extraktív, információgyűjtést szolgáló eljárás.
3. **Partnerség:** A kezelendő problémában érintettek csoportja már nem csupán az információáramlásba kapcsolódhat be, hanem döntési jogkörrel rendelkezik, aminek révén a megvalósuló fejlesztést érdemben befolyásolni képes. Ettől a szinttől beszélünk közösségi tervezésről, mint a részvétel konkrét megjelenési formája.
4. **Cselekvő közösség:** Aktív, hatni tudó, cselekvőképes közösség, ami önállóan képes fejlesztéseket kezdeményezni az őket érintő problémák kezelésére. Ez nem feltételezi,

hogy a kivitelezéshez szükséges források is rendelkezésére állnak, de képes a külső szereplőkkel tárgyalni, érdekeit érvényesíteni, így a szükséges forrásokért lobbizni is.

A fejlesztési projektek gyakorlati megvalósítása során ugyanakkor fontos emlékezni rá, hogy a résztvevő felek – sem a döntéshozók, sem az érintettek – nem homogén csoportok. Őket eltérő kihívások, érdekek, motivációk jellemezhetik, így bevonásuk sem biztos, hogy egységes formában, egységes szinten történik. Lehet, hogy vannak olyan szereplők, akik döntéshozói jogkört kapnak, míg másoknak csak konzultációs szerepük lesz. A részvétel megfelelő szintjét adott kontextushoz igazodóan, adott szereplőnek megfelelően kell megválasztani.

5.2 Közösségi tervezés fogalmi kerete

A részvételhez hasonlóan a közösségi tervezésnek, azaz adott problémában érintettek bevonásán alapuló tervezésnek, vagy fejlesztési tevékenységnek is számos megnevezése és definíciója található a nemzetközi és hazai szakirodalomban, például részvételi/participatív/közösségi bevonáson alapuló tervezés, részvételi fejlesztés, közösség vezérelt fejlesztés. Mivel disszertációm elsődleges célja, hogy a gyakorlatban megvalósuló fejlesztési projekteket elemezzen, itt a módszerrel kapcsolatos korábbi kutatásaim (Czirják, 2015b, 2017a, 2019) eredményének összegzéseként arra szorítkozom, hogy a saját meghatározásomat, értelmezési keretrendszeremet ismertessem, ami a nemzetközi és hazai szakirodalomban, hazai felsőoktatás keretében megvalósuló közösségi és civil fejlesztő szakemberképzésben való részvételben⁹ valamint saját terepi tapasztalatokban gyökerezik.

A közösségi tervezés a fejlesztési tevékenység megtervezésének és megvalósításának egyik módszere, ami a kezelendő problémában érintettek folyamatban történő aktív részvételét jelenti. A részvétel konkrét szintje a korábban ismertetett modellek összefoglalása alapján a partnerségi szint, azaz az érintettek nem csak az információáramlásba kapcsolódnak be, hanem döntéshozatali jogkörük van a tervezési folyamat érdemi befolyásolására, így a szakmai szereplőkkel egyenrangú felek. Érdemi ráhatásuk nem pusztán a döntéshozói jogkörük mértékének függvénye, hanem a folyamatba való bekapcsolódásuk időzítéséé is, azaz közösségi tervezésnél az érintetteket már a tervezés korai fázisába – még a célok kialakítása előtt – bevonják.

⁹ A közösségi tervezés mélyrehatóbb megismerése érdekében 2015 és 2017 között elvégeztem az ELTE Társadalomtudományi Karának Közösségi és civil tanulmányok mesterszakát, ahol 2017-ben kitüntetéses diplomával zártam tanulmányaimat.

Közösségi – más néven belső – tervezés során közösség alatt alapvetően a kezelni kívánt problémában közvetlenül érintett szereplők csoportjait értjük. A kifejezés – különösen megelőző fejlesztési tevékenység nélkül – tehát nem feltétlenül azonos a közösségi munka, közösségelmélet azonos fogalmával, ami ezen tevékenység, diszciplína esetén az elérendő célt, vagyis emberek laza csoportjából közös érdekekkel, céllal, az összetartozás tudatával rendelkező, cselekvőképes közösséget jelenti, akik képesek aktív szerepet játszani az őket befolyásoló tényezők alakításában (Hankiss, 1987; McConnell, 2003; Budapesti Nyilatkozat, 2004; Molnár et al., 2014). Ám a közösségi tervezés, amennyiben sikeres, hozzájárulhat egy ilyen közösség kialakulásához, megerősödéséhez – azaz közösségfejlesztő hatással járhat.

A közösségi tervezést a folyamatot koordináló, elősegítő szakember, a facilitátor vezeti. Ő az, aki a folyamat elején beazonosítja az érdekeltek, érintettek köreit, a kulcsfigurákat – köztük például a nagy hatással bíró helyi hangadókat –, majd megszólítja, aktivizálja őket, végigvezetve a közösséget az 5.4 fejezetben ismertetett tervezési folyamaton. Fontos, hogy személyében bár szakember, ez elsősorban a közösségi munkára, a folyamat támogatására irányul. A megoldási javaslatok nem tőle származnak, hanem különböző eszközökkel elősegíti ezek közösség általi kidolgozását. Facilitátor tehát lehet egy olyan profi alkalmazott, aki adott fejlesztési kérdésben nem szakember, de hivatása a csoportmunkák koordinálása. Ám a projekttervező csapat egyik tagja is felléphet ilyen szerepkörben, amennyiben elsajátítja a szükséges kompetenciákat. Így egy személyben határozhatja meg a csoportdinamikát: mobilizál, tárgyal, reflektál, és amennyiben szükséges, szakmailag is beavatkozik (Sain, 2010), ha olyan helyzet áll elő, hogy az érintetteknek adott probléma kezelésével kapcsolatosan nincs megfelelő szintű szaktudása. Ilyenkor közösségi tervezés esetén is igénybe vehető külső szakember segítsége – megfelelő szaktudás esetén pedig a facilitátor is felléphet ilyen szerepkörben –, ám fontos, hogy ebben az esetben sem ő mondja meg, mi legyen, a döntést a közösség hozza, a szakember által felvázolt megoldási lehetőségek közül. A facilitátor nem csak a közösségen belüli kommunikáció fenntartásáért felel, hanem a partnerség építése, kifelé, a külső szereplők – például a helyi hatóságok, a kormány, vagy egyéb szervezetek – irányába történő kommunikáció is az ő felelőssége. A közösség által kidolgozott terv így találhat támogató partnerekre, forrásokra, vagy – mint ahogyan azt a BiP:PUP esetében látni fogjuk, így kapcsolódhat külső szereplők által kezdeményezett helyi folyamatokba. A kezelendő probléma, avagy a tervezési folyamat szempontjából a facilitátor lehet belső – azaz a közösség egy tagja –, vagy külső személy. Mindkét lehetőségnek megvannak az előnyei és hátrányai, ám főleg a folyamat kezdetén ideálisabb a helyi viszonyoktól független, külső személyt alkalmazni,

ugyanis az érintettek könnyebben fogadják el egy idegentől az érdekviszonyokba történő beavatkozást (Sain, 2010).

A közösségi tervezéssel szemben meghatározható egy másik megközelítés, amit külső, vagy szakértői tervezésnek (Sain, 2010), hagyományos vagy top-down azaz felülről vezérelt (ADB, 2004) eljárásnak nevezünk. Ennek lényege, hogy a tervezési folyamatot az érintettektől független szakértői kör folytatja le. Ekkor a társadalmi részvétel szintjei közül maximum az extraktív konzultáció valósul meg, vagyis az érintetteket információszerzés céljából megkérdezhetik, visszajelzéseket adhatnak, de mivel nincs döntéshozatali jogkörük, meglátásaik, tapasztalataik nem befolyásolják a tervezési folyamat végkimenetelét. Az információ a szakértői csoport kezében összpontosul: ők definiálják a fennálló problémákat, és azok megoldására ők fogalmazzák meg, dolgozzák ki fejlesztési javaslatokat.

A fejlesztési folyamat résztvevőin kívül a közösségi és szakértői tervezés között alapvető szemléletmódbeli különbség is van. A hagyományos, szakértői tervezés a hiánymodellel operál (ADB, 2004; Sain, 2010; McConnell, 2021), azaz a közösség problémáira, szükségleteire fókuszál. Megnézi, hogy mi az, ami helyben nincs, és ezt külső forrásból igyekszik biztosítani az érintettek számára. Ezzel szolgáltatási környezet jön létre, a rászorulóknak lényegében segílyt kapnak. Ennek következtében az érintettek passzív, és a fejlesztőktől, fejlesztéstől függő helyzetbe kerülnek – aminek veszélyeire Illich már az 1970-es évek elején figyelmeztetett (Illich, 1973). A hiánymodell hosszú távon káros hatással van a helyi közösségre, mivel nem ösztönzi, erősíti – sőt kifejezetten rombolja – cselekvőkészségét, így a donorok távozása, fejlesztési források kifutása után a kiindulópontjához képest is rosszabb állapotba kerülhet. Ezzel szemben a közösségi tervezés során érvényesülő érték alapú megközelítés (McConnell, 2021; Sain, 2010) arra fókuszál, hogy az érintetteknek milyen erőforrásai, kapacitásai, belső értékei vannak, és ezekre építve, a közösség aktív részvételével dolgoz ki megoldásokat. A nemzetközi segélyezés kontextusában ennek következménye, hogy a donorok távozása után egy aktív, hatni tudó, cselekvőképes közösség marad hátra, amely képes a saját életkörülményeiért felelősséget vállalni, azt alakítani. Vagyis a társadalmi részvétel szintjében elmozdulás történik a legfelső szint, a *cselekvő közösség* irányába.

Fontos megjegyezni, hogy – a közösségi részvétel különböző módjaihoz hasonlóan – a tervezés mindkét megközelítésének van létjogosultsága. A megfelelő módszert a fejlesztési kontextus fogja meghatározni. Ahhoz, hogy meg lehessen ítélni, a nyomornegyed-fejlesztés esetén melyik eljárás az ideálisabb, számba kell venni azok előnyeit és hátrányait.

5.3 Közösségi tervezés előnyei és hátrányai

Mindenekelőtt le kell szögezni, hogy az érintettek részvétele, ezen belül pedig a közösségi tervezés nem „csodaszer”. Sem a szakirodalomban, sem a terepi szakemberek körében nincs konszenzus egyértelmű pozitív mérlegükről. Százas nagyságrendű projektet vizsgáló széleskörű kutatások közül vannak, amik arra a következtetésre jutottak, hogy az érintettek döntéshozatalban való részvétele a projekt minőségének legmeghatározóbb tényezője (lásd Narayan 121 fejlesztést vizsgáló tanulmányát: Narayan, 1995), vagyis a sikeresen megvalósított közösségi tervezésnek számottevő pozitív hatása van. Míg más tanulmányok – például Mansuri és Rao (2004) 138 közösségvezérelt fejlesztést vizsgáló munkája – arra jutottak, hogy bár bizonyos esetekben a projekthatékonyság tekintetében valamennyi pozitív hatás kimutatható, nem egyértelmű, hogy az a közösség bevonásának pozitív hozadéka lenne. Az empirikus szakirodalom áttekintése után más szerzők is arra jutottak, hogy a pozitív hatás alig kimutatható (ADB, 2004; Oxford Policy Management, 2013).

Ugyanakkor a vizsgálatokból az is kiderül, hogy sok esetben nem magával a közösség bevonásának módszerével, hanem annak gyakorlati alkalmazásával van a probléma, mivel a fejlesztés irányítói bár a részvételt, közösség bevonását, vagy konkrétan a közösségi tervezést nevezik meg alkalmazott módszerként, a terepi valóságban nincs szó az érintettek döntéshozatalba való bevonásáról. Az érdemi döntéseket továbbra is a külső szereplők hozzák meg (Bliss & Neumann, 2008; Oxford Policy Management, 2013). A tényleges bevonás hiánya mellett további szakmai hiányosságokra hívta fel a figyelmet Mansuri és Rao (2012) egy másik nagyívű munkájukban, melynek során azt találták, hogy az 1980-as évek óta megvalósított világbanki projektek során, a részvétel iránti megújult érdeklődés – ezzel együtt a fokozódó anyagi támogatás – ellenére nem valósult meg a bevonás sajátos kihívásainak megértése, a korábbi programokból való tanulás, a megközelítést szisztematikus elméleti és empirikus elemzéseken alapuló alkalmazása helyett továbbra is az ideológia és – alaptalan – optimizmus vezérli.

Ezek a vizsgálati eredmények egybeeszenek a részvétel gondolatiságának történeti áttekintése kapcsán tett megállapításommal, mely szerint bár az évtizedek során a nemzetközi fejlesztési együttműködés narratívájában a részvétel, partnerség, közösségi bevonás és hasonló hívószavak az 1960-as évek második felétől kezdve széles körben elterjedtek, bővültek, alakultak, nem képeznek egy korábbi tapasztalatokon alapuló, szisztematikus fejlődött, koherens koncepciót. A gyakorlatban a donorkor aktuális érdekeihez igazítható, tartalmában

kiüresedett kifejezések. A hívószavak kiüresedése mellett azok következtelen alkalmazását is jelentős problémának látom – amire a társadalmi részvétel és közösségi tervezés fogalmainak, egymáshoz képesti viszonyának tisztázása során már részben kitértem. A szakkifejezések nem megfelelő alkalmazása ugyanis a módszer félreértelmezésének veszélyét hordozza magában.

Csak, hogy egy szemléltető példát említsek: az Ázsiai Fejlesztési Bank részvételi hatékonyságot vizsgáló tanulmányában (ADB, 2004) arra a megállapításra jutott, hogy az általuk elemzett részvételi projektek nem tudták hatékonyan kezelni a problémákat, mivel nem változtatták meg a hatalommegosztás mértékét a döntéshozók és a kedvezményezettek között. Fontos kiemelni, hogy a tanulmány nem definiálja a részvételt és nem különbözteti meg a hatalommegosztás mértékén alapuló különböző szintjeit sem. A részvétel különböző formáit ilyen módon egybemossa, majd így jut félrevezető következtetésekre. A konzultáció kapcsán például felrója, hogy az nem vezetett a kedvezményezettek megerősödéséhez, döntéshozói jogkör szerzéséhez, sem pedig a létesítmények fenntartásában való szerepvállalásukhoz, ami összességében sikertelen fejlesztésekhez vezetett. Bár a megállapítás teljes mértékben valid, a részvétel konzultációs szintjén ezek nem elvárható hatások, hiszen azok csak a részvétel következő szintjén, a döntéshozói jogkör megosztásakor, a partnerségnél jelentkeznek. A közösség bevonásához és a részvételhez kapcsolódó különböző szakkifejezések következtelen alkalmazása tehát tévkövetkeztetésekhöz vezet, ami a módszer hatékonyságát kérdőjelezheti meg, hibásan.

Mіндеzen kritikák fényében összességében az a konzekvencia vonható le, hogy a bírálatok fenntartással kezelendők. Először meg kell nézni, hogy adott vizsgálat pontosan hogyan definiálja és milyen kapcsolatrendszerben értelmezi az általa használt szakkifejezéseket. Ebből kiindulva a közösségi tervezés jogos kritikáinak, beazonosított hátrányainak azon tényezőket tekinthetjük, melyek ténylegesen a társadalmi részvétel partnerségi szintjén – azaz a külső döntéshozók és az érintett közösség közti valódi hatalommegosztáson –, a megfelelő alkalmazása során mutatkoznak. A következőkben ezeket fogom bemutatni, a módszer előnyei mellett.

Felhívom rá a figyelmet, hogy az eredeti megállapítások egyes esetben a részvételre, nem közvetlenül a közösségi tervezésre vonatkoznak. De mivel a közösségi tervezés a társadalmi részvétel egy formája, bizonyos esetekben – elsősorban a pozitívumoknál – a megállapítás releváns lehet. Ennek megítélését a fejezetben bemutatott elméleti keretrendszer tükrében végzem.

5.3.1 A közösségi tervezés előnyei

A közösségi tervezés előnyeit és hátrányait mind a nemzetközi, mind a hazai szakirodalom átfogóan tárgyalja. Ugyanakkor most csak azon tényezők bemutatására szorítkozom, amelyek a nemzetközi fejlesztési együttműködés, így a nyomornegyed-fejlesztés szempontjából is relevánsak. A kifejezetten európai, vagy magyar közegben értelmezhető tényezőkre nem térek ki.

A módszer alkalmazásának egyik fontos pozitívuma, hogy a helyi kontextushoz igazodó, a tényleges problémákra reagáló beavatkozás valósulhat meg (BMZ, 1986; ADB, 2004; Sain, 2010; SURE, 2012; Habitat III., 2015) egyrészt azért, mert az érintettek részvételével feltárul a helyi társadalmi, gazdasági, politikai viszonyok komplexitása, megvalósulhat a fejlesztési környezet átfogóbb megismerése. Másrészt a folyamatban artikulálódhatnak az érintettek szükségletei, prioritásai, így a beavatkozás ténylegesen az ő problémáikra irányul, nem pedig a donorok fejében élő negatív helyzetre születnek „megoldások”. A nemzetközi fejlesztési együttműködés során ez mind a donorok, mind pedig a recipiensek számára kedvező hatás, hiszen ilyen módon a fejlesztési források megfelelően hasznosulnak, a kedvezményezettek pedig tényleges problémáikra kapnak megoldást, nem pedig egy látszatberuházás nehezíti amúgy is rossz életkörülményeiket.

Az érintettek bevonása a tényleges problémák definiálásán túl a megoldáskeresésben is óriási haszonnal járhat. Tapasztalataik, tudásuk alapján ugyanis a helyi adottságokhoz igazodó, innovatív, kreatív megoldások születhetnek (Neuwirth, 2004; Sain, 2010; Habitat III., 2015; Wakubwa, 2016; NSUPP, 2016, Interjú: Okello, 2021). Erre példát az esettanulmányok elemzése során is látni fogunk – a Kitale-ban megvalósított BiP:PUP program keretében. A nyomornegyed-fejlesztés kontextusában az érintettek a megoldási eljárások kidolgozásának kiváló alanyai, ugyanis az emberiség legkreatívabb rétegéről beszélhetünk – ami alapvetően abból a kényszerűségből fakad, hogy bármiféle külső segítség nélkül kell boldogulniuk embertelen életkörülmények között. Terepi tapasztalatot alapuló meglátásomat sok más szerző is osztja (például Neuwirth, 2004; Wilson & Keil, 2008; Locatelli & Nugent, 2009; Czirfusz, 2013; Pieterse, 2014; McConnell, 2021; Éber, 2022).

A helyi tudás, belső erőforrások, értékek feltárása és megoldások ezekre való alapozása – vagyis a közösségi tervezés érték alapú megközelítése – eredményezi a módszer legfontosabb, hosszú távú pozitív társadalmi hatását, a résztvevő közösség képessé tételét, egy aktív,

cselekvőképes, hatni tudó közösség kialakulását (BMZ, 1999; Sain, 2010; Dumin et al., 2014). Ebből fakadóan a sikeres közösségi tervezés több, mint pusztán egy adott projekt hibátlan kivitelezése és fenntartása. A közösségi tervezés révén a résztvevők csoportja megerősödve kerül ki a folyamatból, így a donorok távozásával, a fejlesztés lezárulta után képes a saját életkörülményeiért felelősséget vállalni, azt alakítani, saját érdekeit érvényre juttatni.

Ehhez, a módszer további pozitívumaként hozzájárul az is, hogy a közösségi tervezésben való részvétel egy tanulási folyamat (Sain, 2010), melynek során a résztvevők olyan új kompetenciákat sajátíthatnak el, mint például a csapatmunka, érdekartikuláció, a közigazgatás, donorközösség és a projekthez kapcsolódó egyéb szereplőkkel való kommunikáció, sőt, akár új szakmát is tanulhatnak (Majale, 2008). Az együttműködés nem csak az érintett közösségre, hanem a folyamat többi szereplőjére, így többek között a helyi döntéshozókra, vagy a donorokra is pozitív hatással lehet: érzékenyebbé teheti például a bürokratikus apparátust a társadalmi problémák iránt (Csanádi et al., 2010; Interjú: Okello, 2021).

A közösségi tervezés további pozitívumaként tartja számon a szakirodalom azt, hogy a módszer révén megoszlanak a befektetett erőforrások – idő, pénz, energia – és a döntési felelőségek a folyamatban résztvevő szereplők között (Paul, 1989; SURE, 2012). A nemzetközi fejlesztési együttműködés kontextusában ez szintén mindkét fél – donor és recipiens – számára előnyös tulajdonság, hiszen a segélyezők oldaláról ez többek között a költségek bizonyos hányadának megtakarítását jelenti, ami a strukturális kiigazítás időszakának egyik fő szempontja volt (Cornwall, 2006). A recipiensek pedig érvényesíthetik érdekeiket, beleszólhatnak a beavatkozások mikéntjébe, a fejlesztési célok kialakításába.

A közösségi tervezés további nagyon fontos pozitívuma – ami szintén a strukturális kiigazítás érájának egyik kulcskifejezése volt – a tulajdonosi szemlélet kialakulása az érintettek körében (BMZ, 1986; Sain, 2010). Ha az emberek aktívan részt vehetnek a fejlesztési folyamatban, magukénak érzik a projektet, ami segíti a fejlesztés megvalósítását, későbbi fenntartását, mert ők maguk is aktív szerepet vállalhatnak a kivitelezésben, illetve a megbecsülésből fakadóan jobban is vigyáznak rá.

5.3.2 *Közösségi tervezés hátrányai*

A pozitívumok mellett ugyanakkor a közösségi tervezésnek több negatívumáról, gyengeségéről is beszélhetünk. A módszer, a szakértői, vagy külső tervezéshez képest jelentősebb energiaráfordítást – elsősorban több időt, de akár pénzt és humánerőforrást is – igényelhet (Bliss & Neumann, 2008; Sain, 2010). Ezért olyan esetekben, amikor azonnali beavatkozásra van szükség, nem ideális megoldás.

A konkrét folyamat nagyban függ a résztvevők aktivitásától, ezért előre nehezen tervezhető. Ilyen módon pedig nehéz a donorok adminisztratív, bürokratikus keretrendszerébe illeszteni, azaz a gyakorlatban sokszor nincs lehetőség a közösségi tervezést rendszeresen lefolytatni, mert tartani kell egy előre meghatározott időkeretet (Bliss & Neumann, 2008). Ez azonban nem csak a módszer hátrányát tükrözi, sokkal inkább a nemzetközi segélyezési rendszer hibáját, ahol a pénzek elköltésének módját alapvetően a donorok határozzák meg. Így a megvalósuló fejlesztés sokszor jobban igazodik a fejlesztési forrásokat biztosító szereplők szempontjaihoz, mint a recipiensek valós igényeihez (Moyo, 2010; Moghabu, 2014).

Mivel az érintettek bevonása miatt a közösségi tervezés egy sokszereplős eljárás, az érdekek sokszínűségéből fakadóan több konfliktussal jár, mintha egy szakembergárda dolgozna ki beavatkozási tervet¹⁰ (Kondor, 2009; Sain, 2010). A nyomornegyedek esetében ez az állítás még inkább megállja a helyét, ugyanis a nem, kor, vallási, etnikai hovatartozás, anyagi helyzet és egyéb, az érintettek érdekeit meghatározó tényezők mellett a földtulajdon kérdése tovább bonyolítja a helyzetet (Nelson & Wright, 1995; Neuwirth, 2004; Bliss & Neumann, 2008; NSUPP, 2016): a bérlők, a viskókat illegálisan felhúzó főbérlők és a föld jogos tulajdonosa között is komoly ellentétek húzódnak. Ebből adódóan a mindenki számára leginkább elfogadható megoldás kialakítása több időt vesz igénybe. Így a folyamat lassú, kevésbé tervezhető, ami visszavezet az előzőekben említett hátrányokhoz.

A közösségi tervezés módszertanára jellemző konszenzusos megoldáskeresés további hátránya – időigényessége mellett –, hogy csökkentheti a döntéshozatali hatékonyságot, vagyis a mindenki számára elfogadható megoldások a kezelni kívánt probléma szempontjából lehet, hogy szuboptimálisak (Bliss & Neumann, 2008; Beke & Jávor, 2013). Végül, a módszer sokszereplős mivoltából adódóan kitettebb, sokkal több tényezően múlik a folyamat sikeressége,

¹⁰ Ugyanakkor az is igaz, hogy a szakértői tervezés során ezek az érdekkonfliktusok szintén jelen vannak, csupán sok esetben láthatatlanok maradnak, és csak a megvalósítás utáni társadalmi ellenállás, vagy sikertelen kivitelezés formájában nyilvánulnak meg.

mint szakértői tervezés esetén (Sain, 2010). A sikeres közösségi tervezés feltételei a megfelelő szakember – jelen esetben facilitátor – mellett a résztvevők kellő mértékű motivációja – annak érdekében, hogy a sokszor konfrontálódással járó folyamatban végig elkötelezettek maradjanak –, és a megfelelő erőforrások – elsősorban az előre nem látható fejlemények miatt szükséges rugalmasabb időkeret – rendelkezésre állása.

5.3.3 *Közösségi tervezés mérlege*

A módszer előnyeit és hátrányait áttanulmányozva egy reális kép rajzolódik ki, amelyből világosan kitűnik, hogy nem egy minden problémára megoldást jelentő eljárásról van szó. Alkalmazását gondos mérlegelés kell, hogy megelőzze, ami során felmérjük, hogy adott probléma szempontjából melyik a legideálisabb társadalmi részvételi szint – ez függ többek között a beavatkozás gyorsaságának szükségességétől (például humanitárius katasztrófa kezelése *versus* szegénységcsökkentő beavatkozások) –, majd, ha a partnerségi szint – azaz az érintettek és a döntéshozók közötti egyenlő hatalommegosztás – relevánsnak bizonyul, fel kell tudni mérni, hogy várhatóan a közösségi tervezés megvalósítása több előnnyel jár-e, mint hátránnyal.

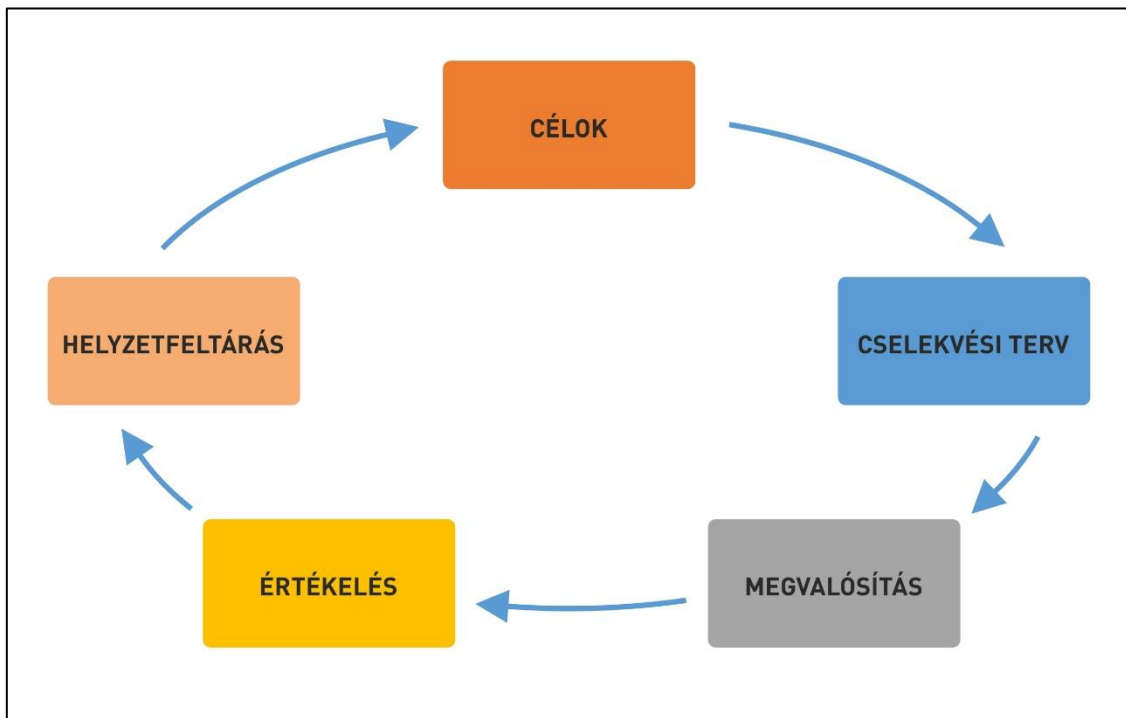
Mindezeket figyelembe véve úgy látom, hogy a nyomornegyedekkel kapcsolatos beavatkozások esetén a közösségi tervezésnek van létjogosultsága. Mint ahogyan az a nyomornegyedek keletkezésének okait feltáró részből körvonalazódott, a létrehozó okok kezelése, így a nyomornegyedek rendszerszintű megszüntete túlmutat a lokális szinten, a helyi szereplők – például települési önkormányzatok, de akár a kormányok – számára nincs rá reális esély. Ezért amit tehetnek, az a meglévő és újonnan keletkező telepek lakosaira fókuszálva történő megoldáskeresés, aminek egyik – és szakmai tapasztalataim alapján egyik legjobb – módszere a nyomornegyedek helyben történő fejlesztése, korszerűsítése. Az ilyen jellegű beavatkozások esetében a közösségi tervezést a szakértői tervezéssel szemben sokkal alkalmasabb módszernek ítélem, a fentebb ismertetett előnyei okán. Legfőképpen pedig a hosszú távú társadalmi hatása miatt, vagyis, hogy sikeres folyamat esetén nem csak maga a projekt valósul meg, hanem egy aktív, érdekeit érvényesíteni képes, cselekvő közösséget eredményez, ami a későbbiekben is képes saját életkörülményeit fejleszteni.

Ennek alátámasztására a következő fejezetben két esettanulmányt vizsgálok meg. Előtte azonban a közösségi tervezés gyakorlatát tekintem át röviden.

5.4 Közösségi tervezés folyamata

A közösségi tervezés a '90-es években az üzleti szférából közszférára is áttérjedő, mára domináns megközelítéssé váló stratégiai tervezés vázára épülő fejlesztési folyamat (UN Habitat, 2009; Salamin, 2014). A stratégiai tervezés lényege, hogy a folyamat lépései ciklusokba rendeződnek, vagyis a tervezési folyamat végét képező értékelés szakasz a következő ciklus elejére csatol vissza, mint ahogyan a következő (9.) ábrán látható.

9. ábra: A stratégiai tervezés ciklusának szakaszai

Saját szerkesztés

Az egyes szakaszok konkrét lehatárolása és megnevezése szerzőnként eltérhet. Én magam a következőképpen határozom meg:

1. **Helyzetfeltárás:** Ez a fejlesztési folyamat tervezésének kezdő lépése, melynek során információk gyűjtése és értékelése zajlik.
2. **Célok:** A második lépés alatt értem a jövőkép meghatározását, vagyis a vágyott jövőbeli állapot megfogalmazását, valamint ennek számszerűsíthető komponenseire, a célokra való bontását.
3. A **cselekvési terv** fázisa a célok eléréséhez szükséges feladatok, eszközök, felelősök hozzárendelését, és mindezeket összefoglaló konkrét dokumentum elkészítését jelenti.
4. Ezt követi a **megvalósítás**, kivitelezés,

5. majd a végső **értékelés**, melynek során megvizsgáljuk, hogy a második lépésben kitűzött célokat sikerült-e elérnünk a megvalósított fejlesztés által, és hogy a beavatkozás mennyiben változtatta meg az első lépésben feltárt problémákat. Az utolsó lépés a következő tervezési ciklus első lépése is egyben, hiszen a fejlesztés hatásainak vizsgálata által részben az új helyzet elemzését, értékelését végezzük (Czirják, 2015b).

A közösségi tervezés egy rugalmas folyamat, amelynek során sok múlik adott tervezési feladaton, megoldandó problémán és a közösség aktivitásán is. Ezzel együtt szakaszai nem *ad hoc* módon következnek, a sikeres eljáráshoz szükség van a folyamat alapos megtervezésére, a stratégiai tervezés logikája alapján. A folyamat elején a stratégiai tervezés ciklusa egy további lépéssel egészül ki közösségi tervezés esetén: az érintettek megszólításával, aktivizálásával. Ennek során a közösségi tervezés megvalósításáért felelős szakember, a facilitátor felméri, hogy kik a kezelendő problémában érintett szereplők, majd beazonosításuk után megszólítja, aktivizálja, a tervezési folyamatban való tényleges részvételre ösztönzi őket (G. Furulyás, 2009). Ő az, aki a folyamat legelején felkeresi, aktivizálja az érintett közösség tagjait, majd a közös munka során felteszi a kérdéseket, amelyekre válaszolva a közösség feltárja a megoldandó problémákat, lehetőségeket, megfogalmazza a fejlesztési ötletek. Vagyis segítségével az érintettek lefolytatják a stratégiai tervezés logikája mentén a komplett tervezési folyamatot. Fontos ismét kiemelni, hogy nem feladata konkrét megoldások javaslása, hanem ő motiválja a közös együtt gondolkodást. A facilitátornak a közösséggel végzett munka során fontos szerepe van az erőviszonyok kiegyensúlyozásában is, hogy a dominánsabb egyéniségek, a hangadók ne uralhassák a csoportmunkákat, hanem mindenki egyenlő mértékben kaphasson szót (Bardóczi & Giczey, 2010; Sain, 2010).

A közösségi tervezési megközelítés kapcsán fontos kihangsúlyozni, hogy a külső, avagy szakértői tervezéssel szembeni meghatározottsága nem jelenti azt, hogy a folyamatba ne vennének, vehetnének részt különböző szakértők. Jelenlétükre különösen nagy szükség van például a megvalósításhoz kötődő műszaki tervezésben. A kulcs abban rejlik, hogy a fejlesztési folyamat során az érintettek nem pusztán információt szolgáltatnak, hanem beleszólásuk van a terv alakulásába: a fennálló helyzetet, megoldandó problémákat ők definiálják, a megoldások pedig belső erőforrásaikon alapulnak. A szakértő ezeket az elemeket önti megfelelő formába.

Ezzel a közösségi tervezés elmélete és gyakorlata áttekintésének végéhez értem. Ezek bemutatására azért volt szükség, hogy az így rögzített ismeretek fényében elemezni lehessen az esettanulmányokat, amire a következő fejezetben kerül sor.

6. ESETTANULMÁNY-ELEMZÉSEK: A KÖZÖSSÉG BEVONÁSÁNAK VIZSGÁLATA KÉT KENYAI NYOMORNEGYED-FEJLESZTÉSI PROGRAM PÉLDÁJÁN

6.1 Esettanulmányok indokoltsága, alkalmazott kutatási módszerek

A nyomornegyedek keletkezési okainak feltárása, majd a problémakezelés különböző módszereinek, megközelítéseinek bemutatása után két kenyai nyomornegyed-fejlesztési programot veszek górcső alá, és a korábbi fejezetekben összegzett gondolatok alapján megvizsgálom, hogy azokban milyen módon és mekkora mértékben valósult meg az érintett közösség bevonása, valamint, hogy ez milyen hatással volt a programok kimenetelére.

A vizsgálat alapját egyrészt az 5. fejezetben a társadalmi részvételi modellek szintetizálásával kapott négy szint szerinti besorolás jelenti, vagyis:

1. Informálás,
2. Konzultáció,
3. Partnerség,
4. Cselekvő közösség.

E szintekhez kapcsolódnak továbbá a közösségi tervezés módszertanával kapcsolatosan az 5. fejezetben tett megállapítások – az eljárás mikéntjére vonatkozó kritériumok és annak lehetséges hatásai.

További elemzési szempontom a fejlesztési programok által definiált célok megvalósulása és azok társadalmi hatásainak, következményeinek vizsgálata. Mindezek alapján sikeres programról akkor beszélünk, ha egyrészt a beavatkozás által kitűzött célok teljesültek, másrészt az érintett társadalmi csoportokra gyakorolt hatásuk mérlege pozitív.

Az elemzett fejlesztési programok a Kenyai Nyomornegyed-fejlesztési Program (*Kenyan Slum Upgrading Programme*) – továbbiakban KENSUP – nairobi Kiberában megvalósuló része, valamint Kenya északnyugati területén található Kitale városában megvalósult Partnerségben Építkezés: Részvételi Városi Tervezés (*Building in Partnership: Participatory Urban Planning*) – továbbiakban BiP:PUP.

Az esettanulmányok választását több tényező indokolja – mint ahogyan arról a Bevezetésben már szót ejtettem. A KENSUP a kenyai nyomornegyedhelyzet átfogó kezelésének első és egyik legnagyobb programja, ami bár az eredeti tervek szerint több településre is kiterjedt volna,

legteljesebb mértékben csupán Kiberában valósult meg – illetve zajlik mind a mai napig, tekintve, hogy még mindig nem fejeződött be. Az óriási beruházással járó program egyrészt tükrözi a kenyai kormány nyomornegyed-problémával kapcsolatos, 2000-es évek eleji hozzáállását, másrészt a megvalósítás eredményei a probléma kezelése szempontjából nagyon fontos konklúziókkal szolgálnak.

Az ezzel kapcsolatos elemzői munkát nagyban segíti, hogy Kiberát nemcsak Kenya, de egész Afrika legnagyobb nyomornegyedeként tartják számon, így mind a sajtó, mind pedig a nemzetközi fejlesztési együttműködési szcéna szereplői részéről óriási figyelem fordul felé, amelynek köszönhetően bőségesen állnak rendelkezésre forrásanyagok az ottani életkörülményekről és fejlesztési munkákról. Ráadásul egy 2012-ben megvalósított fejlesztés óta magyar szereplő is jelen van a nyomornegyedben (MMSz: Kibera), ami további lehetőséget nyújt az elmélyült kutatómunkához, személyes interjúk, illetve terepi látogatások révén. Alapvetően ezek a tényezők indokolták, hogy BSc-s szakdolgozatom (Czirják, 2013) során Kiberával és a KENSUP ottani elemeivel kezdtem el foglalkozni. Ám a vizsgálat a szakdolgozat után sem állt meg. Az évek előrehaladtával a program újabb és újabb elemei valósultak meg, valamint tanulmányaim folytatásával új elemzési eszközök, módszertani megközelítések és szempontok birtokába jutottam. Így indokolt és lehetséges is volt az elmélyültebb kutatás folytatása. Kiberával kapcsolatos ismereteim a szakirodalom és az ott dolgozó szakemberekkel folytatott interjúk mellett végül jelentős személyes tapasztalattal is bővíthettek, ugyanis 2019-től a már említett magyar szervezetnél elhelyezkedve, az afrikai projektek magyarországi koordinátoraként rendszeresen van lehetőségem a nyomornegyedbe látogatni, ahol több fejlesztési program megvalósításán dolgozunk. Az összesen több hónapnyi kint tartózkodásomnak köszönhetően elsődleges adatgyűjtési eljárásokat – úgy, mint nem paraméterezett megfigyelés, interjúk – alkalmazva volt lehetőségem további adatokat gyűjteni.

A másik esettanulmány, a Kitaleban megvalósult BiP:PUP pedig a közösségi tervezéssel végrehajtott nyomornegyed-fejlesztés jó gyakorlata, a nemzetközi praxis által széles körben elismert jó példája, aminek kapcsán kiváló lehetőség nyílik a módszer hosszabb távú hatásainak elemzésére. A fejlesztés a megvalósítástól kezdve az alkalmazott módszerekig alaposan dokumentált, számos tudományos publikáció született róla (lásd például: Chege & Majale, 2005; Chege, 2006; Majale, 2008, 2009), ami lehetővé teszi a mélyreható elemzést. Ráadásul a BiP:PUP Kenya első ilyen jellegű – közösségi tervezéssel megvalósuló – sikeres fejlesztése volt, ami nagy hatást gyakorolt a későbbi szakpolitikai irányvonalakra, többek között a KENSUP alakulására is, így a kenyai nyomornegyed-fejlesztés kontextusában megvalósuló

közösségi bevonás vizsgálatának megkerülhetetlen példája. A BiP:PUP-pal először 2017-es szakdolgozatomban foglalkoztam (Czirják, 2017a).

A következőkben egyrészt támaszkodom a két esettanulmány vizsgálatával kapcsolatos korábbi munkáimra (Czirják, 2013, 2015a, 2017a, 2019; Solymári et al., 2021; Czirják & Solymári, 2022, Solymári & Czirják, 2023a), ami esetenként szövegi egyezőséget is jelenthet. Ennek oka, hogy a doktori képzés során végzett kutatásaim eredményeit, így a disszertációhoz írt egyes részeket publikáltam ilyen formában. Ezeket az eseteket a fejezet elején, lábjegyzetben jelzem. Valamint itt is szeretném kihangsúlyozni, hogy több szerzős munka esetén a szerzőtárs(ak) beleegyezésével történik és csupán az általam írt részekre terjed ki. Másrészt a doktori kutatás részeként számos új kutatási elem is megvalósult, amiről részletesen a módszertani fejezetben számoltam be. A korábbi kutatásaimhoz képest újabb szakirodalmi tételek, a vizsgált programok fejlesztési dokumentumainak elemzése mellett elsődleges adatgyűjtési eljárásokat is alkalmaztam, nem paraméterezett megfigyelés és különböző interjúk formájában. Vizsgálatomban a szakirodalom mellett ezek elemzésére támaszkodom.

6.2 Modern urbanizáció és annak kihívásai Kenyában

A modern urbanizációra, valamint a nyomornegyedhelyzet és problémakezelés alakulására vonatkozóan a korábbi fejezetekben áttekintettem a globális és afrikai tendenciákat, vonatkozó adatokat, amelyek a vizsgált jelenségek, valamint az azokat létrehozó háttérokok, mechanizmusok bemutatását, illetve alátámasztását szolgálták. Ezek folytatásaként, az esettanulmányok elemzése előtt ebben a részben bemutatom Kenya modern urbanizációjának és nyomornegyedhelyzetének alakulását, valamint az erre adott válasz lépéseket. Mivel a 4. fejezetben a nyomornegyedek kezelésének a kelet-afrikai országban az évtizedek során alkalmazott különböző módjait már áttekintettem, itt elsősorban a szakpolitikai, jogi környezet alakulását vizsgálom, amellyel az elemzett esettanulmányok kontextusát kívánom bemutatni.

Kenya területén az első városok már a 9. században létrejöttek, elsősorban az óceánparti területeken, kereskedelmi tevékenységhez kötődően. Ám a belsőbb területek urbanizációja és a városhálózat mai képe a gyarmatosítás eredménye (Foran, 1950; Cohen, 2004; Bocquier et al., 2009; Obudho, 1999; Obudho & Aduwo, 1989). Ennek legeklatásabb példája az afrikai települési előzmény nélkül 1898-ban britek által alapított Nairobi (Seger, 1992), de több más várost – például Nakuru, Eldoret, vagy Kisumu – is a gyarmatosítók hoztak létre az országban élő fehér lakosság kiszolgálása és a gyarmati rendszer hatékony működtetése érdekében (Syagga, 1978).

Ahogy az a fejlődő világ modern urbanizációját tárgyaló fejezetben kifejtettem, a gyarmati időszakban Kenyában is megjelentek azok a demográfiai, gazdasági, infrastrukturális feltételek, amik a modern urbanizációt lehetővé tették volna, ám a folyamatot a faji alapon diszkriminatív gyarmati várospolitikai gátolta, ami erőteljesen korlátozta a bennszülött lakosság városi jelenlétét. Az 1915-ös földtörvény a földbirtok tulajdonlásától tiltotta el őket – nemcsak a jó adottságú mezőgazdasági területeken, hanem a városokban is (Anderson & Mwelu, 2013) –, a foglalkoztatási törvény (*Employment Ordinance Act*) pedig előírta, hogy az afrikaiaknak hivatalos okmányokkal és munkaviszonnal kell rendelkeznie ahhoz, hogy engedélyt kapjanak a városban tartózkodáshoz (Syagga, 1978; Macoloo, 1998). Az informális munkát pedig szintén jogszabályban foglalt módon büntették (Davis, 2005). Mindezen intézkedések jelentősen leszűkítették a városban való megtelepedés lehetőségét. A bennszülött lakosság számára városi lakóhelyet a munkaadónak kellett biztosítania, ennek hiányában pedig lakhatási támogatást kellett fizetnie. A munkáltatók legtöbbször egyedülálló férfiak számára alkalmas szálláshelyeket nyújtottak, amik a köznyelvben agglégényszállóként terjedtek el. Az afrikai munkavállalók így nem hozhatták magukkal a városokba feleségüket és gyermekeiket (Owuor

& Mbatia, 2012). Mindezek következtében a rurális-urbánus migráció jelentős mértékben gátolva volt, a gyarmati időszakban nem kezdődhetett meg a fejlett világban az ipari forradalom időszakában tapasztalt, soha korábban nem látott sebességű és mértékű városodás.

Bocquier et al. (2009: 27) a kenyai népszámlálási adatokat összegezve megállapította, hogy 1948-ban – az ország első népszámlálása során – a lakosság csupán elhanyagolható hányada (5,2%) élt összesen 17 városban. A népességeloszlás ráadásul rendkívül aránytalan volt, ugyanis az urbánus populáció majdnem kétharmada Nairobiba és Mombasába koncentráldott. A városi lakosság döntő többsége pedig nem afrikai volt. A helyzet nem sokban változott a függetlenné válás előtti évig: 1962-ben már 34 város volt az ország területén, az urbánus populáció pedig 671 000 főre növekedett, de az urbanizációs ráta még így is nagyon alacsony volt, csupán 7,8%. Nairobi dominanciája pedig továbbra is fennállt, igaz némi mérséklődéssel: a városi lakosságból való részesedése 41,7-ről 33,8%-ra csökkent (Bocquier et al., 2009: 27).

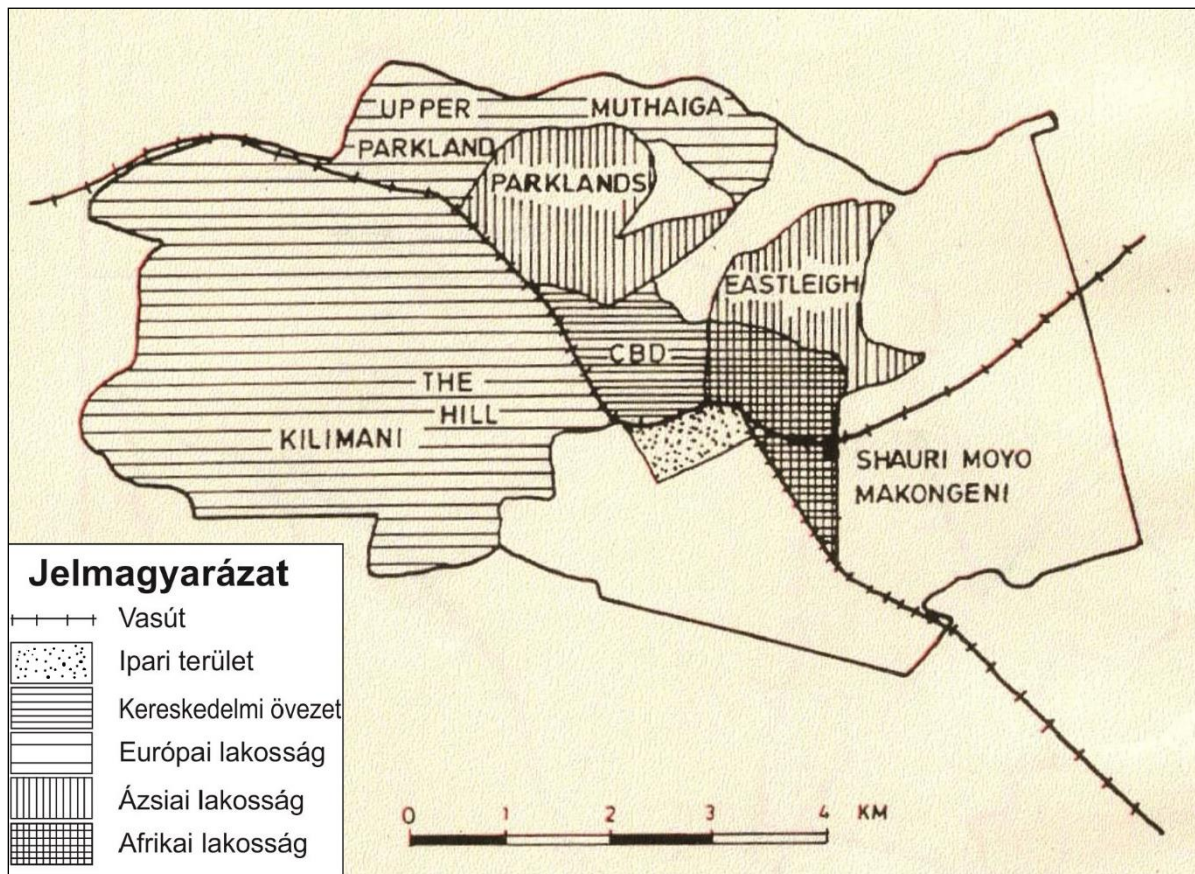
A diszkriminatív várospolitikai modern urbanizációt gátló hatása mellett másik jelentős következménye volt a városi informális telepek már a gyarmati időkben való kialakulása. A városban dolgozó kenyai lakosság számára rendelkezésre álló lakásállomány ugyanis nem volt összhangban a kereslettel, így sokan saját maguk építettek átmeneti otthont helyben elérhető alapanyagokból (Obudho & Aduwo, 1989; Macaloo, 1998; Davis, 2005). Az 1930-as évekre Nairobiban több ezer alkalmi munkás élt ilyen viskókban a belváros mellett. Ezeket a hatóságok sok esetben dózerolással próbálták meg eltüntetni (Owour & Mbatia, 2012; Davis, 2005).

A kenyai nyomornegyedek kialakulásának másik gyökere volt a gyarmati időszakban az afrikaiak számára létesített lakónegyedek – a már említett, többnyire agglomerációs –, amik jellemzően a város legrosszabb adottságú helyein, legrosszabb infrastrukturális ellátottsággal épültek. Erre legjobb példa az urbanizáció súlypontját jelentő, rendkívül szegregált Nairobi esete. A főváros megalakulása után nem sokkal törvényi úton kezdték szabályozni a különböző etnikumú népesség megtelepedését, városba költözését és tevékenységét. Az első ilyen jogszabály 1905-ben született, amit 1927-ben, majd 1948-ban követtek hasonló törvények (Amiss, 1988; Ottichilo, 2011). Az etnikai, faji zónák kialakításának hivatkozási alapja a későbbiekben az 1930. évi közegészségügyi törvény lett, aminek célja egy betegségmentes városi környezet megteremtése volt, a lehető legolcsóbban (Amiss, 1988: 237; Macharia, 1992), hogy védjék az európai lakosságot a trópusi betegségektől.

A gyakorlatban mindez az afrikaiak Nairobiba való beköltözésének korlátozását és a különböző etnikumú emberek számára lakhatási zónák kijelölését jelentette (10. ábra). Az európaiak éltek

a város legjobb adottságú, nyugati, hegyvidéki területein, az ázsiai munkások és kereskedők az Athi-síkság száraz, szavannás részén, a városközponttól északra és keletre telepedhettek le (Seeger, 1992), míg a kenyaiak a városban a „megtűrt” kategóriába tartoztak és a legrosszabb adottságú területeken, a városközponttól keletre és délkeletre költözhetek (White et al., 1948; Job & Butzmann, 2008; Brunn et al., 2016).

10. ábra: Nairobi etnikai és funkció szerinti tagolódása (1948)

Forrás: Pamoja Trust (2006: 9)

A negyedeket igen eltérő lakókörülmények jellemezték. Az európaiak többnyire tágas kertesházakban éltek, az ázsiai – elsősorban indiai – lakosság a hazájukban elterjed stílusban építkezett, az afrikaiak pedig a munkáltatók, vagy az állam által épített tömegszállásokon alhattak, ahol egyéb szolgáltatást szinte alig biztosítottak számukra (Ogilvie, 1946; Pamoja Trust, 2006, Brunn et al., 2016). Az infrastrukturális fejlesztések – mint például a közművek kiépítése – szintén egyenlőtlenül oszlottak meg a negyedek között, az afrikaiak lakóhelyeit leginkább negligálva (Pamoja Trust, 2006).

Nairobi esetében a függetlenné válással az etnikai szegregációt a különböző társadalmi-gazdasági státuszú csoportok – etnikai hovatartozástól független – elkülönülése váltotta fel,

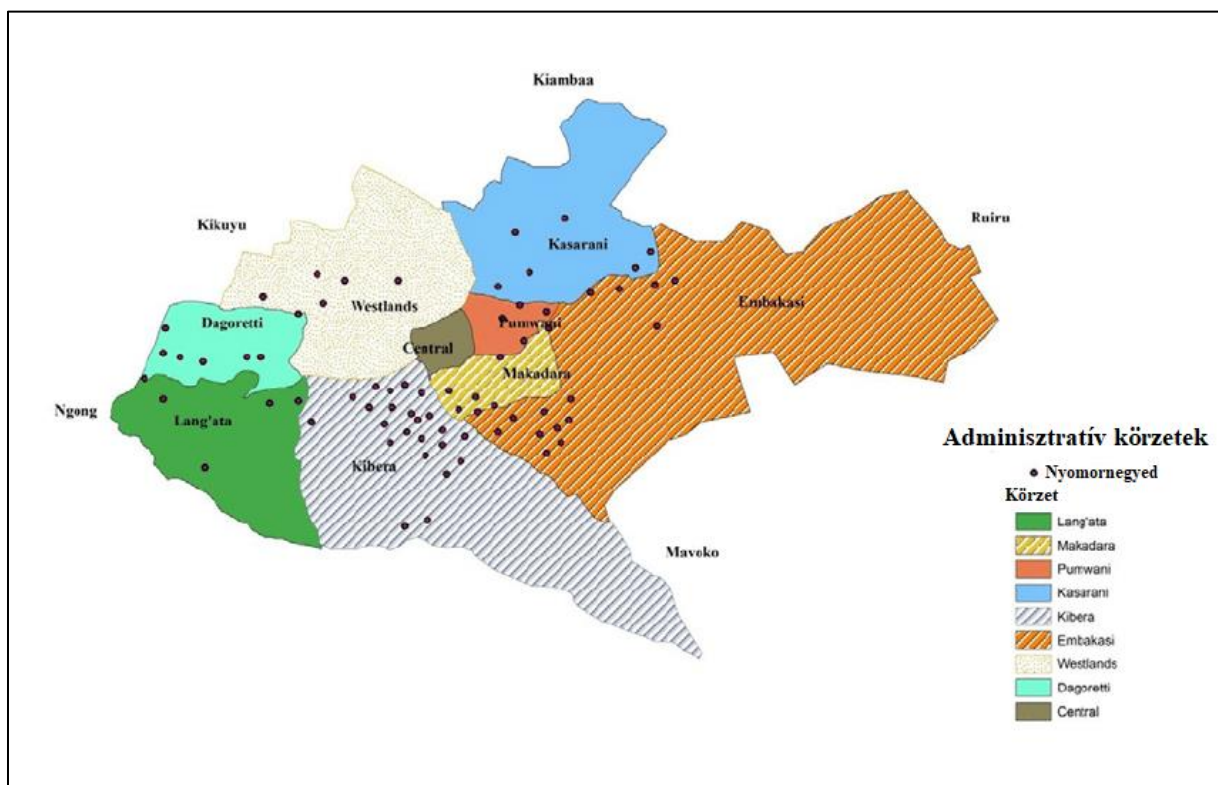
amivel a korábbi afrikai munkásnegyedek erőteljes slumosodásnak lettek kitéve. Kenya függetlenné válásával elhárult a migrációt – így a modern urbanizációt – gátló politikai-társadalmi akadály, és nagy tömegek kezdtek áramolni az esetenként aszályal, gyenge minőségű földterülettel és a munkalehetőség hiányával küzdő vidéki térségekből a városokba – elsősorban Nairobibába –, ahol több esélyt láttak a boldogulásra (K'akumu & Olima, 2007). Kezdetét vehette tehát a robbanásszerű modern urbanizáció, ami a városok etnikai összetételét is jelentősen módosította, így az urbanizációval párhuzamosan erőteljes afrikanizáció is lezajlott. A főváros esetében például 1962 és 1979 között az afrikai lakosság aránya 58-ról 92%-ra emelkedett, míg az ázsiaiaké 33-ról 5%-ra, az európaiaké pedig 8-ról 3%-ra csökkent (Seger, 1992).

A politikai függetlenedéssel meginduló gyors urbanizáció hatására a városi lakosság száma csupán egy évtized alatt duplázódott meg: 716 000-ről 1973-ban 1,48 millióra nőtt (UN DESA, 2018). A városi népesség évi átlagos növekedési üteme a függetlenné váláskor 6,3% volt, ám az évek során még intenzívebbé vált: 1965 és 1970 között 7% volt, míg a csúcsidezőszakot jelentő 1970 és '75 között a 8%-ot is meghaladta (UN DESA, 2018). Ezek az értékek a világtátlag háromszorosát, a szubszaharai afrikai városnövekedés sebességének pedig másfélszeresét jelentették. Jelentősebb fékeződés az 1980-as években következett be, amikor a városi lakosság számának évi átlagos növekedési üteme 7,5%-ról 4,5% alá csökkent, de mind a mai napig 4% fölött van (UN DESA, 2018). A növekedés lassulásának oka elsősorban, hogy míg a modern urbanizáció kezdeti időszakában a városi lakosság számának és arányának fő forrása a vidékről érkező tömeges migráció volt (Obudho & Muganzi, 1991), a '80-as évekre az elsődleges forrást már a természetes szaporodás jelentette (Mundia & Murayama, 2010). Vagyis innentől kezdve a városlakók számának évi átlagos növekedési ütemétől elmarad a városlakók arányának növekedési üteme. Kenya városi lakossága a függetlenné válásától napjainkig több, mint húszszorosára nőtt, ma közel 17 millió főt tesz ki (UN DESA, 2018). Ezzel párhuzamosan természetesen az urbanizációs ráta is növekedett, de az ország lakosságának még mindig kisebb hányada – napjainkban kicsivel kevesebb, mint harmada – él városokban (UN DESA, 2018). Az urbanizáció súlypontja továbbra is a főváros, Nairobi, ahol az ország városi lakosságának több mint 30%-a koncentrálódik (UN DESA, 2018).

Ám ezzel a rohamos urbanizációval szemben az új politikai vezetésnek nem volt sem megfelelő fejlesztési stratégiája, sem pedig elegendő anyagi forrása ahhoz, hogy ki tudja elégíteni a megnövekedett lakásigényt, így az emberek saját maguk voltak kénytelenek gyenge minőségű hajlékokat építeni a rendelkezésre álló alapanyagokból, amivel gombamód szaporodni kezdtek

a már a gyarmati időszakban is létező városi nyomornegyedek. Vagyis a sikeres modern urbanizáció kritériumainak elmaradásával bekövetkezett a mennyiségi és minőségi urbanizáció erőteljes szétválása, aminek következtében urbanizációs válság bontakozott ki. Ennek leglátványosabb jeleként az ezredfordulóra az ország városi lakosságának 63%-a volt kénytelen nyomornegyedekben élni, ami abszolút számok tekintetében közel 4 millió embert jelentett (UN Habitat, 2022). A problémában leginkább érintett város a gazdasági, politikai központként elsődleges migrációs célpontot jelentő főváros, Nairobi, ahol ekkor a város területének csupán 5%-án zsúfolódott össze a lakosság 60%-át kitevő nyomornegyed-populáció (Syagga et al., 2001a).

11. ábra: Nyomornegyedek közigazgatási körzetenkénti elhelyezkedése Nairobiban (2010)

Forrás: Mutisya, E. & Yarime, M. (2011: 200)

Bár az évek előrehaladtával az arányok tekintetében a helyzet némi javulást mutatott – a nyomornegyedlakók városi lakosságon belüli aránya az ezredforduló óta 63-ról 50,8%-ra csökkent – abszolút számok esetében további növekedésről számolhatunk be: az elmúlt két évtizedben 4-ről 7,6 millió főre növekedett Kenyában a városi nyomornegyedlakók száma (UN Habitat, 2022). Ezzel a kelet-afrikai ország a nyomornegyedek növekedésének megfékezésében és az ott élők életkörülményeinek javításában a leginkább lemaradásban lévő országok közé tartozik (NSUPP, 2016).

6.3 A nyomornegyed-probléma kezelésének szakpolitikai eszközei Kenyában¹¹

A számos jogi, adminisztratív, kormányzati kihívást jelentő kezdeti években a Jomo Kenyatta vezette kormány a szabályozatlan növekedést, informális telepek burjánzását az 1930. évi közegészségügyi törvényhez való visszatéréssel kezelte, ami a gyakorlatban a nyomornegyedek ledózerolását jelentette (Macharia, 1992). Az 1960-as években a nyomornegyedeket a városok sötét foltjaiként, a város fejlesztését gátló tényezőként tekintették (Lewis, 1959; Clinard, 1966; Juppenlatz, 1970).

Az égető lakáshiány kezelésére az első hivatalos lakáspolitikai irányelv 1966-67-ben született, ami hosszú távú célként a mindenki számára megfelelő lakhatási körülmények biztosítását határozta meg, és hangsúlyozta a támogatott állami lakások építésének szükségességét (Macharia, 1992; Okonkwo, 1998; Nabutola, 2004; Langford et al., 2006). Ám visszas módon a gyakorlatban inkább a függetlenné válás előtti megközelítés valósult meg, az irányelv ugyanis hivatkozási alapként szolgált az informális telepek megsemmisítéséhez – amelyek a hatósági előírásoknak megfelelő lakásépítési beruházások számára fizikai akadályt jelentettek (Okonkwo, 1998; Langford et al., 2006). A helyzet az 1970-es években csak kis mértékben változott. 1978-ban, Kenyatta halála után hatalomra kerülő Moi elnök elődjéhez hasonló eljárást folytatott a nyomornegyedekkel szemben és minden javaslat ellenére sem módosított a függetlenedés idején megalkotott alkotmányon, amelyben az emberi jogok – mint például a lakhatáshoz való jog – nem jelentek meg hangsúlyosan (Omenya & Huchzermeyer, 2006). Így folytatódtak a tömeges kilakoltatások és dózerolások, amit a nemzetközi közvélemény egyre inkább rossz szemmel nézett. Nairobi ugyanis ekkorra a nemzetközi szervezetek és NGO-k központjává vált, valóságos „humanitárius hub” lett a térségben, így a külföldi szereplők által gyakran hangoztatott megfelelő lakhatás és általános emberi jogok fogalmai a kelet-afrikai országban is egyre inkább a szakpolitikai diskurzus részévé váltak.

Többnyire a külső nyomás hatására a probléma kezelésének szemléletmódja a dózerolástól fokozatosan a nyomornegyedek fejlesztésének irányába mozdult el (UN Habitat, 2014b). A megnövekedett lakhatási igény kielégítésének kihívása azonban az 1980-as években sem csökkent. A Világbank és az IMF Strukturális Kiigazítási Programjainak (*Structural Adjustment Programs* – SAPs) következtében jelentősen nőttek a társadalmi egyenlőtlenségek

¹¹ Az alfejezetben lévő jogszabályi áttekintés itt jelent meg publikáció formájában: Czirják R., Solymári D. (2022). A nyomornegyed-probléma aktuális kérdései Kenyában: A KENSUP program kiberai eredményeinek további vizsgálata. *Külügyi Szemle*, 21(4), 133-135. A disszertációban szereplő részlet Solymári Dániel szerzőtárs jóváhagyásával került be, és csak az eredetileg is általam írt részeket tartalmazza.

és fokozódott a szegénység, mivel az SAP-k az állam visszavonulását írták elő a szolgáltatások és támogatások nyújtása terén (Otiso, 2003).

A még mindig jelen lévő tömeges kilakoltatások és dózerolások mellett a '90-es évek második felében pozitív jogszabályi fejleményként értékelhető – a BiP:PUP megvalósítását is életre hívó – 1996-ban kezdődött Kenyai Helyi Önkormányzati Reform Program, ami az SAP-k elvárásaival összhangban a decentralizációs törekvések gyakorlatba való átültetését jelentette. A reformprogram keretében létrejött a Helyhatósági Átalakítási Alap (*Local Authorities Transfer Fund* – LATF), amelyen keresztül a kenyai kormány jövedelemadó-bevételeinek 5%-át osztotta szét a települések között, szolgáltatások finanszírozására. A települések forrásból való részesedésének feltétele a Helyhatósági Közszolgáltatási Akcióterv (*Local Authority Service Delivery Action Plan* – LASDAP) elkészítése volt, ami egy részvételi tervezési és költségvetési eszközként a helyi hatóságok szükségleteinek beazonosítására szolgált (Mitullah, 2008; Majale, 2009; Hendriks, 2010, Owuor & Mbatia, 2012; Myers, 2013). A reform értelmében a hároméves akciótervet egy jogszabályi úton strukturált éves ciklus keretében, a helyi lakosság bevonásával kellett elkészíteni (Majale, 2009; Hendriks, 2010), ami egyrészt azt a célt szolgálta, hogy a kormány információkat kapjon a települési szintű fejlesztési prioritásokról, másrészt, hogy a szegények szükségleteit figyelembe vevő fejlesztések valósulhassanak meg (Majale, 2009).

Ám a gyakorlatban az elképzelés csak töredéke valósult meg. A legtöbbször átláthatatlanul megvalósuló, politikailag befolyásolt, korrupt folyamat a legszegényebbek, vagyis sok esetben a városi lakosság jelentős hányadát kitevő nyomornegyedlakók tényleges részvétele nélkül zajlott, így szükségleteik, fejlesztési szempontjaik nem épülhettek be a települések fejlesztési dokumentumaiba sem (Chege, 2006; Hendriks, 2010). Mindez összhangban áll azzal, amire a 3.4 fejezetben rámutattam, vagyis, hogy a részvétel, a közösség bevonása a strukturális kiigazítási programok érájában nem a kedvezményezettek tényleges döntéshozatali jogkörrel való felruházását jelentette, pusztán a megszorítások miatt háttérbe szoruló állam felelősségének áthárítását az érintettekre.

A '80-as, '90-es években domináns dózerolási gyakorlat után az ezredfordulótól kezdve a szegényeknek kedvezőbb állami hozzáállás jellemezte, jellemzi a nyomornegyed-probléma kezelésének módját Kenyában (Muranguri, 2011; Githira, 2016), amiben nagy szerepet játszott a nemzetközi narratíva befolyása, valamint az a felismerés, hogy a nyomornegyedek fizikai megsemmisítése csak tüneti kezelése a fennálló problémának. Anderson és Mwelu (2013) megállapítják, hogy döntően a globális aggodalmak és a Világbank, valamint az ENSZ Habitat

„nyomornegyedek nélküli városok” elnevezésű 1999-es felhívása indította arra Kenya kormányát, hogy a gomba módra szaporodó nyomortelepek kérdésére – megfelelő – választ adjon.

2000-ben az ENSZ tagországai kidolgozták és elfogadták a Millenniumi Fejlesztési Célokat (*Millennium Development Goals* – MDG), melyben célként tűzték ki 2020-ra, legalább 100 millió nyomornegyedben lakó és dolgozó ember életkörülményeinek jelentős javítását (7.d cél) (UN, 2000). Az aláírók között szerepelt Kenya is. Részben ennek hatására, 2001-ben Daniel arap Moi kenyai elnök és az ENSZ Habitat akkori ügyvezető igazgatója, Anna Tibaijuka egy hivatalos találkozó keretében beszélt a kenyai lakhatási helyzet kihívásairól, aminek eredményeként 2003-ban egyetértési megállapodást írtak alá, 2004-ben pedig hivatalosan is elindították a kenyai kormány és az ENSZ Habitat együttműködésében megvalósuló, hosszú távú nyomornegyed-fejlesztési programot, a KENSUP-ot (UN Habitat, 2008c).

Kenya szemléletváltása és törekvései a nyomornegyed-probléma kezelésében a jogszabályi környezet további alakulásában, stratégiai tervdokumentumokban is tükröződik. Harminchét év után 2004-ben került felülvizsgálatra a Nemzeti Lakáspolitikai Irányelv, ami az eredeti verzióhoz hasonlóan az elsősorban a városokban jelentkező romló lakáshelyzetre és a lakáshiány problémájára igyekezett megoldást találni. Ám ez alkalommal ezt az alacsony és közepes jövedelműek számára nyújtott lakások építésével, a nyomornegyedek, informális telepek lakhatási körülményeinek javításával és az albérleti rendszer ösztönzésével kívánta elérni. Számszerűsítve éves szinten 150 000 – 300 000 új lakás építését tűzte ki célul. Az Irányelv ezen kívül a kenyai lakhatás kezelése érdekében olyan meghatározó intézményeket hozott létre, mint a Nemzeti Lakásvállalat, a Lakásfejlesztési Alap és a Földért és Településért Felelős Minisztérium (GOK, 2004). 2007-ben a kormány kiadta a Kenyai Vízió 2030 (*Kenyan Vision 2030*) című hosszú távú, állami fejlesztési stratégiát, melyben a lakhatási probléma kérdése is szerepel. A dokumentum szerint 2030-ra cél, hogy a városokban az emberek megfelelő lakhatási körülmények között, biztonságos környezetben éljenek (GOK, 2007).

A nyomornegyedek elterjedésének problémáival és az informális települések földjogainak kezelésére irányuló beavatkozó intézkedésekkel következő lépésként a 2009. évi Nemzeti Földpolitika foglalkozott. A törvény (GOK, 2009/a) a nyomornegyedek korszerűsítését, az illegális telepek által elfoglalt területek korszerűsítésre való alkalmasság szempontjából történő értékelését, és a nyomornegyedlakókkal való érdemi konzultációt javasolta. Ám a gyenge megvalósítási stratégiák következtében ezen törekvéseket nem sikerült a gyakorlatba ültetni (Obare, 2015).

2010-ben született Kenya új alkotmánya, amely minden állampolgár számára garantálja a „hozzáférhető és megfelelő lakhatáshoz”, valamint a higiénia észszerű normáihoz való jogot. A 43. cikkely elismeri továbbá a jogszerűen szerzett ingatlan és földterület tulajdonjogát, valamint határozottan kijelenti, hogy az állam egyetlen személyt sem foszthat meg tulajdonától, és azonnali teljes ellentételezést ír elő kompenzációként az esetlegesen kárvallott személy javára (GOK, 2010).

A 2011-es Nemzeti Városfejlesztési Irányelv átszervezte az addig korrupcióval, ellentmondásokkal és konfliktusokkal terhelt városfejlesztést. A törvény a városi területek fenntartható fejlődéséhez kívánt megfelelő keretet létrehozni, elsősorban olyan szakterületek megalkotásával, mint a városi területek kormányzása és irányítása, városfinanszírozás, városi gazdaság, nemzeti és tartományi tervezés. A jogszabály továbbá olyan, a nyomornegyedeket is érintő problémák megoldását célozta, mint a szociális infrastruktúra és szolgáltatások, városi lakhatás, biztonság és katasztrófavédelem, sebezhető társadalmi csoportok marginalizálódása (Obare, 2015).

A kenyai kormány következő erőfeszítése, hogy orvosolja a nyomornegyed-problémát, a Lakhatási Minisztérium által 2012-ben készített Nemzeti Nyomornegyed-fejlesztési és Megelőzési Irányelv tervezete volt (NSUPP – *National Slum Upgrading and Prevention Policy draft*) (GOK, 2013), amit végleges formájában 2016-ban fogadtak el (NSUPP, 2016). A dokumentum javasolta egy átfogó nyomornegyed-fejlesztési és megelőzési törvény elfogadását, ami a nyomornegyedekkel kapcsolatos beavatkozások alapja lehet. Továbbá olyan kérdések kezelését is szükségesnek tartotta, mint a tulajdonjogi viszonyok rendezése, megfelelő intézményi háttér kialakítása, környezetvédelem, tervezési és fejlesztési kontroll, a beavatkozások során valamennyi érintett érdemi bevonása, különös tekintettel a sebezhetőbb csoportokra, infrastruktúra fejlesztése és fenntartása stb. (NSUPP, 2016). Mindazonáltal átfogó nyomornegyed-fejlesztési törvény mind a mai napig nem került elfogadásra Kenyában, így a városokban megvalósuló ezirányú fejlesztések továbbra is számos, nem egyértelmű és nem hatékony jogszabály alapján zajlanak (Agayi & Serdaroğlu Sağ, 2020).

A szakpolitikai, jogszabályi áttekintésből látható, hogy politikai függetlenné válása óta Kenya nagy utat tett meg a nyomornegyed-probléma kezelésével kapcsolatos hozzáállás terén. Mára a legszegényebbeknek is alkotmányos joga van a megfelelő lakókörülményekhez a városokban is, a mindenkori kormány pedig számos törekvést tett a nyomornegyedlakók megsegítésére – többnyire különböző stratégiák, szakpolitikai iránymutatások formájában. Ennek ellenére a városokkal kapcsolatos kihívások terén nem történt érdemi elmozdulás az elmúlt 60 évben.

Baraka Mwau, független urbanisztikai szakértő, várostervező meglátása szerint (Interjú: Mwau, 2021) a szakpolitikai dokumentumokban és jogszabályokban foglaltak köszönőviszonyban sincsenek a gyakorlattal. Ez különösen igaz a lakhatás terén. Kenyában az 1980-as évek előtt lehetett állami lakásépítésekről beszélni (Interjú: Mwau, 2021), amit Mary Ndungu, a Nyomornegyed-fejlesztési Osztály igazgatója is megerősített: a Nemzeti Lakásépítő Társaság (*National Housing Corporation*) volt az, ami az 1960–1980-as évek között megyei szinten lakásokat épített. Ám ezek mennyisége, és mára műszaki állapota nem megfelelő (Interjú: Ndungu, 2021).

Az addig sem kielégítő szintű állami szerepvállalás a '80-as évektől jelentősen visszaesett, aminek az az oka, hogy az „IMF és a Világbank strukturális kiigazítási programjai során a kormánynak meg lett mondva, hogy üljön a hátsó ülésre és a közszolgáltatások biztosításának facilitálását engedje át a piaci szereplőknek. [...] Így ma a gyakorlatban a magánszféra teremt lakásokat, a kiberai viskóktól kezdve a luxusingatlanokig, [miközben] az állam kezéből túlságosan kicsúszott az irányítás” (Interjú: Mwau, 2021).

A kizárólag városi problémát jelentő lakáshiány kezelésében a szakember meglátása szerint az állam feladata alapvetően a fejlesztéseket koordináló keretrendszer kialakítása és működtetése lenne, ami a jogszabályok mellett számos más eszköz – például pénzügyi eszközök, támogatások, építési szabályozás, infrastruktúra tervezése – alkalmazását jelentené. Egy ilyen hatékony keretrendszer biztosíthatná azt, hogy az érintett szereplők – így a piaci aktorok is – a közérdeket szolgáló módon működjenek. Ez az állam felelőssége, ezt a nemzetközi fejlesztés szereplői, a különböző donorok nem tudják megtenni. Ám ebben a mindenkori kormány elbukott (Interjú: Mwau, 2021). Ezzel többnyire Mary Ndungu is egyetért, aki a nyomornegyedlakók városi népességből való magas részesedésének egyik okát a tervezés hiányában látja (Interjú: Ndungu, 2021).

Mindez alátámasztja a sikeres modern urbanizáció modelljében szereplő (szak)politikailag erős állam sikerkritériumának létjogosultságát, vagyis, hogy az urbanizációs problémák kezelésében szükség van a hozzáértő államra, ami a problémát átfogóan kezelve képes a jogszabályi keretrendszer kialakítására és betartatására, ezzel megszabva a fejlődés irányát. Baraka Mwau ezt a „jó kormányzás keretrendszerének” nevezte a vele folytatott interjúmban (Interjú: Mwau, 2021). A szakértői interjúkból ugyanakkor a másik sikerkritérium, a gazdaságilag erős állam szükségessége – Kenya esetében annak hiánya – is kirajzolódik. Mary Ndungu interjújában elmondta, hogy míg a felső középosztály lakásigényét a piac megfelelőképpen tudja kielégíteni, az alsóbb középosztály és az alacsonyabb társadalmi státuszú csoportok számára már nem tud

megfizethető és megfelelő minőségű lakásállományt biztosítani, így ott az államnak kellene szerepet vállalnia, ám ennek megvalósulása anyagi nehézségekbe ütközik. „A nyomornegyedek tehát azért jönnek létre, mert a kormánynak nem sikerült megfizethető lakhatást biztosítania, mert nincs meg ennek a szükséges anyagi forrása” (Interjú: Ndungu, 2021). Bár ezzel a megállapítással nem teljes mértékben értek egyet, mindenképpen fontos olyan szempontból, hogy az állami apparátus egyik releváns szakpolitikai vezetője kinyilvánította, hogy a legszegényebkekről való gondoskodás állami felelősség lenne, amihez nincs meg a szükséges gazdasági ereje.

Az erős gazdaság szükségességének egy másik – a sikeres modern urbanizáció modelljénél szintén tárgyalt – aspektusa is előkerült a szakértői interjúk során, méghozzá a foglalkoztatás és az emberek anyagi helyzete tekintetében. Baraka Mwau felhívta rá a figyelmet, hogy „ez [ti. lakáspiaci helyzet] egy komplex probléma, a lakásállomány csak egy végtermék a gazdasági rendszerben. [...] A lakhatási kérdésnél gyakori hiba, hogy túlságosan a fizikai részre fókuszálnak, és elfelejtik, hogy [...] ezt rendszer szinten kell vizsgálni és kezelni. Mert hiába építenek egymillió lakást, ha az emberek nem tudják megfizetni, akkor nem lesz fenntartható a megoldás. Tehát átfogóan, a gazdasági oldalt, a foglalkoztatást is kezelni kell” (Interjú: Mwau, 2021). Anthony Wachira, fejlesztési szakember szinte szórul szóra ugyanezt fogalmazta meg a vele készített interjú során, csak a kiberaiak szemszögéből: „Ha azért vannak ott [ti. a nyomornegyedben], mert szegények és nem tudnak máshol élni, akkor, ha csak a lakhatás kérdését kezeljük és jó minőségű házakat építünk számukra, a szegénységet pedig nem kezeljük, akkor mellé löttünk. Mert az emberek nem fogják tudni megfizetni az új házakat. [...] Vagyis egy sokoldalú megközelítésre van szükség [...] máskülönben nem lesz sikeres a beavatkozás” (Interjú: Wachira, 2022). Az erős gazdaság szerepéhez kötődően a nyomornegyed-fejlesztéssel kapcsolatos állami szerepvállalásról Mary Ndungu igazgatóasszony pedig azt mondta el, hogy anyagi források hiányában az állam a meglévő nyomornegyedeket igyekszik élhetőbbé tenni fizikai és szociális infrastruktúrabeli fejlesztésekkel – pl. közvilágítás, szanitáció fejlesztése, vízellátás biztosítása –, ami a környezet javulása révén a gazdasági körülményekben is jobb feltételeket teremt, így az emberek többet tudnak keresni és egy idő után önerőből jobb körülmények közé tudnak költözni (Interjú: Ndungu, 2021).

Vagyis a nyomornegyedek felszámolása nem pusztán infrastrukturális kérdés, hanem – mint ahogyan az a modern urbanizáció hajnalán Nagy-Britannia esetében látható volt – a társadalmi egyenlőtlenségek csökkentését, a legszegényebkek gazdasági felzárkóztatását jelenti, amihez

szükség van a működőképességet meghatározó (szak)politikailag erős államra, valamint gazdasági szempontból is erős államra, ami egyrészt képes a szükséges fejlesztéseket finanszírozni, másrészt egy olyan erős gazdaságra, ami képes a rendelkezésre álló munkaerő számára munkalehetőséget teremteni, akik külső segítség nélkül tudják életkörülményeiket fejleszteni.

Mindezek fényében a következőkben két kenyai nyomornegyed-fejlesztési programot veszek górcső alá, és megvizsgálom, hogy az ismertetett gazdasági, szakpolitikai kontextusban hogyan, milyen eredményekkel valósultak meg, és hogy ebben mekkora szerepe volt a közösségek bevonásának. Célom, hogy az elemzés eredményei alapján megfogalmazódó konklúziókkal hozzájáruljak a nyomornegyed-fejlesztés gyakorlatának fejlődéséhez, hatékonyabb működéséhez.

6.4 Kenyai nyomornegyed-fejlesztési esettanulmányok elemzése

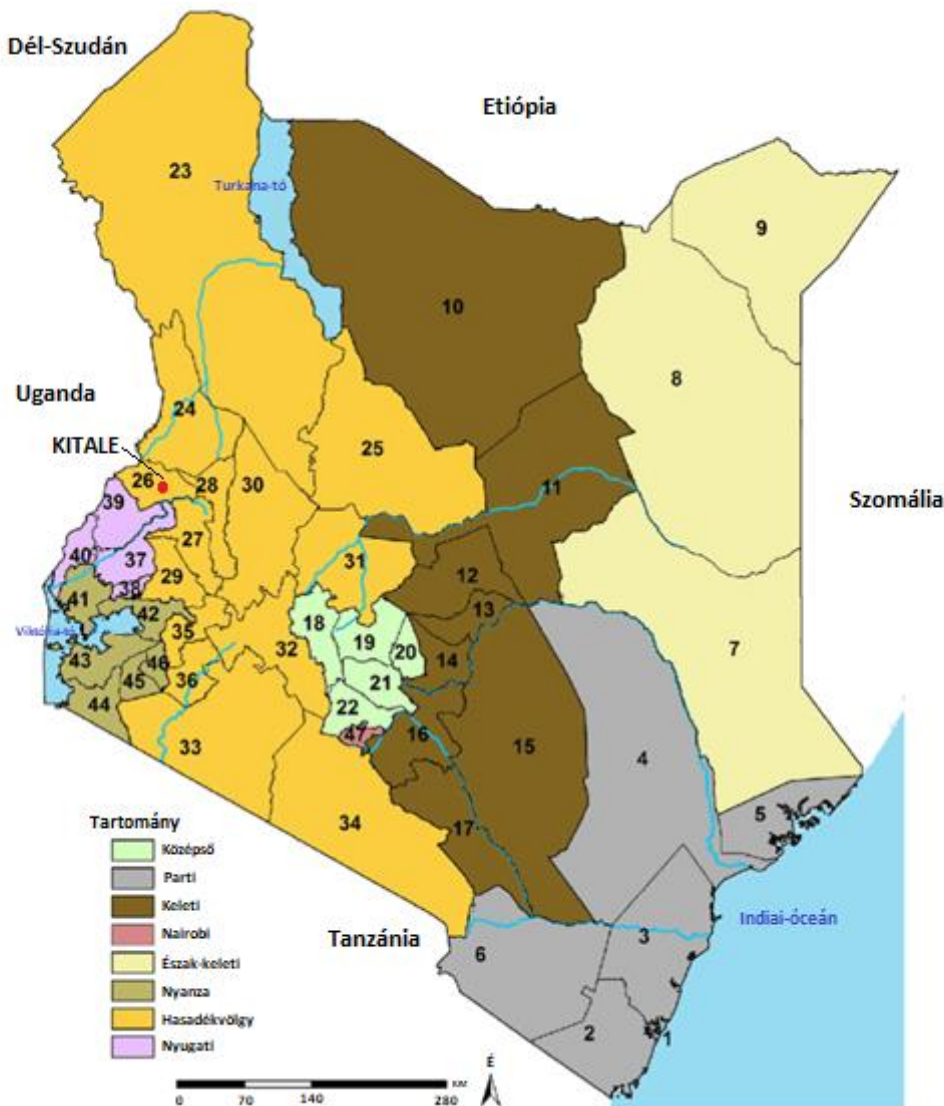
6.4.1 BiP:PUP¹²

Az esettanulmányok elemzését időrendben haladva a Kenya északnyugati részén található Kitale városában megvalósult Partnerségben Építkezés: Részvételi Városi Tervezés (*Building in Partnership: Participatory Urban Planning*) – továbbiakban BiP:PUP program vizsgálatával kezdem. Mivel a program 2001-2004 között valósult meg, a településre vonatkozó megállapítások az akkori, nem pedig a jelenlegi állapotokat tükrözik.

A beavatkozás helyszíne a Nairobótól 380 km-re, északnyugatra található Kitale városa volt. A település a Hasadékvölgy tartományban lévő, Trans-Nzoia megye adminisztratív és gazdasági központja, az ország északi régiójának „kapuja”. A térséget jó mezőgazdasági adottságai miatt Kenya „kenyereskosarának” is nevezik. Ám az aszályok és a farmok nyújtotta csökkenő gazdasági lehetőségek jelentős migrációt indítottak el a rurális térségből a nagyobb városokba, amiben megyeközpontként különösen érintetté vált Kitale is (Chege & Majale, 2005). A város lakosságának növekedési üteme (12%) ennek eredményeként meghaladta az országos városi átlagot (7%) (Majale, 2009). A gyors népességnövekedéssel szemben Kitale önkormányzata pedig tehetetlen volt. Kapacitásai kevésnek bizonyultak a város növekedéséhez igazodó, megfelelő tervezéshez, irányításhoz, valamint a szükséges fejlesztések megvalósításához. Azaz a modern urbanizáció sikerkritériumai közül sem a (szak)politikai, sem pedig a gazdasági faktor nem tudott megvalósulni. Ebből adódóan az ezredfordulón a település 220 000 fős lakosságának 65%-a nyomornegyedekben élt, ahol ki van szolgáltatva a különböző betegségeknek, és nélküli többek között a megfelelő hajlékot, a lakás tulajdonjogának biztonságát, egészségügyi szolgáltatásokat, munkalehetőséget vagy az egészséges ivóvizet (Majale, 2009).

¹² Az alfejezetben szereplő program bemutatására a leghasonlóbb módon magyarul korábban itt került sor: Czirják R. (2017a). *A közösségek szerepe a nemzetközi segélyezésben, kenyai nyomornegyed-fejlesztések példáján.* (MA szakdolgozat), Eötvös Loránd Tudományegyetem, Társadalomtudományi Kar. Angolul pedig: Czirják, R. (2019). Community-Led Planning: The Key to Successful Slum Upgrading? *DETUROPE: Central European Journal of Tourism and Regional Development*, 11(1), 164-181.

12. ábra: Kitale elhelyezkedése és közigazgatási pozíciója a BiP:PUP időszakában

Forrás: Macharia et al. (2019:3)

Parti tartomány: Mombasa [1], Kwale [2], Kilifi [3], Tana River [4], Lamu [5], Taita Taveta [6]; Észak-keleti tartomány: Garissa [7], Wajir [8], Mandera [9]; Keleti tartomány: Marsabit [10], Isiolo [11], Meru [12], Tharaka Nithi [13], Embu [14], Kitui [15], Machakos [16], Makueni [17]; Középső tartomány: Nyandarua [18], Nyeri [19], Kirinyaga [20], Murang'a [21], Kiambu [22]; Hasadékvölgy tartomány: Turkana [23], West Pokot [24], Samburu [25], **Trans Nzoia [26]**, Uasin Gishu [27], Elgeyo Marakwet [28], Nandi [29], Baringo [30], Laikipia [31], Nakuru [32], Narok [33], Kajiado [34], Kericho [35], Bomet [36]; Nyugati tartomány: Kakamega [37], Vihiga [38], Bungoma [39], Busia [40]; Nyanza tartomány: Siaya [41], Kisumu [42], Homa Bay [43], Migori [44], Kisii [45], Nyamira [46]; Nairobi tartomány: Nairobi

A nyomornegyedekben uralkodó életkörülményekről közvetlen tapasztalattal Kibera esetében rendelkezem, de a kenyai nyomornegyedekről általánosságban elmondható, hogy közművesítés nélküli, zsúfolt, általában vályog- és bádogházak – Kipsongo esetében a BiP:PUP előtt

kartonból és nejlonzacskóból épült hajlékok (Interjú: Okello, 2021) – alkotják, ahol a szűk sikátorokat szemét, állati és emberi szenny borítja. Az egyik legnagyobb kihívást a tiszta ivóvízhez való hozzájutás jelenti. A közel sem kielégítő köztisztasági viszonyok miatt a közegészségügyi helyzet pedig nagyon rossz.

A 2001 és 2004 között megvalósult BiP:PUP programot az ITDG (*Intermediate Technology Development Group*) nevű nemzetközi civil szervezet kezdeményezte az Egyesült Királyság Nemzetközi Fejlesztési Minisztériumának (*Department for International Development – DFID*) *Knowledge and Research* (Tudás és Kutatás) nevű programja keretében (Interjú: Majale, 2021). Az ITDG – ami 2005-ben *Practical Action*-re változtatta nevét – innovatív tervezési ötletként állt elő a BiP:PUP programmal, amiben kiemelkedően fontos szempont volt számára a hatóságokkal, különösen a helyi önkormányzattal való együttműködés. Ez akkoriban kevésbé jellemezte a civil szektort, ugyanis ők elsősorban a donorok szempontjainak igyekeztek megfelelni, így a helyi szereplőkkel való kooperáció mellékes volt (Interjú: Majale, 2021). Az ITDG újítása tehát egyrészt a partnerségi megközelítésben állt: a kormány, helyi önkormányzat és az érintett közösség között (Interjú: Chege, 2021). Másik innovációja a közösségi tervezés módszertanának alkalmazása volt a fejlesztési program keretében. Ez a módszer mind a mai napig a szervezet egyik fő módszere (Interjú: Okello, 2021).

A BiP:PUP átfogó célja a város működése és az önkormányzati tervezés hatékonyságának növelése volt (Chege & Majale, 2005), aminek jogszabályi környezetét a korábban ismertetett, 1996-ban kezdődött Kenyai Helyi Önkormányzati Reform Program jelentette. Ennek értelmében a településeknek, annak érdekében, hogy részesülhessenek a központi költségvetés forrásaiból, Helyhatósági Közszolgáltatási Akciótervet (*Local Authority Service Delivery Action Plan – LASDAP*) kellett készítenie a helyi lakosok bevonásával (Owuor et al., 2006; Mitullah, 2008; Majale, 2009; Hendriks, 2010; Owuor & Mbatia, 2012; Myers, 2013). Az új törvényi keret nagy áttörést jelentett Kenyában, ugyanis a jogalkotó ezzel elismerte az emberek bevonásának fontosságát (Interjú: Majale, 2021), lehetőséget adva a városi szegénynegyedekben élők számára, hogy hangot adhassanak szükségleteiknek, igényeiknek.

Ám a gyakorlatban a részvételi tervezés nem valósult meg, ezért a politikai befolyás nélküli szegények szempontjai nem tudtak megjelenni és beépülni a fejlesztési dokumentumokba (Chege, 2006). A hatalom részéről a nyomornegyedek feletti szeméthyűzés volt a jellemző. Ebben a folyamatban (LASDAP) kívánt változást hozni a BiP:PUP, ami arra kereste a választ, hogy a köz- és magánszféra, valamint a helyi közösség közti formális és informális kapcsolatok létrehozásával fejleszthető-e a helyi kapacitás, amely révén a városi szegények igényei

felmérésre kerülnek, és szükségleteik ténylegesen beépülnek a városi tervezésbe (Chege & Majale, 2005).

A kezdeményezés a partnerségi megközelítés meghonosítását tűzte ki célul a városi tervezési folyamatokban, hogy abban a szegény férfiak, nők és gyermekek, a közösség alapú szervezetek, valamint a köz- és magánszektor intézményei is részt vegyenek. A közös munka révén pedig megtörténjen a szereplők kapacitásfejlesztése, így a nyomornegyed-lakosság önbizalma növekedhessen, hogy utána a saját kezükbe tudják venni sorsuk irányítását – például a helyi hatóságot már közvetlenül felkeresve, akár számon kérve (Interjú: Majale, 2021).

A BiP:PUP megvalósítására tehát nem a közigazgatási rendszertől független, „idegen elemként” került sor, hanem teljes mértékben beágyazódott a kenyai települési irányítási és tervezési rendszerbe, azt kívánta hatékonyabbá tenni. Sikeres megvalósítás esetén pedig a kipróbált módszerek szélesebb körben való terjesztése is deklarált célja volt (Chege & Majale, 2005). A kezdeményező szervezet elképzelése szerint a partnerség által elért eredmények gazdasági, társadalmi és környezeti szempontból is hosszú távon fenntarthatóak lesznek (Majale, 2009).

A BiP:PUP kezdeményezésén túl az ITDG a program kivitelezéséért, a résztvevő partnerek közti együttműködés facilitálásáért is felelt. A projektben összesen több mint 20 szereplő működött együtt, amelyeket a következőképpen lehet csoportosítani:

- **Közigazgatási szervek:** Kitale önkormányzata, Tartományi Közigazgatási Hatóság, Helyi Önkormányzatok Minisztériuma, Földügyi és Lakhatási Minisztérium, Egészségügyi Minisztérium, Víz és Nemzeti Erőforrások Minisztériuma, ugandai Közművesítési Minisztérium;
- **Egyházi szervezetek:** Kitale Katolikus Egyházmegye, Kitale Anglikán Egyházmegye;
- **Civil szervezetek és mozgalmak:** Shelter Forum, Pamoja Trust, Handicapped International, VI-Agroforestry;
- **Szakmai szervezetek:** Kenyai Tervezők Intézete, Kenyai Építészeti Szövetség, Helyi Önkormányzatok Szövetsége;
- **Grassroot csoportok:** helyi közösség alapú szervezetek, Kenya más térségeiben működő grassroot szervezetek, 6 önkormányzati iskola Szülők és Tanárok Egyesülete;
- **Akadémiai és kutató csoportok/személyek:** Nabeel Hamdi (az egyesült királyságbeli Oxford Brookes Egyetemről), Michael Majale (Newcastle-i Egyetem), Saad Yahya professzor és munkatársai, Halla professzor (Dar es Salaam-i Egyetem), Michal Lions

(South Bank Egyetem, London), Nairobi Egyetem Terület- és Településfejlesztési Tanszéke, Practical Action (korábban ITDG);

- **Magánszektor szereplői:** Nzoia Water Company, Pemagi Energy Ltd., Living Water International (Chege, 2006).

Fontos megjegyezni, hogy a piaci szféra az informális szektort is magában foglalta (Interjú: Majale, 2021), ami a nyomornegyedek esetében különösen releváns, hiszen az ott élők többsége ebben a szektorban dolgozik.

A folyamat első lépéseként Kitale önkormányzatának Lakhatási és Szociális Szolgáltatási Osztálya egy települési szintű közvéleménykutatást hajtott végre annak érdekében, hogy kiderüljön, a város lakossága miket tart problémásnak az infrastruktúrával, lakhatással, földhöz jutással, társadalmi szolgáltatásokkal, a helyi irányítással – és ehhez köthetően – a korrupcióval kapcsolatosan, valamint, hogy segítse a helyi közösségeket fejlesztési szükségleteik azonosításában és feltérképezésében (Chege & Majale, 2005). A felmérés keretében elkészült egy „részvételi leltár” is, amely azokat a formális és informális helyi intézményeket tartalmazta – mint például civil szervezetek, közösség alapú szervezetek, gyülekezetek, helyi vállalkozások – amik a projekt partnerei lehetnek (Chege, 2006). A közvéleménykutatást követően – ennek eredményeit felhasználva – a városon belül 12 választókerületben indult konzultáció, amelynek célja az volt, hogy a lakosok közös megegyezéssel rangsorolják a beavatkozási területeket. E folyamat eredményeként, konszenzussal került kiválasztásra a projekt három beavatkozási területe – Kipsongo, Shimo la Tewa és Tuwan nyomornegyedek – ahol közösségi tervezéssel dolgozták ki, majd valósították meg a szomszédsági terveket (Majale, 2009). A következőkben ismertetem a nyomornegyedekben végrehajtott beavatkozásokat, a fejlesztési program eredményeit.

Kipsongo

A körülbelül 4000 fős nyomornegyed Kitale keleti külvárosában, nagyjából hat hektáron terül el. A korábban szeméttelpeként működő terület az önkormányzat tulajdonában áll, így a kezdetleges épületek lakói nem rendelkeznek a tulajdonjog biztonságával, a jogos tulajdonos bármikor kitelepítheti őket. A lakosok döntő hányada a tradicionálisan pásztorkodással foglalkozó Turkana törzs tagja, akik megélhetése az aszályok következtében egyre csökkenő legelőterületekkel ellehetetlenült, így Kitaleba költöztek. Többségüknek semmilyen korábbi tapasztalata nem volt a városi élettel kapcsolatosan, oktatás és megfelelő képzés híján nem

tudtak munkához jutni az urbánus környezetben. Jövedelem nélkül pedig a város egyik legszegényebb, legkiszolgáltatottabb csoportjává váltak (Majale, 2008).

A nyomornegyedben az ITDG és Kitale önkormányzatának segítségével a helyi lakosok egy közösség vezérelte részvételi tervezés keretében megalkották a Kipsongo Szomszédsági Tervet, valamint az ebben nevesített fejlesztések gyakorlati megvalósítását kifejtő Stratégiai Akciótervet (Majale, 2009). A gyakorlatban ez azt jelentette, hogy az ITDG munkatársai által facilitált folyamatban a helyzetfeltárást – problémák, szükségletek belső erőforrások azonosítását –, valamint a megoldási javaslatok kidolgozását a helyi közösség végezte el. Vagyis nem volt semmilyen, előre megtervezett fejlesztési beavatkozás, amit az érintettekkel igyekeztek elfogadtatni. Bevonásuk érdemi volt: az információáramlás mellett a döntéshozatalba is bekapcsolódtak a folyamat legelejétől kezdve. Maga a tervezés teljes mértékben kapcsolódott a város LASDAP folyamatához, így a fejlesztések kivitelezése is az önkormányzat és az érintett közösség partnerségében valósulhatott meg (Chege & Majale, 2005).

A projekt előtt, Kenya más nyomornegyedéhez hasonlóan, Kipsongóban is problémát jelentett az egészséges ivóvízhez való hozzáférés. A slumban nem volt tiszta vízvételi lehetőség, az itteni források szennyezettek voltak, így számottevő egészségügyi kockázatot jelentettek. A higiénias viszonyok sem voltak kielégítőek: nem voltak rendes WC-k, és fürdőszobák sem, ahol a helyiek szükségleteiket kielégíthették volna. Az érintettek a Szomszédsági Tervben ezt a problémát jelölték meg elsődlegesként, így a konkrét fejlesztési beavatkozás is ezen helyzet megoldását célozta (Majale, 2008). Ezért az ITDG és az önkormányzat támogatásával a helyiek öt szanitációs blokkot építettek, amikben egyenként két WC és két fürdőszoba kapott helyet. Egy-egy ilyen blokk több háztartást szolgál ki. Az anyagi támogatáson túl az önkormányzatnak nagyon fontos szerepvállalása volt a megvalósításban az által, hogy a hatályos építési szabályoktól eltekintett, így a vezetékes ivóvíz és a vízöblítéses mellékhelyiség helyett a helyi adottságokhoz és igényekhez sokkal jobban igazodó, lényegesen olcsóbb technológiák kerülhettek megvalósításra, nevezetesen szellőző latrina (*ventilated improved pit latrine*) és védett források – amik tiszta vizet biztosítanak a fürdéshez, mosáshoz (Majale, 2009). Az épületek stabilizált földtégglából készültek, amiket a helyi fiatalok állítottak elő. A fiatalokat mindhárom nyomornegyedben megtanították az eljárásra, és a szükséges présgépekkel is felszerelték őket, annak érdekében, hogy saját vállalkozást tudjanak indítani (Majale, 2008). A Kipsongói Fiatalok Csoportja volt a legaktívabb és legsikeresebb az építési munkálatok kivitelezésében, pénzkeresésben és a módszer továbbadásában (Lyons et al., 2006). A

szanitációs blokkok üzemeltetésére létrejött egy helyi asszonyok által vezetett Víz és Szanitációs Bizottság, amelynek a hely gazdasági fenntarthatóságával kapcsolatosan további fejlesztési ötletei voltak – például mosoda üzemeltetése, illetve a patak vízgyűjtő területén zöldségek termesztése (Majale, 2008).

13. ábra: Példa egy szanitációs központra (Kibera – Jollyland, 2012)¹³

Fotó: MMSz: Kibera

Kipsongoban tehát a helyi lakosok ténylegesen részt vehettek az önkormányzat tervezési folyamatában (LASDAP), a társadalmi részvétel szintjei közül a partnerségi szinten. Vagyis nem csak az információáramlásba kapcsolódhattak be, hanem döntéshozatali joguk is volt. A tervezés folyamatába pedig annak legelejétől részt vehettek. Ilyen módon érdemi beleszólásuk volt a fejlesztésekbe, ötleteik bekerültek a tervdokumentumokba, amik közül a rendelkezésre álló források arányában valamennyi meg is valósulhatott, prioritásaik szerint. De nem csak a tervezésben vettek részt. A folyamat fontos momentuma volt, hogy az építési munkálatokat

¹³ Mivel a BIP:PUP keretében megvalósított szanitációs központokról nem érhető el fényképek, szemléltetés gyanánt a Magyar Máltai Szeretetszolgálat által 2011-2012-ben épített kiberai Jolleyland szanitációs központjának fotóját mutatom be.

maguk az érintettek végezték. Ezzel új ismereteket sajátítottak el – az építési technika mellett a folyamat összeszervezése, koordinálása stb. – és a sikeres megvalósítással önbizalmuk is növekedett (Majale, 2008), így összességében a cselekvő- és vállalkozói képességük fejlődött, ami későbbi boldogulásokat nagyban elősegítette.

A BiP:PUP idején Kitale önkormányzatánál dolgozó, azóta az ITDG jogutódjának, a *Practical Action*-nek a munkatársa, Matthew Okello az eredmények időtállóságára vonatkozó kérdésekre elmondta, hogy a projekt megvalósítása óta a nyomornegyed óriási változáson ment keresztül, ami egyrészt a helyi közösség érdekérvényesítő képességének eredménye, másrészt annak köszönhető, hogy a közös munka felnyitotta a helyi önkormányzat szemét a helyi nyomornegyed-közösségekre, így már nem hagyják őket figyelmen kívül. Kipsongoban, ahol a BiP:PUP idején védett forrásokot hoztak létre, mára bevezették a vezetékes vizet, a zacskókból és kartonokból épített viskók teljesen eltűntek, a telep pedig sokkal tisztább lett (Interjú: Okello, 2021). Mindez a közösségi tervezés 5.3.1 fejezetben ismertetett közös tanulási folyamat pozitív hozadékaiként értékelhető.

14. ábra. Zacskóból készült hajlékok Kipsongo nyomornegyedben

Forrás: PPP Team (2013)

Shimo La Tewa

A BiP:PUP megvalósításának másik helyszíne Shimo La Tewa nyomornegyede volt, ami Kitale egy előkelő negyedének, Milimaninak a közvetlen szomszédságában fekszik. A program idején kb. 3500 lakosú telepet egy nagyon szennyezett patak választja el a frekventált szomszédságtól. Kipsongohoz hasonlóan a helyiek aktív részvételével, közösségi tervezés módszertanával itt is elkészült a Szomszédsági Terv, valamint az ahhoz kapcsolódó Stratégiai Akcióterv (Majale, 2008). Ám az itteniek számára a fejlesztési prioritás más volt, mint az előbb ismertetett Kipsongoban. Shimo La Tewa lakóinak legnagyobb problémát a telep megközelíthetősége jelentette. Esős időben ugyanis a megáradt patakon nem lehetett átkelni, így az iskolákba, munkahelyekre való bejutás időtartama több mint kétszeresére növekedett (Majale, 2008).

A probléma megoldása érdekében, széleskörű összefogás eredményeként egy 130 méter hosszú gyaloghíd épült az árok felett. A hidat egy önkormányzati, kormányzati, valamint egy, a magánszektorban dolgozó mérnök ingyen tervezte, és az építési munkálatokat is ők felügyelték. A helyi lakosok biztosították a szükséges fűrészárut, valamint önkéntes munkával az építkezésben is részt vettek. A híd anyagi terheinek 30%-át az önkormányzat állta – a Helyhatósági Transzfer Alapból –, a fán kívüli egyéb alapanyagot pedig egy helyi vállalkozás biztosította, ingyen (Majale, 2008). A hídon kívül Shimo La Tewaban is kiépült két védett forrás, valamint egy vizes kioszk, amiket a helyi asszonyok csoportja felügyel. Kipsongohoz hasonlóan a helyi fiatalokat és asszonyokat itt is megtanították különböző alternatív építési technikákra, amelyeket jól hasznosíthatnak jövedelemszerzés céljából (Majale, 2008).

15. ábra: Gyaloghíd elkészülte előtt és után (Shimo La Tewa nyomornegyed)

Forrás: Participation Dictionary (2014)

Tuwan

A fejlesztési program megvalósításának harmadik helyszíne az ezredforduló környékén közel 65 000 főt tömörítő Tuwan, Kitale legnagyobb nyomornegyede volt. Az itteni hajlékok többsége sárral összetapasztott vesszőfonat, amit bádogtetővel fednek – csakúgy, mint Kiberában. A közhigiéniás helyzet, a projekt előtt igen hasonlított a már bemutatott példákhoz. Megfelelő mellékhelyiség hiányában például igen elterjedt volt a „repülő WC” használata (Majale, 2008), ami azt jelenti, hogy az emberek zacskóval helyettesítik az illemhelyiséget, majd eldobják a nyílt utcán.

Kitale előzőekben bemutatott két másik nyomornegyedéhez hasonlóan a helyi lakosok – az ITDG és az önkormányzat segítségével – közösségi tervezés keretében itt is megalkották a Szomszédügyi Tervet és a Stratégiai Akciótervet, amelyben prioritásként a közhigiéniás problémák kezelésére egy szanitációs központ létesítését nevezték meg. A központ egy két emeletes épület, ahol férfiak és nők számára külön fürdőszobák és vízöblítéses WC-k állnak rendelkezésre. Ezen kívül mosókonyha, illetve egy multifunkcionális helyiség is kialakításra került, ami HIV/AIDS központként szűrővizsgálatot, illetve tanácsadást biztosít a lakosoknak (Majale, 2008).

Az építési területet Kitale önkormányzata biztosította a lakosok számára, akik a tervezésen túl az építési munkálatokban is részt vettek. Ehhez különböző alternatív építési technológiákat ismertettek meg velük, amelyek jelentős költségcsökkentő tényezőnek bizonyultak. A szanitációs központ egy zártláncú, környezetbarát rendszer, ami a szennyvizet és a metánt is újrahasznosítja. A keletkező gázzal fűtik a vizet, a szennyvizet pedig a helyi nőket tömörítő csoport által üzemeltetett veteményeskertben trágyaként használják. Mindezen megoldások a hely gazdaságosságát szolgálják – az üzemeltetési költségek csökkentése és bevételek generálása által. A gazdasági szempontú fenntarthatóságához járul hozzá még az is, hogy a lakosoknak az infrastrukturális szolgáltatásokért cserébe fizetniük kell egy kisebb összeget¹⁴. A hely működtetéséért pedig egy választott bizottság felel (Majale, 2008).

A projekt során megvalósított központ nem csak, hogy egy évtized múltán is áll ami hasonló projektek megvalósítása során szerzett szakmai tapasztalataim alapján önmagában nagy eredménynek mondható, hanem a fenntartási költségek fedezésére és a helyi közösségnek bevétel generálására sikerült kereskedelmi funkcióval is bővíteni: egy M-PESA kiosk is

¹⁴ A szanitációs központ fizetős volta nem kirívó eset. Szinte valamennyi, nyomornegyedben található hasonló létesítmény pénzért nyújtja szolgáltatásait, amiből a működtetési, üzemeltetési költségeket finanszírozzák.

üzemel benne (Interjú: Okello, 2021). A központban ezen kívül működik egy, a helyiek által létrehozott bizottság is, ami az idősök bevonásával részt vesz a nemzeti földtulajdoni folyamatban, az állammal együttműködésben (Interjú: Okello, 2021). Azaz a közösségi tervezés módszertanánál ismertetett tulajdonosi szemlélet mellett a helyiek kezdeményező készsége is fejlődött, és a projekt lezárulta után saját kezükbe véve az irányítást, tovább fejlesztették a helyet.

Az imént bemutatott infrastrukturális beruházások mellett a BiP:PUP-nak több *soft* eleme is volt környezetvédelmi és közhigiéniás képzések, közösségi vállalkozások beindítása – mint amilyen a Kipsongoi Fiatalok Csoportja volt – és közösségi megtakarítási csoportok indítása formájában (Chege, 2006), amik többszáz emberre terjedtek ki. A program keretében 350 fő vett részt közösségi higiéniről szóló oktatásban. 60 főt képeztek ki oktatónak egészségügy és környezeti tudatosság témakörökben, például, hogy egyszerű vízfertőtlenítési technikákat tanítsanak a nyomornegyedek lakosságának körében. 17 általános iskolában tartottak a higiénias szokások megváltoztatására irányuló képzést. Továbbá közösségi megtakarítási csoportok elindításával elősegítették a helyi források mobilizálását, amikhez 2006-ig 1600 ember csatlakozott (Chege, 2006).

6.4.2 A BiP:PUP értékelése, hosszú távú hatásai

A BiP:PUP a LASDAP keretében megvalósuló önkormányzati tervezés hatékonyságának, ezáltal a város működésének hatékonyságának javítását tűzte ki célul az önkormányzat, helyi lakosok és a piaci szféra szereplői között megvalósuló széleskörű partnerség révén. Ilyen módon akarta elérni, hogy a helyi lakosok igényeire nyitott önkormányzat, valamint saját szükségleteit artikulálni, érdekeit érvényesíteni képes helyi közösség jöjjön létre, aminek következtében a nyomornegyedlakók életkörülményei fejlődhetnek. A széleskörű partnerség mellett – ami ebben az esetben együttműködést, nem pedig a társadalmi részvételi szint partnerségi szintjét jelenti – a helyi lakosság bevonása során alkalmazott módszertan a közösségi tervezés volt – ami viszont már a partnerségi szintet jelenti a részvétel szempontjából, ugyanis nem csak az információáramlásba, hanem a döntéshozatalba is bekapcsolódhattak.

A megvalósult fejlesztések kis léptékűek voltak. A program költségvetése nem tette lehetővé, hogy a közösségek által azonosított problémákkal kapcsolatosan sor kerüljön az összes fejlesztésre. Ez tette szükségessé a projektötletek prioritizálását is. Fontos ugyanakkor megjegyezni, hogy a program végén az ITDG-nek további három évre sikerült forrást szereznie a folyamat során kidolgozott tervek további megvalósítására (Chege, 2006). A fejlesztések

együttal komplexek is voltak: nem csak az infrastrukturális környezetben hoztak pozitív változást, hanem képezték az embereket, és a beavatkozás eredményeként gazdasági helyzetük is javult. Erre legjobb példa a Kipsongoi Fialatok Csoportja, akik a folyamat során szerzett új tudás – a stabilizált földtégla készítésének módszere – révén saját vállalkozásba fogtak. A kis léptékű, komplex fejlesztések viszont olyan változásokat indítottak el az érintett közösségekben, amik hosszú távon, tartósan fejlesztették életkörülményeiket.

A program hatásai ugyanis messze túlmutatnak a tervezési folyamatok következtében megvalósult infrastrukturális fejlesztéseken, ami a közösségi tervezés nyomornegyed-fejlesztés során történő alkalmazásának létjogosultságát bizonyítja. Már önmagában a kiépült infrastruktúra két évtizeddel későbbi fennállása és működése is nagy eredmény, ugyanis szanitációs központokkal kapcsolatos terepi tapasztalataink azt mutatják, hogy az éghajlat, és a használat intenzitása egy-egy ilyen létesítménynek nagyjából öt éves élettartamot enged. Utána jelentős felújításra van szükség. Kitale három nyomornegyedében épült központok pedig nem csak, hogy a mai napig működnek, de esetenként további funkcióval is bővültek, fejlődtek (Interjú: Okello, 2021). Ez a közösségi tervezéssel létrejövő tulajdonosi szemlélet ékes bizonyítéka.

A másik jelentős, hosszú távú pozitív hatás a folyamatban résztvevő szereplők gondolkodásmódjában bekövetkezett változás. Matthew Okello, az ITDG jogutódjának, a *Practical Action*-nek jelenlegi munkatársa arról számolt be Kitale bemutatott közösségei kapcsán, hogy mára egyre többször képesek hatással lenni a területi fejlesztési dokumentumok elkészítésének folyamatára, már közvetlenül is képesek befolyásolni, hogy milyen fejlesztések kerüljenek a tervekbe. Ezeknek a folyamatoknak aktív szereplőivé váltak: figyelemmel kísérik a megvalósítást, ha pedig valami nem a tervek szerint halad, számonkérlik a képviselőket, fejlesztési partnereket (Interjú: Okello, 2021). A közösségek ma már teljesen egyedül – a *Practical Action* segítségével nélkül – képesek elindítani egy-egy ügyet, amiben a helyi vezetést, vagy egyéb releváns szakmai szereplőt is megszólítanak, bevonnak. Mindez egy nagyon hosszú, közel húsz éves folyamat eredménye, a közösségi tervezés gyümölcse – értékelte Okello a BiP:PUP hatását (Interjú: Okello, 2021). A módszer alkalmazása tehát bizonyíthatóan magasabb szintre juttatta a folyamatba bevont közösséget a társadalmi részvétel „létráján”: a partnerség szintjéről a cselekvő közösség szintjére jutottak el, azaz a közösségi tervezés hatására aktív, hatni tudó, cselekvőképes közösséggé váltak, önállóan képesek fejlesztéseket kezdeményezni az őket érintő problémák kezelésére.

De a közösségi tervezés nem csak a nyomornegyedlakók gondolkodásmódját formálta át, hanem pozitív hozadéka, a közös tanulási folyamat a programban résztvevő, hatalmi pozícióban lévő szereplőknél is nagy átalakulást eredményezett. A program megvalósítására az önkormányzat több releváns osztályának szakembereiből létrejött egy technikai csapat, akik korábban még sosem voltak kint terepen, nem ismerték a nyomornegyedek helyzetét. Ám a BiP:PUP során a közösséggel szorosan együttműködve egy új szemléletmódot sajátítottak el. Megtapasztalták, hogy milyen a LASDAP folyamata a gyakorlatban, és mit lehet elérni vele, ha a jogszabályi előírásoknak megfelelően, ténylegesen megvalósul az érintettek érdemi bevonása. Ennek eredményeként, a program tapasztalatainak hatására a megye több területén is hasonló szemléletben készítették el a fejlesztési terveket a későbbiek során (Interjú: Majale, 2021; Interjú: Chege, 2021). Vagyis a BiP:PUP további fontos eredménye, hogy képes volt a konkrét terepi fejlesztések mellett a szakpolitika és a szakpolitikai döntéshozók befolyásolására is a hatékonyabb szabályozási rendszer érdekében (Interjú: Majale, 2021). Ez egyrészt igaz az érintett megyére, Trans-Nzoiára vonatkozóan, ám bizonyos mértékű országos – sőt nemzetközi – hatásról is beszélhetünk.

Ugyanis a program megvalósítása óta eltelt időszakban Kenya terület- és településfejlesztési szabályozásában óriási változások mentek végbe: a 2010-ben született új alkotmánnyal erőteljes decentralizáció indult meg, aminek megvalósításaként számos, a terület- és településfejlesztésre vonatkozó későbbi törvényben – mint például a *County Government Act* (Megyei önkormányzati törvény) (POK, 2012), *Urban Areas and Cities Act* (Városi területekről és városokról szóló törvény) (POK, [2013] 2019a), *Physical and Land Use Planning Act* (Területrendezési és földhasználati törvény) (POK, 2019b) – közös elemként szerepel a szegény és marginalizált csoportok tervezési folyamatba való bevonása (Interjú: Majale, 2021). Bár merész lenne azt állítani, hogy a BiP:PUP eredménye volt a Kenyában beinduló decentralizációs folyamat, de mivel a fejlesztési program esettanulmányként jelent meg a felsőoktatásban, szakpolitikai szférában, NGO szektroban, biztos, hogy hatással volt a szereplők gondolkodására, tevékenységére. Ezért óvatosan, de talán ki lehet jelenteni, hogy volt szerepe az érintettek bevonása irányába történő szakpolitikai elmozdulásban (Interjú: Chege, 2021).

A program nemzetközi plénum előtt is nagy figyelmet kapott, módszerére felfigyelt többek között az ENSZ Habitat is. A BiP:PUP szakmai vezetőinek ezért számos országban adódott lehetősége megosztani tapasztalatait, és sokan érkeztek a világ minden tájáról helyben tanulmányozni a programot (Interjú: Chege, 2021). „Azok az alapelvek, amikért a BiP:PUP-

ban harcoltunk – mint a részvételi tervezés – mára szélesebb körben elterjedtek. A BiP:PUP-pal úttörő munkát végeztünk, amivel rengeteg olyan tudás, tapasztalat keletkezett, amik az akkori donorok (DFID, Világbank) mai munkáját is meghatározzák: ma már ők is elvárják ezt a megközelítési módot, módszertant. Bizonyítékunk van arra, hogy a jelenlegi nyomornegyed-fejlesztési programokat ilyen módon befolyásoltuk Kenyában” (Interjú: Chege, 2021). Mike Majale személyében ráadásul az első kenyai állami szintű nyomornegyed-fejlesztési program tűzvonalaiba is odakerültek, ugyanis annak idején meghívták a KENSUP előkészítését végző szakmai bizottságba (Interjú: Majale, 2021).

De a közösségi tervezés nyomornegyed-fejlesztésben való sikeres alkalmazása nem magától értetődő. A peremfeltételekre vonatkozó kérdésekre a szakemberek a résztvevő felek – mind a közösség, mind pedig a hatalommal rendelkezők – körében végzett kapacitásfejlesztés szükségességét emelték ki (Interjú: Chege, 2021; Interjú: Okello, 2021). Vagyis az emberek felkészítését, fejlesztését jelentő „láthatatlan munka” elengedhetetlen a folyamat sikeres lefolytatásához.

A BiP:PUP program sikerei, hosszú távú hatásai láttán igazoltnak látom a közösségi tervezés nyomornegyed-fejlesztésben való alkalmazásának létjogosultságát. Ugyanakkor felvetődik a kérdés, hogy vajon a sikeres beavatkozás kulcsát is jelenti-e egyben, azaz létezik-e közösségi tervezés nélkül sikeres nyomornegyed-fejlesztés. Ennek eldöntését részben a következő esettanulmány vizsgálatával kívánom elősegíteni – bár tisztában vagyok vele, hogy a kérdés nem válaszolható meg 100%-os bizonyossággal –, de kíváncsi voltam a nyomornegyed-fejlesztés terén több évtizedes nemzetközi tapasztalattal rendelkező szakemberek ezzel kapcsolatos meglátására is. A válaszokat Matthew Okello a következő pontokban foglalta össze (Interjú: Okello, 2021): A sikeres nyomornegyed-fejlesztés kulcsa lehet:

- **A megváltozott gondolkodásmód:** Ez a közösség tagjaira, és a politikai vezetőségre, a kormányzati bürokratakra is vonatkozik. Ennek hiányában óriási nehézségekkel kell szembenézni a nyomornegyed-fejlesztés terén. Maga a gondolkodásmód a problémakörhöz való hozzáállást takarja, ami a közösség részéről a folyamatban való áldozatos részvételt, a döntéshozók részéről pedig a hatalom megosztására való hajlandóságot, az emberek tényleges igényeire való nyitottságot jelenti. Ennek előkészítéséhez van szükség az előbb említett kapacitásfejlesztésre.
- **A komplex szemlélet:** „A nyomornegyed-fejlesztés nem pusztán malter és téglá, mert azt lakásépítésnek nevezzük” (Interjú: Okello, 2021). A nyomornegyed-fejlesztés egy komplex tevékenység, ami többek között magában foglalja a megélhetést, városi

szolgáltatásokat és természetesen a lakhatást is. Válasza teljes mértékben egybeesik Baraka Mwau korábban ismertetett ezirányú megállapításával, aki hangsúlyozta, hogy a lakáspiaci helyzet – így a nyomornegyedek léte – egy komplex probléma, a gazdasági rendszer végterméke (Interjú: Mwau, 2021).

- **Az érintett közösség döntéshozatali jogkörrel való felruházása:** Ahhoz pedig, hogy tudjuk, mit kell ténylegesen fejleszteni, nagyobb teret kell adni a közösségnek, mert óriási tudással rendelkeznek, ők tudják pontosan, hogy min kéne változtatni.

A közösség döntéshozatalba való bevonásának szükségességét, valamint annak előfeltételeként az együttműködő felek kapacitásfejlesztését a BiP:PUP eredményei alapján igazoltnak tekintem. A megváltozott gondolkodásmód egyfelől értelmezhető ennek eredményeként – amit a BiP:PUP elemzése során a közösség érdekérvényesítő képességének megerősödésével és a helyi döntéshozók hozzáállásában bekövetkezett változással demonstráltam. Másrészt egy olyan szükséges előfeltételként, fejlesztéspolitikai közegként is, ami lehetővé teszi a beavatkozások során mind a komplex megközelítés, mind pedig a közösség bevonásának alkalmazását. A nemzetközi fejlesztési együttműködés, valamint a nyomornegyed-fejlesztés történeti áttekintéseiből napjainkra egy ilyen kontextus rajzolódik ki, hiszen a partnerség, érintettek bevonása nem csak hívószavai, de a legtöbb esetben a donorok kötelező elvárásai is egyben. Ugyanakkor a tapasztalati valóság sokszor az, hogy a jelszavak szintjén túl a gyakorlatban sok folyamat alapvetően technokrata vezérelt marad, a fejlesztésekkel kapcsolatos kérdéseket fent döntik el.

A komplex megközelítés szükségességére pedig a nyomornegyed, mint településrész, vagy sajátos településforma szemszögéből reflektálok az esettanulmány zárásaként. Kőszegfalvi György (pl. Kőszegfalvi, 1976; Kőszegfalvi – Lloyd, 1999) és Tóth József (1981) megközelítésén alapuló saját meghatározásom – amely szerint a település három, egymással szoros összefüggésben álló dimenzióból, a társadalomból, gazdaságból és környezetből (épített infrastrukturális és természeti környezet) áll – a nyomornegyedekre is alkalmazható, amik ugyanilyen komplex jelenségnek tekinthetők. Ezek a dimenziók szoros kölcsönhatásban vannak egymással, ha az egyik mentén történik beavatkozás, az hatással van a másik kettőre is. A pusztán egy dimenzió mentén történő beavatkozás egyrészt nem elégséges a probléma kezelése szempontjából – ahogyan azt Mwau és Okello is kihangsúlyozta az interjúk során (Interjú: Mwau, 2021; Interjú: Okello: 2021) –, másrészt további negatív következményekkel járhat a másik két dimenzióban okozott nem szándékolt hatások miatt. A következő esettanulmányban erre is fogunk példát látni.

6.4.3 A KENSUP program¹⁵

Második esettanulmányom helyszíne Kenya, egyben Afrika legnagyobb nyomornegyedeként számontartott Kibera. A teleppel és az ott tapasztalható életkörülményekkel több korábbi munkámban is foglalkoztam (pl. Czirják, 2015a, 2019; Czirják & Solymári, 2022, Solymári & Czirják, 2023a). 2021 során pedig egy mikroszintű komplex vizsgálat megvalósításában vettem részt kutatási vezetőként, aminek célja a Magyar Máltai Szeretetszolgálat által 2012-ben épített, 2015-ben felújított szanitációs központ hatásának felmérése, valamint az aktuális életkörülmények feltárása volt (MMSz, 2021). A kutatásban feladatom a vizsgálati eszközök kidolgozása, az interjúk lefolytatása, majd pedig a folyamat eredményeként kapott adatok elemzése, értékelése volt. A kutatás eredményei jelenleg megjelenés alatt állnak (MMSz, 2021). Kiberával kapcsolatos ismereteim így mind a szakirodalom, mind pedig terepi tapasztalatok, elsődleges vizsgálatok révén mélyrehatóak. Ugyanakkor, mivel jelen írás célja a KENSUP kiberai elemeinek vizsgálata, a nyomornegyedet, az ott tapasztalható körülményeket csak vázlatosan ismertetem, a program elemeinek értelmezhetősége érdekében.

A kb. 2,5 km² területű Kibera Nairobi központi üzleti negyedétől 7 km-re, délnyugatra fekszik. Lakosságszámáról igen eltérő adatok láttak napvilágot. Míg egy évtizede a terepen dolgozó szervezetek egymillióra becsülték (UN Habitat, 2007/a), a legutóbbi népszámlálás szerint nagyjából negyedmillióan élnek ott (KNBS, 2019). A valóság valahol a kettő között van, 4-500 000 ember környékén a helyi viszonyokat jól ismerő terepi szakemberek szerint. A területet eredetileg az angol király oldalán harcoló nyugalmazott núbiaiak kapták meg letelepedésre a 20. század első felében. A sokáig faluként funkcionáló és kinéző terület a függetlenné váláskor kezdődő viharos urbanizáció következtében slumosodott el, amikor a területre olcsó lakhatást kereső vidéki bevándorlók tömegei érkeztek (Neuwirth, 2004). Területe 13 kisebb egységre, úgynevezett village-re tagolódik, ami a kenyai közigazgatási rendszer utolsó előtti szintje (MMSz, 2021).

Bár az elmúlt évtizedben jelentős fejlődésen ment keresztül, az általános életkörülmények a mai napig nagyon rosszak, amit – kutatásomhoz kapcsolódóan, valamint a telepen végzett munkám során – számos helyi otthonban járva volt lehetőségem közelről is megfigyelni. A lakók döntő

¹⁵ Az alfejezetben szereplő programbemutató leghasonlóbb formában magyarul itt jelent meg publikációként: Czirják Ráhel – Solymári Dániel (2022): A nyomornegyed-probléma aktuális kérdései Kenyában: A KENSUP program kiberai eredményeinek további vizsgálata. In: *Külügyi Szemle*, 21:4, pp. 133-135. Angolul pedig: Solymári Dániel – Czirják Ráhel (2023): Most Current Issues and Perspectives of the Urban Slum Problem in Kenya. *Nation and Security*, 16(2), pp. 126-143. A disszertációban szereplő részletek Solymári Dániel szerzőtárs jóváhagyásával kerültek be, és csak az eredetileg is általam írt részeket tartalmazzák.

többsége alig 10 m²-es vályog vagy bádoggal fedett viskóban él bérlőként, WC, fürdőszoba és folyóvíz nélkül. Ezekben az egyszobás kunyhókban legtöbbször függönnyel szeparálják el a hálószobát jelentő fekhelyet az élettér maradék részétől, ami nappaliként, étkezőként, konyhaként, fürdőszobaként és dolgozószobaként is funkcionál általában. A bádoglemezzel fedett viskók nappal melegek, éjszaka hidegek, nagy esőzésekkor pedig könnyen beázhatnak. Az otthonokban tárolt tárgyak, ingóságok számára nem nyújtanak megbízható védelmet. Ha például valaki hazalátogat vidéki otthonába, és kunyhóját addig nem felügyelik a szomszédok, azt könnyen kifoszthatják – például a vályogba vésett lukon keresztül, vagy a hullámlemezek megbontásával.

16. ábra: Egy tipikus kiberai otthon belülről

Saját fotó

A nyomornegyedben szennyvízcsatorna nincs, a szilárd hulladék kezelése nem megoldott, így az szinte az egész telepet beborítja, esős évszakban pedig bemosódik az otthonokba is. Az évek során kiépült feltáróutak kivételével rendes utcák helyett szűk sikátorok választják el egymástól az épületeket. A sokszor meredek sikátorokban óvatosan kell egyensúlyozni a mindent elborító emberi és állati szenny miatt, de a bádogtetőkbe, vagy házfalakba nem tanácsos kapaszkodni, mert a szigetelés nélküli elektromos vezetékek miatt gyakran rázhatnak. Ez okozza legtöbbször a tüzeseteket is, ami a zsúfolt beépítettség miatt könnyen és gyorsan terjed.

17. ábra: Kiberai utcakép

Saját fotó

A szemét és az ürülék mellett további egészségügyi kockázatot a tiszta, egészséges ivóvízhez való hozzáférés hiánya jelenti. Bár mára számos – segélyszervezetek és a kormány – által épített WC-ket, zuhanyzókat és vízvételi lehetőséget biztosító, úgynevezett szanitációs központ, valamint a vízművek által lefektetett, kimeneti ponttal rendelkező vízvezeték található Kiberában, gyakoriak a szakszerűtlenül telepített, műanyag csövekkel történő illegális rácsatlakozások, amik könnyen megsérülhetnek, így pedig az utca mocska belemosódik a rendszerbe. Mindezek következtében a tífusz és a kolera mind a mai napig jelenlévő betegségek a telepen – igaz már kisebb mértékben, mint egy évtizeddel ezelőtt. A vízmaffia erőteljes jelenléte miatt ráadásul a szennyezett vízhez a helyiek drágábban jutnak hozzá, mint Nairobi formális, jobb módú területeinek lakosai a tiszta vízhez.

18. ábra: Műanyag vízvezetékek Kiberában

Saját fotó

Sajnos azonban ezek a körülmények közel sem kirívóak, Kenya többi nyomornegyede is hasonló környezettel jellemezhető. A helyzet javítása érdekében az ENSZ Habitat és Kenya kormánya kezdeményezte a Kenyai Nyomornegyed-fejlesztési Programot (KENSUP) 2001-ben, Kenya korábbi elnöke, Daniel arap Moi és az ENSZ Habitat akkori ügyvezető igazgatója, Anna Tibaijuka találkozájának eredményeként. A felek 2003-ban írtak alá egyetértési megállapodást, majd a program 2004. október 4-én, a lakhatás világnapján kezdődött meg hivatalosan (UN Habitat, 2008c). A KENSUP összesen nyolc projektet foglal magában, amelyek megvalósítási helyszínei öt kenyai városban kerültek kijelölésre: Nairobi, Kisumu, Mavoko, Mombasa és Thika¹⁶. Jelen munkában azonban csak a Kiberában megvalósuló projekteket veszem górcső alá.

A program célja a kenyai városok nyomornegyedeiben, informális telepein lakók és dolgozók életkörülményeinek javítása volt. A hosszú távú program multidiszciplináris, integrált megközelítést kívánt alkalmazni a komplex probléma kezelésére, azaz a lakhatási helyzet

¹⁶ Fontos megjegyezni ugyanakkor, hogy a kezdeti tervekben (UN Habitat, 2007b; UN Habitat, 2008c) szereplő öt város közül a Habitat 2014-es beszámolója már csak négyet említ megvalósítási helyszíneként, Thika nélkül (UN Habitat, 2014b). Finanziális okokból pedig a program összes eleme egyedül Nairobiban (Kibera) és Mavokoban valósult meg – ezeken a helyeken sem teljes mértékben (Interjú: Ndungu, 2021).

javítására, bevételgenerálásra, a birtokjog biztonságának megteremtésére, valamint a fizikai és szociális infrastruktúra nyújtására (UN Habitat, 2007b). Vagyis a nyomornegyed-fejlesztés (*slum upgrading*) megközelítését tervezte alkalmazni a nyomornegyedekkel kapcsolatos eljárások közül. Mindez a KENSUP szándékai szerint 2020-ig 5,3 millió városi nyomornegyedlakó életkörülményeinek javítását jelentette volna, amelynek költségvetését a folyamat elején 884 milliárd kenyai shillingre (KSh), kb. 13 milliárd amerikai dollárra becsülték (GOK – KENSUP, 2005). A program finanszírozására létrejött a KENSUF (*Kenya Slum Upgrading, Low Cost Housing and Infrastructure Fund* – Kenyai Nyomornegyed-fejlesztés, Olcsó Lakhatás és Infrastruktúra Alap), melynek költségvetése nemzetközi donorok és a kenyai állam befizetéséből állt össze (Anderson & Mwelu, 2013). Ám a megvalósítás során a forrásszerzés nem járt nagy sikerrel, így döntően a kenyai államra hárultak az anyagi terhek, ami miatt a teljes program csak kis része valósulhatott meg (Interjú, Ndungu, 2021).

A program alapját széleskörű partnerség képezte, ahol a szereplők feladatai eredetileg a következőképpen oszlottak meg:

- **ENSZ Habitat:** technikai segítségnyújtás, kapacitásfejlesztés, tanácsadás, dokumentálás, elemzés;
- **Kenyai kormány, helyi hatóságok:** a program végrehajtása, folyamatok irányítása, menedzselése, pl. birtokjogi kérdések rendezése, a fejlesztéseknek kedvező jogi, intézményi és politikai keretrendszer megteremtése;
- **Civil szervezetek:** szakértelmükkel közreműködés, helyi közösségek mobilizálása (UN Habitat, 2007b).

A program megvalósítása érdekében az akkori nevén kenyai Lakhatási Minisztériumon belül létrejött egy Nyomornegyed-fejlesztési Részleg (*Slum Upgrading Department* – SUD), mint a kivitelezésért felelős kormányzati intézmény (KNCHR, 2015). Ennek jogutódja ma a Földügyi, Közmunkaügyi, Lakásügyi és Városfejlesztési Minisztérium, azon belül is a Nyomornegyed-fejlesztési Osztály, aminek igazgatójával, Mary Ndunguval volt lehetőségem interjút készíteni doktori kutatásom során (Interjú: Ndungu, 2021).

Míg a folyamat elején a Habitat és a kenyai kormány egyenrangú partnerekként vettek részt a tervezésben, az évek során a multilaterális szervezet teljes egészében átadta a programot a kelet-afrikai államnak (Scuggs, 2015). Egyik interjúalanyom, a KENSUP-ban kedvezményezettként és a lakosságot képviselő bizottság (SEC) volt tagjaként is érintett szereplő ezzel kapcsolatosan

úgy fogalmazott, hogy a megvalósítás egy pontján a Habitat kilépett a programból a kormány nézetei, munkához való hozzáállása miatt (Interjú: Wanjohi, 2021). Mivel az ENSZ Habitatnál felkeresett szakértőtől nem érkezett visszajelzés, nem tudtam interjút készíteni vele, hogy ezt megerősítse, vagy cáfolja. A kenyai kormány KENSUP-ban való szerepvállalása ugyanakkor mindenképpen biztató, ugyanis a döntéshozók a közelmúltig nem vettek tudomást a nyomornegyedek, így Kibera létezéséről sem, nem szerepeltek semmilyen városfejlesztési dokumentumban (Fihlani, 2015). Ám mára Kenya az ENSZ Habitat dokumentumaiban úgy jelenik meg, mint Afrika azon kevés kormányainak egyike, amely elkötelezett a nyomornegyedek fejlesztése mellett (UN Habitat, 2007/a).

A hosszú távú program sikeres megvalósítása érdekében, annak korai szakaszában kiválasztásra került egy pilot projekt, hogy végrehajtása során megfogalmazott konklúziók, tapasztalatok a program későbbi megvalósításához szolgáltassanak értékes információt. E projekt a Kibera Integrált Víz-, Szanitációs és Hulladékmenedzsment Projekt (*Kibera Integrated Water, Sanitation and Waste Management Project, Nairobi*) nevet kapta, továbbiakban K-WATSAN. A pilotot Kibera Soweto East elnevezésű villagében hajtották végre. Tapasztalataira épülve, szintén Soweto Eastben valósul(t) meg a Kiberát érintő második KENSUP projekt, a Kiberai Nyomornegyed-fejlesztő Kezdeményezés (*Kibera Slum Upgrading Initiative*), a KSUI. E két részprogram mellett Kiberában egy harmadik, a Fiatalok Képessé Tétele Program (*Youth Empowerment Programme, Kibera and Mavoko*) elnevezésű kezdeményezésre is sor került (UN Habitat, 2008c). Ám mivel a fiatalok képzését, és kedvezőbb munkaerőpiaci helyzetük megteremtését célzó kezdeményezés hatása napjainkban nehezen lenne kimutatható – a nyomornegyed-lakosság fluktuációja és az azóta eltelt idő miatt –, az ezzel kapcsolatos eredmények, információk pedig csak korlátozottan állnak rendelkezésre, így nem foglalkozom vele elemzésem további részében.

A KENSUP megvalósításának kísérleti helyszínéként tehát a közel 20 000 lakosú Soweto East került kiválasztásra Kiberán belül, aminek oka abban állt, hogy a nyomornegyed többi részéhez képest a tulajdonjogi viszonyok itt jobban tisztázottak, átláthatóbbak, a negyed optimális közúti hozzáféréssel rendelkezik, etnikailag heterogén, „kozmpolita” terület, viszonylag stabil belső kormányzással. Valamint már korábban is voltak ott olyan fejlesztési törekvések, amelyekhez a KENSUP releváns módon tudott csatlakozni (Mitra et al., 2017).

Kibera Integrált Víz-, Szanitációs és Hulladékmenedzsment Projekt (K-WATSAN)

A K-WATSAN projektet Kiberában a KENSUP „belépési pontjának” szánták. Kettős céljaként egyrészt a víz és szanitáció, csatornázás, hulladékgyűjtés, fizikai elérhetőség, biztonság és kapacitásfejlesztés területein kívánta javítani a helyiek életkörülményeit, aktív részvételükkel. Másrészt az érintettek bizalmának megnyerése, elköteleződése által kívánta előkészíteni a terepet a negyedben megvalósuló nagyszabású lakásépítési beruházás, a KENSUP másik projektje, a Kiberai Nyomornegyed-fejlesztési Kezdeményezés (KSUI) számára (Meredith & MacDonald, 2017). Utóbbira azért volt szükség, mert az eddigi kudarccal végződött kenyai nyomornegyed-fejlesztési beavatkozások miatt bizalmatlanság övezi az ilyen jellegű fejlesztéseket. A múltbeli tapasztalatok okán az emberek legtöbbször az erőszakos kilakoltatásokkal azonosítják azokat (Interjú: Omondiumbu, 2021). Ám a sikeres megvalósításhoz elengedhetetlen az érintettek támogatása, mi több, aktív részvétele, ahogyan erre többször is felhívta a figyelmet a Habitat (UN Habitat, 2007/a; UN Habitat, 2008c; UN Habitat, 2014b; Meredith & MacDonald, 2017) – igaz a részvétel szintjét, mértékét nem határozta meg pontosan.

A projekt során hibrid megközelítést alkalmazva ötvözték az érintettek bevonását, aktív részvételét biztosító közösségi szemléletet (*bottom up*) a *top down* (felülről vezérelt) megközelítéssel – ami jelen esetben a folyamat döntéshozóinak és forrásainak összekapcsolását jelentette az érintettekkel (Meredith & MacDonald, 2017). Ennek konkrét eszköze a lakosságot képviselő Települési Végrehajtó Bizottság (*Settlement Executive Committee*) – továbbiakban SEC – volt. A kedvezményezettek és a döntéshozók közti szoros kapcsolatot megteremtő szervezet 2004-ben jött létre (MLH, 2004; Interjú: Omondiumbu, 2021; Interjú: Wanjohi, 2021) és 2018-ig állandó bizottságként működött. Onnantól tagjait három évre választják (Interjú: Omondiumbu, 2021; Interjú: Wanjohi, 2021; Interjú: Najoli, 2021). A Soweto East lakosságát képviselő testület 17 választott tagból áll, akik a közösség egy-egy érdekcsoportját képviselik – például bérlők, fiatalok, mozgássérültek, vallási csoportok, civil szervezetek. Tagjait a helyi közösség választotta nyilvános gyűlések, úgynevezett *baraza*-k alkalmával, amelyek a képviselőválasztáson túl fontos kommunikációs platformot jelentettek a program során. Ilyen gyűléseket a Lakhatási Minisztérium a Habitattal együttműködve rendszeresen szervezett. Az alkalmak hírét stratégiai helyekre kiragasztott plakátok és a területet megafonnal járó emberek hirdették. Időponttól függően több százan, akár ezren is részt vettek rajta a helyiek. A képviselőválasztások a minisztérium és a Habitat képviselőinek jelenlétében történt olyan módon, hogy a lakosság adott érdekcsoportjába tartozó személyeket, szervezeteket hívták meg

külön-külön *baraza*-kra, ahol szavazással választották meg képviselőiket maguk közül (Interjú: Omondumbu, 2021). A helyi társadalom minden szegmensét lefedő bizottság összetétele jól mutatja a lakosság heterogenitását, komplexitását, ami a különböző csoportkérdések – például bérlők vs. viskótulajdonosok, főbérlők – összehangolásának kihívását is jelentette a program során. Funkcióját tekintve a SEC „egyrészt teljeskörű információt biztosít a projekthez [a lakosság irányából érkező információk visszacsatolása révén], másrészt a minisztérium, vagy a Habitat irányából érkező információkat tudja hatékonyan eljuttatni a közösség minden tagja számára” (Interjú: Omondumbu, 2021). Vagyis az „a funkciója, hogy képviselje az embereket, hogy a helyi közösség szeme és füle legyen” (Interjú: Wachira, 2022).

Működéséről sok részletet megismerhettem Soweto Eastben készített interjúim során, ugyanis két alanyom is a tagja volt 2004-2018 között (Omondumbu, Wanjohi), egyikőjük pedig külső szakértőként segítette munkáját egy ideig (Wachira). A nyilvános gyűlések mellett a döntéshozókkal folytatott egy-egy találkozó után a SEC tagjai külön tanácskozást tartottak az általuk képviselt társadalmi csoporttal, ahol megosztották a kapott információkat, majd a visszajelzéseket, felvetődő kérdéseket visszacsatolták a döntéshozóknak a következő szakmai egyeztetésen (Interjú: Omondumbu, 2021; Interjú: Wanjiro, 2021). Ilyen módon a döntéshozók és a közösség között egy „érvelő párbeszéd valósult meg” (Interjú: Omondumbu, 2021). A Habitat ezt az intézményi formát a nyomornegyed-fejlesztés területén a maga nemében egyedülállóan, a KENSUP innovatív módszertana kiemelkedő pontjának értékeli (UN Habitat, 2014b). A közösségi részvétel szempontjából a SEC egy konzultatív platform, vagyis a K-WATSAN során a lakosság „aktív részvételének” szintje az információáramlásba való aktív bekapcsolódásig terjedt, döntéshozói jogkör nem, vagy csak minimálisan társult hozzá.

A SEC mellett a közösség részvételére a helyzetfeltárásban is sor került. A KENSUP kiberei megvalósítását több helyzetelemzés, vizsgálat előzte meg (pl. Nairobi helyzetelemzés (Syagga et al., 2001b), Részvételi Városi Értékelés (KENSUP – UN Habitat, 2004)), amibe egy ponton a helyi lakosság is bekapcsolódhatott. A nyomornegyed szocio-gazdasági feltérképezése után kiválasztásra került a megvalósítás helyszíne, Soweto East. Ezt a village fizikai feltérképezése követte, amiben helyi önkéntesek GIS módszereket alkalmazva látták el azonosító számmal az épületeket (Interjú: Omondumbu, 2021). Ez a stratégiai tervezés első lépéseként a közösségi tervezés folyamatának kezdeti fázisa is lehetne, ám mivel későbbi döntéshozói jogkör, a megvalósuló fejlesztések kidolgozásába való aktív bekapcsolódás nem kapcsolódott hozzá, ezért az általam szintetizált társadalmi részvételi tagolásnak csak konzultációs szintjeként értelmezhető: az érintettek lehetőséget kaptak az információk visszacsatolására, ráadásul az

adatgyűjtést ők maguk végezték, ám a megvalósuló fejlesztéseket nem ők találták ki. Ezzel együtt a lakosok involválásának, bizalmuk megnyerésének fontos eszköze volt, hiszen a velük folytatott számtalan gyűlés, egyeztetés mellett a munkába bekapcsolódva lehetőségük nyílt a fejlesztési folyamatot még jobban átlátni, ami elköteleződésük, bizalmuk megnyerése szempontjából pozitív hatással járt.

A lakossággal folytatott konzultációk során 2006-ban a helyi közösség által megnevezett prioritás, a terület jobb fizikai megközelítésének igénye is belekerült a megvalósítási tervbe, ami a K-WATSAN adaptív megközelítésének (Meredith & MacDonald, 2017), és a SEC hatékony érdekérvényesítő képességének ékes bizonyítéka. Vagyis az érintett közösség szakmai döntést is képes volt meghatározni, ami mindkét oldal szempontjából nagy eredmény. Ezzel együtt a társadalmi részvételi szintek szemszögéből továbbra is konzultációs szintről beszélhetünk, ahol az érintetteknek lehetősége van visszacsatolni észrevételeit, amit a döntéshozók figyelembe vehetnek. Az útépités során ez tehát meg is történt, de intézményi szinten erre nem volt garancia.

Az előzetes tervekhez képest néhány év csúszással 2010-ben befejezett K-WATSAN eredményeként a következő fejlesztések valósultak meg: esővízcsatornák, összesen hét közösségi szanitációs létesítmény, kis léptékű, háztól házig megvalósuló hulladékgyűjtési és újrahasznosítási szolgáltatások (UN Habitat, 2011). Bár ez utóbbi, a szilárd hulladék kezelésével kapcsolatos eredményeket egyik interjúalanyom, a SEC titkári pozícióját 2004–2018 között betöltő Francis Omondumbu erősen vitatja: „Ezzel kapcsolatosan biztosan állíthatom, hogy nem sikerült sokat elérnünk, olyan tényezők miatt, amik rajtunk túlmutattak – mint például lerakóhely rendelkezésre állása” (Interjú: Omondumbu, 2021). A negyeden belül kialakításra került egy alacsony forgalmú út és hozzá tartozó járda. 1000 háztartás számára biztosították az elektromos hálózatra való rácsatlakozás lehetőségét a *Kenya Power and Lighting Company* közreműködésével. Létrehoztak egy közösségi és ifjúsági központot, ami közösségépítő funkciója mellett egészségügyi szolgáltatásokat is biztosít. A helyi közösség tagjai körében pedig különböző képzésekre is sor került, melynek révén a kivitelezésben – útépités, szilárd hulladék kezelése stb. – és fenntartásban hatékonyan tudtak részt venni (UN Habitat, 2011).

Ezen eredmények közül röviden kitérnék a szanitációs központokra, amiknek a KENSUP K-WATSAN-ra építő másik projektjében, a KSUI-ban is szerepe van. Soweto East területét az újjáépítési munkálatok előkészítéséhez 4 zónára osztották (A, B, C, D). Ezek mindegyikében 2-2 szanitációs központ épült (kivéve a C zónát, ahol helyette a közösségi központ valósult

meg), amit a helyiekből alakult management bizottság üzemeltet. A bizottságok hivatalosan bejegyzett egyesületként működnek önálló hatáskörben, saját szervezeti és működési szabályzattal (Interjú: Omondumbu, 2021). A központ által nyújtott szolgáltatások – WC, vízvétel – fizetősek, ami biztosítja gazdasági fenntarthatóságukat, valamint bevételt generál a bizottság tagjai számára, akik így könnyebben tudnak félre tenni az újonnan épülő lakásokra (Interjú: Omondumbu, 2021; Interjú: Najoli, 2021). Egyik interjúalanyom, Mary Najoli az A zóna egyik szanitációs központjának volt bizottsági tagja. Elmondta, hogy havonta megközelítőleg 25–30 000 KSh összeg folyt be, amiből fizettek egy karbantartót – napi 200 KSh-ért –, egy részét a fenntartásra fordították – pl. szappant, WC papírt és vizet vásároltak belőle – a többit pedig szétosztották a bizottság tagjai között (Interjú: Najoli, 2021).

A K-WATSAN megvalósulása után az ENSZ Habitat megbízásából az érintettek körében széles körű felmérés valósult meg, hogy megvizsgálják, az emberek életét milyen módon befolyásolták a fejlesztések, és hogyan viszonyulnak a KENSUP folytatásához. A vizsgálat kimutatta, hogy a K-WATSAN maradéktalanul teljesítette célkitűzéseit, jelentős mértékben javította a helyiek életminőségét. Az aktív részvétel, valamint a megvalósítás sikerének köszönhetően pedig az emberek többsége optimista volt a KENSUP további elemeinek megvalósításával kapcsolatosan (Meredith & MacDonald, 2017). A K-WATSAN során érvényesülő társadalmi részvételi szint a konzultáció volt, ugyanis a közösséggel egy előre kidolgozott fejlesztési tervet fogadtattak el, amivel kapcsolatosan bár adhattak visszajelzést, nem volt rá garancia, hogy a döntéshozók azt figyelembe is veszik. Ugyanakkor szerencsés fejleménynek mondható, hogy a szakmai vezetés a beavatkozások prioritizálásánál meghallotta a közösség igényeit és a feltáró út építését beemelte a megvalósítási tervbe. A fejlesztésnek sikerült a felülről vezérelt – szakértői, avagy külső tervezési – projektek azon hibáját elkerülni, hogy a fennálló helyzetet rosszul értelmezi, ezért nem a valós problémákra reagál. Az alapvetően extraktív – helyi közösség megkérdezésén alapuló, de beleszólási jogot nem biztosító – helyzetfeltáró vizsgálatok alaposak, komplexek voltak, amibe egy ponton az érintettek is aktívan bekapcsolódhattak.

A projekt több képzési elemet is tartalmazott, amik sikeresen lezajlottak, és a jelentések szerint hozzájárultak a helyiek hatékony részvételéhez a megvalósításban és fenntartásban. Így a rendelkezésre álló információk alapján a képzések hatása igen hasonlóan mondható a közösségi tervezéshez. Ám a K-WATSAN hosszú távú társadalmi hatásáról, közösségformáló erejéről – vagyis, hogy a projekt után mennyire voltak képesek együtt további fejlesztéseket kezdeményezni, érdekeiket érvényesíteni – nincsenek közvetlen információink, ez további

vizsgálatot igényelne. A KENSUP folytatásából csak következtetni tudunk: a közösség nem tett szert olyan erős érdekérvényesítő képességre, amivel a KENSUP későbbi fázisaiban képes lett volna az őt érő negatív hatásokkal szemben hatékonyan fellépni – mint ahogyan az a KSUI esetében látható lesz.

A projekt kis léptékű, ugyanakkor komplex volt: a Soweto Eastben élők életkörülményeit számos aspektusból fejlesztette a higiénitől a jobb fizikai elérhetőségen át a szanitációs központokhoz köthető bevételegenerálásig. Ráadásul másodlagos célját is elérte: a döntéshozókkal való számos interakciónak köszönhetően az embereknek lehetősége nyílt a fejlesztést részleteiben megismerni, kialakult a bizalom a fejlesztéssel kapcsolatosan, így a program folytatása nem ütközött ellenállásba az érintettek részéről. Hibrid megközelítése, ami ötvözte a felülről vezérelt tervezést a közösségi részvétellel, a kitűzött célok megvalósítása szempontjából sikeresnek bizonyult.

Mindebből az a következtetést vonható le, hogy komplex megközelítéssel, alapos helyzetfelméréssel lehetséges a helyiek tényleges szükségleteire reflektáló fejlesztés megvalósítása, aminek kulcsa az érintettek legalább konzultációs szintig történő bevonása. Ugyanakkor, mivel a helyzetelemzés során gyűjtött adatok értékelését nem az érintettek végzik, magában hordozzák a félreértelmezés lehetőségét. Az eljárás további pozitívuma, hogy gyorsabb, mint a társadalmi részvétel magasabb szintjei, ahol már közösségi tervezésről beszélhetünk. A pozitív társadalmi hatás képzési elemekkel fokozható, amely révén az érintettek új tudás birtokába kerülhetnek. Így összességében a közösségi tervezéshez nagyon hasonló folyamatot kapunk, ami ráadásul annál valamivel gyorsabb, konfliktusokkal kevésbé terhelt – hiszen a döntéseket végső soron a szakmai csapat hozza.

Viszont az érintett közösség önálló problémamegoldó készsége, érdekérvényesítő képessége, további megoldások kezdeményező készsége a döntéshozói jogkör, valamint saját belső erőforrásaik feltárása és megoldásokba való becsatornázása nélkül nem lehetséges. Vagyis a közösségi tervezéssel (minimum partnerségi szint) szemben a konzultáció nem eredményezi a társadalmi részvételi szintek közötti előrelépést, ami a helyi közösségek hosszú távú fejlődésének egyik kulcsa lenne.

Kiberai Nyomornegyed-fejlesztő Kezdeményezés (KSUI)

A K-WATSAN projekt „bemeneti pontként” készítette elő annak folytatását, a Soweto East negyedben található viskók ledózerolását, és az ott élők számára új lakóépületek létesítését jelentő KSUI-t. A két projekt helyzetelemzési fázisa – szocio-gazdasági felmérés, fizikai térképezés stb. – azonos volt, a KSUI-t előkészítő lépések pedig a K-WATSAN-nal párhuzamosan zajlottak.

Kibera Soweto East negyedét négy zónára (A, B, C, D) osztották, és 2005-ben megtörtént a helyi lakosok számbavételezése, aminek során háztartásokra vonatkozó adatokat gyűjtöttek – mint például hányan laknak adott helyen, honnan szerzik a vizet, mivel foglalkoznak –, majd a háztartásfők fényképpel ellátott egyedi azonosítókártyát kaptak, aminek később, a lakáshoz való jogosultságban volt fontos szerepe (Interjú: Omondiumbu, 2021; Interjú: Wanjiro, 2021; Interjú: Najoli, 2021; Interjú: Manyanga, 2021; Interjú: Majnoahome, 2021). A számbavételezés során a bérlőkről és az épülettulajdonosokról gyűjtött kulcsinformációkat a *Master Register* elnevezésű adatbázisban rögzítették (KNCHR, 2015). A számbavételezési folyamat eredményeként Kibera Soweto East negyedében összesen 19 318 főt regisztráltak, akik közül 16 899-en bérlők, 2419-en pedig épülettulajdonosok voltak. Az A zónában összesen 6377 fő lakott a felméréskor (KNCHR, 2015).

A projekt gördülékeny megvalósítása érdekében az érintett lakosok és a Lakhatási Minisztérium egyetértési megállapodást írtak alá, melyben a helyiek vállalták, hogy a területről a számukra kijelölt helyszínre költöznek az építési munkálatok idejére, majd az új házak elkészültekor az A zóna épületeibe költöznek, ahol a lakbért minden hónap 10-éig fizetik (KNCHR, 2015). A megvalósuló finanszírozási szisztéma értelmében a kedvezményezettek által fizetett bérleti díj a lakáshitel törlesztőrészlete, vagyis részletfizetés révén az újonnan épült otthonok tulajdonosaivá válhatnak (KNCHR, 2015). A KNCHR jelentése szerint az újonnan épített lakások ára a helyiekkel folytatott konzultáció eredményeként került kialakításra – gazdasági helyzetüket figyelembe véve mélyen a piaci árak alatt. Ezzel kapcsolatosan interjúalanyaimat is megkérdeztem, akik némileg ellentmondásos válaszokat adtak – akár egy interjún belül is (Interjú: Omondiumbu, 2021). A válaszok az informálás (Interjú: Wanjohi, 2021; Interjú: Omondiumbu, 2021) és a konzultáció (Interjú: Omondiumbu, 2021; Interjú: Wachira, 2022) között oszlottak meg. Ezzel együtt is a lényeg ugyanaz: az összegekre vonatkozó döntést a minisztérium határozta meg, ami érthető is, hiszen az építkezések anyagi terhéért a kormány

viselte. Viszont a kiberaiak anyagi helyzetére tekintettel az összegek, állami támogatás révén alacsonyabban a piaci árak alatt voltak (KNCHR, 2015; Interjú: Omondiumbu, 2021).

Egy egyszobás garzonlakás árát 600 000, egy kétszobásét 1 000 000, a háromszobás lakások árát pedig 1,35 millió kenyai shillingben határozták meg. A törlesztés időtartama 25 év, 3%-os kamattal. A lakásra jogosultság egyik feltétele, hogy a teljes vételár 10%-át előlegként kifizessék a kedvezményezettek (KNCHR, 2015; Interjú: Wanjiro, 2021; Interjú: Omondiumbu, 2021; Interjú: Najoli, 2021; Interjú: Manyanga, 2021; Interjú: Majnoahome, 2021). Az interjúalanyok visszajelzései alapján az árak a hosszúra nyúlt megvalósítással sem módosultak: a háromszobás lakásban élő Paulínának és Francisknak is kezdő részletként 135 000 shillinget kellett fizetniük (Interjú: Wanjiro, 2021; Interjú: Omondiumbu, 2021).

19. ábra: Kibera Soweto East A zónájának új építésű házai

Saját fotó

Annak érdekében, hogy az emberek képesek legyenek fizetni az új lakások költségeit, egyrészt egyik projektem, a K-WATSAN során már bemutatott szanitációs központok voltak hivatottak többletbevételt generálni. Ám ennek gazdasági hatása csak igen korlátozott, hiszen

a bevételekből részesedő, üzemeltetésért felelős bizottságok nem fedik, fedték le a teljes helyi lakosságot, amit bizonyít, hogy interjúalanyaim közül csak egy személy (Mary Najoli) volt tag. Továbbá az ebből származó bevételek is csak kis összegűek. A három gyermekét egyedül nevelő Mary például a lakásra való jogosultságot megteremtő 135 000 KSh helyett csak 25 000-t tudott megtakarítani, így továbbra is a nyomornegyedben kénytelen élni (Interjú: Najoli, 2021).

A másik, nagyobb hatású intézmény a Lakhatási Minisztérium által 2007-ben létrehozott Lakásszövetkezet volt. Soweto East mind a négy zónájában létrejött ez a típusú szervezet, melynek célja, hogy segítse az érintett lakosság forrásait mobilizálni annak érdekében, hogy az újonnan felépített lakásoknak tulajdonosaivá válhassanak. Az A zóna Lakásszövetkezetébe 2015-ig 1766-an léptek be, akik összesen 147 675 306 KSh összeget gyűjtöttek regisztrációra, tőke megosztásra, megtakarításra és kamatokra (KNCHR, 2015). Interjúalanyaim közül ötből öten tagjai voltak a megtakarítási sémának (Interjú: Omondiumbu, 2021; Interjú: Wanjiro, 2021; Interjú: Najoli, 2021; Interjú: Majnoahome, 2021; Interjú: Manyanga, 2021). Közülük négyen voltak A zóna lakásaira jogosultak, és a beköltözés csak egyiküknek nem sikerült, anyagi okokból (Interjú: Najoli, 2021).

A régi viskók ledózerolása és új épületek felhúzásának idejére a lakosoknak átmeneti szálláshelyeket Lang'atában, Kiberától 7 km-re építették fel. Az ideiglenes áttelepítés első üteme 2009-ben történt, amikor az A zóna 6288 lakójából 5000-en (1200 háztartás) költöztek be a Lang'ata területén épített 17 háztömbből álló 5 emeletes épületekbe (Fernandez & Calas, 2011). A többi érintett személy alternatív szálláshelyen telepedett meg – Kibera más területein (KNCHR, 2015; interjú: Wanjiro, 2021; Interjú: Najoli, 2021). A Lang'ata-beli átmeneti szállások infrastrukturális tekintetben mindenképpen fejlődést jelentettek az érintettek számára, hiszen a jó minőségű lakások megfelelő higiénés viszonyokat és biztonságot nyújtottak. Az építkezések idején hatból¹⁷ négy interjúalanyom is Lang'ata-ban élt. Közülük többen is arról számoltak be, hogy számukra minőségi ugrást jelentettek a megfizethető áron lévő új hajlékok. Egy szobáért 1000 KSh-t kellett fizetni havonta (Interjú: Omondiumbu, 2021; Interjú: Wanjohi, 2021). Michael Wanjohi pedig egyenesen úgy nyilatkozott, hogy ha tehetné, mostani – újonnan épült, A zónabeli – lakásából visszaköltözne Lang'atába, mert ott nagyobbak voltak a szobák és olcsóbb volt a lakbér (Interjú: Wanjohi, 2021).

¹⁷ A mélyinterjúk mellett Wanjohival folytatott nem strukturált interjúban is előkerült Lang'ata kérdése.

De Kibera lakossága a vallás, törzsi hovatartozás mellett anyagi helyzet tekintetében sem homogén, ezért az átköltözés nem mindenkit érintett ilyen pozitívan. Lang'ata-beli szállásokkal kapcsolatosan napvilágra kerültek strukturális problémák. Az egyik ilyen probléma a megfizethetőség kérdése volt. Egyes források szerint az átmeneti szállások lakbérére közel megegyezett a korábbi kiberai árakkal (Mitra et al., 2017), ám az itt kiépített formális közműszolgáltatások díja meghaladta a korábbi, informálisan nyújtott, vagy egyáltalán nem létező közműszolgáltatások használatának összegét. Más források magának a lakbérnek is a jelentős növekedéséről számoltak be (Fernandez & Calas, 2011), ami egyes esetekben akár a lakhatási költségek hatszoros növekedését is jelenthették. Ez természetesen adott személy konkrét lakbérének függvénye, de figyelembe véve, hogy Soweto East lakosságának döntő hányada nem rendelkezik formális munkaviszonnyal, a lakhatási költségek ilyen mértékű növekedése számottevő anyagi kihívást jelentett. Ráadásul a helyieknek a Lakásszövetkezeten keresztül félre is kellett tenniük, hogy az új lakások előlegét ki tudják fizetni, ami tovább növelte anyagi terheiket.

A lakhatási költségek növekedésével egy időben sok érintett bevétele viszont csökkent vagy veszélybe került, mivel az eredeti lakhelyükről való elköltözésükkel szociális és üzleti kapcsolati hálózatuk lehetetlenült el. A nyomornegyedlakók döntő többsége ugyanis kényszer mikroállalkozóként különböző portékákat árul, vagy nyújt szolgáltatást a nyomornegyed forgalmasabb helyszínein. Átköltözésükkel ezt a vevőkört veszítették (volna) el – esetenként üzleti létesítményükkel egyidejűleg. Ha gazdasági tevékenységüket továbbra is Kiberán belül kívánták folytatni, ahhoz többet kellett utazniuk, ami növelte kiadásait (Interjú: Manyanga, 2021). Ilyen megfontolásokból költözött inkább Soweto East másik területére Mary Najoli is, aki úgy fogalmazott, hogy „nem voltam olyan helyzetben, hogy Lang'atába költözzek, mert a munkám ehhez a területhez [ti. Soweto East] köt. Úgy gondoltam, hogyha elköltöznék [...], elveszíteném az ügyfeleimet” (Interjú: Najoli, 2021). A be nem költözés mellett a felvetődő gazdasági nehézségek másik megoldásaként sokan visszaköltöztek Soweto East más részébe, és Lang'ata-beli átmeneti lakásukat illegálisan bérbe adták magasabb társadalmi státuszú személyeknek (Lukorito, 2015).

A KSUI eredeti tervei szerint az ideiglenes szállásra való átköltözés után egyből sor került volna az üressé vált Soweto East A zónája-beli viskók lebontására. Ám a folyamat egy bírósági ügy miatt három évet csúszott (GOK, 2009/b), így az építkezés 2012. március 6-án kezdődhetett csak meg. A munkálatok eredményeként 822 lakás, 245 kereskedelmi stand, egy többfunkciós központ, valamint a kapcsolódó közművek, infrastrukturális elemek épültek (KNCHR, 2015).

A lakások szétosztása érdekében a lakhatási minisztérium 2014 júliusában küldött ki jelentkezési lapot a jogosultak számára, amelyen nyilatkozniuk kellett, hogy mekkora lakásba szeretnének beköltözni. A lakáselosztási folyamatban való részvételhez a következő kritériumoknak kellett megfelelniük:

- adott személy korábban is Soweto East A zónájában lakott, így szerepel a 2005-ös összeírás adatbázisában;
- rendelkezik a számbavételezés eredményeként kapott azonosító kártyával;
- a Kibera Soweto East 'A' Lakásszövetkezetnek esetleg tagja (nem kötelező feltétel);
- a lakás teljes vételi árának 10%-át kifizette előlegként;
- amennyiben Lang'atában lakik átmeneti szálláshelyen, nincs lakbértartozása;
- mindegyik háztartás csak egy újonnan épített lakást kaphat (KNCHR, 2015).

Miután a jogosultak nyilatkoztak a lakás méretéről, 2016 márciusában, a Nyayo Nemzeti Stadionban kisorsolták számukra a konkrét ingatlanokat. A KSUI projekt keretében megvalósított újjáépítés első ütemének lezárására, vagyis az újépítésű lakások kulcsainak ünnepélyes átadására 2016. május 5-én került sor (KNCHR, 2015). Az ünnepség után nem sokkal a kormány bejelentette, hogy a projekt második ütemére, a B zóna megújítására két éven belül fog sor kerülni, aminek keretében 3072 lakás épül, 6,5 milliárd KSh értékben (Nairobi News, 2016). Ám az építések megkezdésére mind a mai napig nem került sor.

6.4.4 A KENSUP értékelése

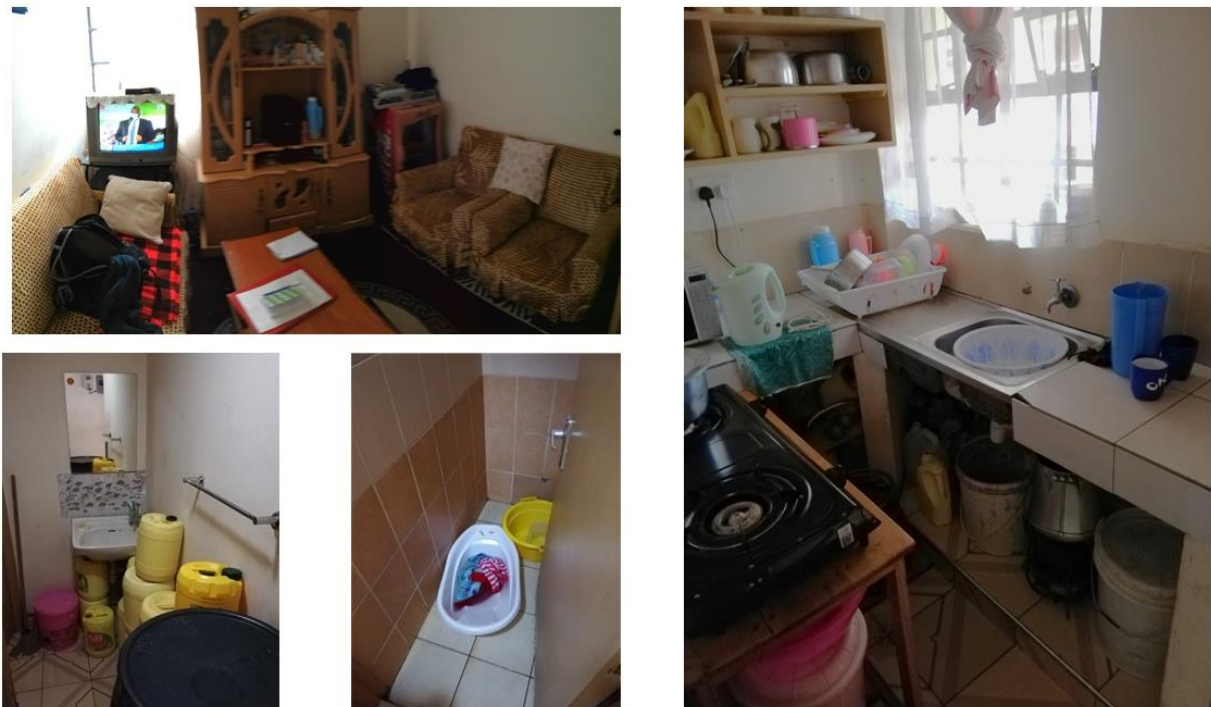
A KENSUP Soweto Eastben megvalósuló első üteme tehát sok ember számára jelentett sikertörténetet, akik életkörülményeiben minőségi ugrást jelentettek az új lakások. Soweto East belüli mélyinterjúalanyaim közül ketten költöztek be és élnek mind a mai napig ilyen lakásban, amiket volt lehetőségem személyesen is megtekinteni. Ők részletesen beszámoltak róla, hogy a fejlesztés mekkora változást hozott az életükben. Nagyobb élettér, higiénikusabb, egészségesebb környezet, lakáson belül, ingyenesen hozzáférhető WC, és a nyomornegyedben gyakran pusztító tüzesetektől való védelem voltak az általuk említett legfontosabb aspektusok (Interjú: Omondumbu, 2021; Interjú: Wanjiro, 2021).

20. ábra: Francis Omondiumbu háromszobás lakásának néhány helyisége

Saját fotók

21. ábra: Paulina Wanjiro háromszobás lakásának néhány helyisége

Saját fotók

Bár Francis és Paulina esetében két, az informális szektorban dolgozó, kiberai viszonylatban sikeres üzletemberről beszélhetünk, akik ki tudták fizetni a lakás teljes árának 10%-át, és tudják fedezni a havi kiadásokat is, már ők is felhívták rá a figyelmet, hogy a törlesztőrészlet fizetése bizonytalan anyagi körülményekből adódóan könnyen nagy kihívássá tud válni (Interjú: Omondiumbu, 2021; Interjú: Wanjiro, 2021). A Lang'ata-beli átmeneti szállásokkal kapcsolatosan ismertetett strukturális problémák ugyanis A zóna esetében is fennállnak. A lakbér és a formálisan kiépített közszolgáltatások költségei a régi viskók lakhatási kiadásainak többszörösét teszik ki. Így sokan vannak olyanok, akik bár be tudtak költözni, hosszú távon nem tudják finanszírozni megdrágult lakhatásukat, ezért lakásukat kiadják tehetősebb embereknek. Egyes kutatások szerint ez a felépült 822 lakás több mint fele esetében így zajlott (Agayi & Serdaroğlu Sağ, 2020).

A jelenség mértékével kapcsolatosan nincsenek elsődleges adataim, de mélyinterjút folytattam olyan személlyel, aki maga is így járt el. Bada Manyanga kicsivel több, mint egy évet élt A zónabeli egy hálószobás lakásában családjával. De a rezsivel együtt közel 6000 KSh-s havi lakhatást a gyerekek oktatása és a megélhetés egyéb kiadásai mellett nem tudta finanszírozni. Ezért úgy döntött, hogy ingatlanát bérbe adja, és visszaköltözik Kibera másik részére. Lakását havi 15 000 KSh-ért tudja kiadni, amiből fizeti a lakáshitel törlesztőrészletét, kiberai albérlete díját (2500 KSh), és a család egyéb költségeit. Így anyagilag viszonylag kényelmesen meg tudnak élni (Interjú: Manyanga, 2021).

22. ábra: Bada Manyanga kiberai otthonában, visszaköltözés után

Saját fotó

A zónában maradt interjúalanyaim is beszámoltak róla, hogy környezetükben is több „külsős” – eredetileg nem Soweto East-i – bérlő él (Interjú: Omondiumbu, 2021; Interjú: Wanjiro, 2021). Ennek okait Francis taglalta részletesebben, aki azt a konklúziót fogalmazta meg, hogy minden esetben a mögöttes tényező a szegénység (Interjú: Omondiumbu, 2021).

A KENSUP megvalósítása szempontjából legrosszabb helyzetben azok vannak, akik a lakásokból semmilyen formában nem profitáltak, ugyanis nem tudták összegyűjteni a jogosultság feltételeként szolgáló, lakás vételárának 10%-át kitevő kezdő részletet. Interjúalanyaim közül a három gyermekét egyedül nevelő Mary Najoli-t érinti ez a probléma (Interjú: Najoli, 2021). A hozzá hasonló helyzetben lévő emberek majd a B zónában épülő lakásokból részesülhetnek, ha sikerül a szükséges összeget befizetniük. Ezt erősítette meg Mary Ndungu, a Nyomornegyed-fejlesztési Osztály igazgatója is (Interjú: Ndungu, 2021). Ez azonban nem jelent megoldást a Maryhez hasonló anyagi helyzetű emberek számára. „Nagyon szeretnék beköltözni B zóna új lakásainak egyikébe, de egyedülálló szülőként, iskoláskorú gyerekekkel tartok tőle, hogy nem fogom tudni megtakarítani a szükséges összeget. És még ha

meg is lenne a 10%-os kezdő részlet, akkor is ott van még a havi törlesztő” (Interjú: Najoli, 2021). Vagyis a megnövekedett lakhatási költségek miatt pont a KENSUP célcsoportja, a mélyszegénységben élő, lelegelettebbek szorultak ki.

A KENSUP eredményeiről összességében megállapítható, hogy egy még be nem fejezett folyamatról van szó, ugyanis, nem sikerült külső forrásokat bevonni a folyamatba, ezért az építkezéseket a kenyai kormány finanszírozta, így az összes programelem csak Mavoko és Kibera területén valósulhatott meg, ám Kibera esetében sem teljes mértékben, hiszen a négyből csak egy zóna épülhetett eddig újjá (Interjú: Ndungu, 2021).

Ha a Kiberában megvalósuló fejlesztés eddigi eredményeit vizsgáljuk a program által kitűzött célok fényében, akkor azok igen vegyesnek mondhatók. Pozitív hatás, hogy a komplex módon beavatkozó K-WATSAN révén fejlődtek az életkörülmények Soweto East összes zónájában a szanitációs központok, feltáró út, esővíz csatorna és egyéb fejlesztések nyomán. Ez nem csak élhetőbb környezetet, hanem gazdaságilag is jobb lehetőségeket teremtett, amivel a helyiek bevételei növekedhettek. Ám ennek hatása ma már csak a C és D zónában érzékelhető, hiszen A zóna újjá épült, B zónát pedig ledózerolták – és a terület jelenleg is üresen áll. További pozitív hatás, hogy a KSUI révén 822 új lakás épülhetett, ami az eredeti lakosok közül a jobb anyagi helyzetben lévők számára nyújt most már megfelelő minőségű lakhatást. Azoknak pedig, akik be tudtak költözni, de utána kiadták lakásukat, többletbevételt generál. Ez utóbbi ugyanakkor inkább tekinthető a program kudarcaként – vagy maximum nem szándékolt részsikereként –, hiszen a KENSUP célja a nyomornegyedlakók életkörülményeinek javítása, nem pedig a középosztály megfizethető lakáshoz való juttatása volt.

Legjelentősebb negatív hatása, avagy a KENSUP kudarca, hogy „a rendszer igazságtalan volt azokkal az emberekkel, akik mindig is itt éltek, de nem volt pénzük arra, hogy beköltözzenek az újonnan épült házakba. Számukra nem hozott megoldást a projekt [ti. program]” (Interjú: Wachira, 2022). A KENSUP maga a kenyai kormány szerint is elbukott. Az NSUPP (2016) szerint a program nem alkalmas a nyomornegyedek problémájának kezelésére, ezért sürgősen szükség van egy átfogó jogi és intézményi keretre. Ez teljes mértékben összecseng Baraka Mwau urbanizációs szakértő véleményével is, aki szerint Kenyában az urbanizációs kihívásokat kezelő átfogó keretrendszer hiányzik, ezért a megvalósuló fejlesztéseket, állami programokat önmagukban kezelik, nem pedig egy rendszer részeként (Interjú: Mwau, 2021). Mindez alátámasztja a korábban a sikeres modern urbanizáció modelljében azonosított (szak)politikailag erős állam kritériumát, mint a sikeres urbanizáció, így a nyomornegyed-probléma átfogó kezelésének egyik feltételét.

Vagyis a KENSUP – annak is elsősorban a KSUI projektje – egy komplex problémára adott egyoldalú beavatkozás, annak ellenére, hogy a célkitűzések szerint multidiszciplináris, integrált megközelítést kívánt alkalmazni. Mint ahogyan azt interjúalanyaimmal egyetértve korábban többször kifejtettem, a nyomornegyedek léte nem pusztán – és elsősorban nem – infrastrukturális kérdés. Sajátos település(rész)ként három, egymással szoros kölcsönhatásban lévő dimenzió alkotja: társadalom, gazdaság és a környezet. Ezét a fizikai környezet megújítása, bár megfelelő életkörülményeket teremt, a gazdasági faktor figyelmen kívül hagyásával a belépési küszöb olyan magas lesz, hogy a segítségtől éppen a célcsoport esik el. Vagyis a gyökérprobléma kezelése helyett a szimptomák kezelése nem hozott jó megoldást.

Az érintettek részvétele szempontjából a KSUI nem feltétlenül tekinthető a K-WATSAN szerves folytatásaként. Más kutatás is erre a megállapításra jutott, ami szerint „nincs bizonyíték arra, hogy a KSUI eljárása során integrálta volna a program korábbi [azaz a K-WATSAN] tapasztalatait, ajánlásait” (Fernandez & Calas, 2011: 9). Az Amnesty International által 2009-ben, Soweto East lakói körében végzett interjúból az derült ki, hogy a megkérdezettek szerint a döntési folyamatok felülről vezéreltek voltak, és ők csak a végeredményről értesülhettek – sok esetben erről is későn (Fernandez & Calas, 2011).

Saját vizsgálatomból is hasonló kép rajzolódik ki. A mélyinterjúalanyaim KSUI-hoz kapcsolódóan csak a lakáshitel törlesztőrészleténél említették, hogy a folyamatba bekapcsolódhattak volna, konzultációs szinten (Interjú: Omondiumbu, 2021; Interjú: Wachira, 2022). De a vélemények itt sem egybehangzóak, voltak, akik csak informálásról beszéltek (Interjú: Wanjohi, 2021; Interjú: Omondiumbu, 2021). A KSUI-val kapcsolatosan a SEC egykori tagja, Michael Wanjohi egyenesen úgy fogalmazott, hogy annak során egyáltalán nem valósult meg a közösség bevonása (Interjú: Wanjohi, 2021).

Az érintettek a lakások tervezésébe sem voltak bevonva. Csak abban kérdezték meg őket, hogy egy bizonyos méretű, összetételű család jellemzően mekkora lakásban szeretne élni (Interjú: Wanjohi, 2021). A Kiberában épült házak azonban a helyiek anyagi helyzete mellett az ott élők életstílusát sem veszi figyelembe – hívta fel rá a figyelmet Anthony Wachira, a helyi közösséggel sokat dolgozó szociális szakember (Interjú: Wachira, 2022). Kiberában járva ugyanis azt tapasztalja az ember, hogy sokan a házak előtt főznek (eladásra), vagy árulják a portékájukat. Ezt viszont az újjépítésű emeletes házakban nem lehet megtenni. Ahhoz, hogy ezt a fajta gazdasági tevékenységet – amire az esetek többségében rá vannak kényszerülve – folytatni tudják, el kell onnan költözniük. És még ha az építési standardok és az emberek életmódjának összekombinálása nem is valósítható meg teljes mértékben, ahhoz, hogy sikeres

lehesen egy ilyen beruházás, az érintettek gazdasági aktivitásait figyelembe kell vennie (Interjú: Wachira, 2022).

A döntéseket az erőforrások birtokosa hozta, a közösség nem tudta érdemben befolyásolni azokat (Interjú: Wachira, 2022). Ez abból is jól látszik, hogy a probléma kezelésének módja – azaz új házak építése – már a közösséggel való kapcsolatfelvételkor eldöntött volt, amire Francis úgy emlékezett vissza, hogy a folyamat legelején az embereket egy nagy gyűlésre invitálták, ahol elmondták nekik, hogy a területen egy projekt fog megvalósulni, ami a gyakorlatban új házak építését jelenti majd (Interjú: Omondumbu: 2021). A KSUI – tehát alapvetően felülről vezérelt folyamat volt, ahol az érintetteknek nem volt beleszólása, ami a társadalmi részvételi szintek közül többnyire az informálást jelenti.

Bár a K-WATSAN-hoz hasonlóan az informálás mellett esetenként a konzultációs szint itt is megjelent, az emberek észrevételei már nem épültek be a megvalósításba. Magát a problémát és az arra adott válaszokat is külső szereplő határozta meg. Ezzel pedig elkövették a szakértői tervezés egyik leggyakoribb hibáját, a helyzet félreértelmezését. Így a KENSUP keretében született végeredmény nem jelentett tényleges megoldást, csupán az érintettek egy szűk köre számára. Ezzel pedig felülírta az alapvetően komplex szemléletű, és közösség aktívabb részvételével operáló K-WATSAN pozitív eredményeit.

6.5 Az esettanulmányok mérlege, avagy a sikeres nyomornegyed-fejlesztés kulcsa

A Kitaleban megvalósuló Partnerségben Építkezés: Részvételi Városi Tervezést (BiP:PUP) és a Kiberában végrehajtott Kenyai Nyomornegyed-fejlesztési Programot (KENSUP) három szempont alapján vizsgáltam: a programban alkalmazott társadalmi részvételi szint, a program által kitűzött célok megvalósulása, és azok társadalomra gyakorolt hatása alapján vettem górcső alá őket. Sikeres programról akkor beszélünk, ha egyrészt a beavatkozás által kitűzött célok teljesültek, másrészt az érintett társadalmi csoportokra gyakorolt hatásuk mérlege pozitív.

Az esettanulmány-elemzések a napjainkban domináns nemzetközi segélyezési paradigma, a részvétel gyakorlatban történő alkalmazásának vizsgálataként azt a célt szolgálta, hogy segítségével feltárjam, mi a sikeres nyomornegyed-fejlesztés kulcsa. A vizsgálat eredményei alapján körvonalazódó konklúziókkal kívánok a nyomornegyed-fejlesztés gyakorlatában alkalmazható javaslatokat megfogalmazni.

A BiP:PUP célja az önkormányzati tervezés LASDAP folyamatának hatékonyabbá tétele volt széleskörű partnerség megvalósítása révén. Ezzel igazodott az ezredforduló időszakától

kezdődő nemzetközi segélyezési paradigmához, aminek a fenntarthatóság mellett másik legfontosabb kulcsszava a partnerség. A program során az érintett lakosság körében a közösségi tervezés módszertanának megvalósítására került sor. A folyamat eredményeként a nyomornegyed-lakosság életkörülményeinek javulását várta. A program a deklarált célkitűzéseken kívül semmilyen fejlesztési prekonceptiót nem fogalmazott meg. A helyzet feltárását és arra reagálva megoldások kidolgozását a helyi lakosokra bízta. A három nyomornegyedben született szomszédsági terv így teljes mértékben a helyi adottságokhoz igazodott, a valós körülményekre reagált, mint a közösségi tervezés egyik fontos pozitívuma. Ezt bizonyítja megvalósítás után a fejlesztések hosszú távú fennmaradása is. Maguk a fejlesztési beavatkozások komplex szemléletűek és kis léptékűek voltak. Nem beszélhetünk a KENSUP-hoz hasonló, grandiózus építkezésekről, ugyanakkor társadalmi hatásukat tekintve jelentőségük óriási. A BiP:PUP megmutatta, hogy a közösségi tervezés milyen hatásokat képes elérni a résztvevők körében. A program cselekvőképes, aktív közösségeket hozott létre, amik a beavatkozás lezárulta után önállóan voltak képesek folytatni életkörülményeik fejlesztését. Másrészt a döntéshozók szemléletmódjára is nagy hatást gyakorolt, a helyiek igényeire nyitottabb szakpolitikai vezetés jöhetett létre Kitaleban, tágabban pedig Trans-Nzoia megyében.

A program nem változtatta meg egy csapásra Kitale nyomornegyedlakosainak életét, nem emelte ki őket a mélyszegénységből és biztosított nekik a középosztály életszínvonalához hasonló körülményeket. Az urbanizációs válságot létrehozó tényezők vizsgálatánál rávilágítottam, hogy ez nem is reális célkitűzés. Ugyanakkor a tüneti kezelés szintjén, azaz közvetlenül a nyomornegyedekbe történő beavatkozás kapcsán megvalósította a legtöbbet, ami tehető: a cselekvőképesség fejlesztése révén hozzásegítette a nyomornegyedlakókat, hogy már ne csak a körülményeik passzív elszennvedői legyenek, hanem aktív szereplőként ki tudják harcolni az őket megillető figyelmet és támogatást, így hosszú távon életkörülményeik is jelentősen fejlődhetnek.

Magában a közigazgatási rendszerben is hozott helyi szinten pozitív változást, ami bebizonyította, hogy a modern urbanizáció sikerkritériumainak megteremtése kezelheti rendszer szinten a problémákat. Bár esetükben továbbra sem beszélhetünk a rendelkezésre álló munkaerőt felszívni képes erős gazdaságról, ami kiemelhetné őket a mélyszegénységből, a közigazgatási rendszer hatékonyabb működésével fejlődtek az életkörülmények az érintett nyomornegyedekben.

Mindez egy hosszú, láthatatlan munka eredménye, aminek sikere nem olyan szembetűnő, mint a dózerolás utáni új házak látványa. Ráadásul a nemzetközi fejlesztési rendszer működési logikájával sem egykönnyen összeegyeztethető, hogy donor előre meg nem határozott fejlesztésre adjon pénzt. Ugyanakkor az emberekbe investálás, az érintettek kapacitásfejlesztése és közigazgatási eljárásokba való bevonása egy sokkal olcsóbb folyamat, mint a nagyléptékű infrastrukturális fejlesztések, így akár donorok fejlesztési forrásai nélkül is kivitelezhető.

A KENSUP az ENSZ Habitat és a kenyai kormány összefogásában a nyomornegyedek életkörülményeit kívánta javítani komplex szemléletben, azaz a lakhatási helyzet, infrastrukturális körülmények mellett a bevételgenerálás és a szociális fejlesztések is szerepeltek a céljai között. A célkitűzések szempontjából maga a teljes program, források hiányában kudarcot vallott: a kezdeti öt célterület közül csak két helyen került sor az összes projektem megvalósítására, ám ott sem hiánytalanul.

A Kiberában megvalósuló beavatkozások tekintetében az mondható el összefoglalóan, hogy a bemutatott két projekt – K-WATSAN és KSUI – hatásai vegyesek. Bár az előzetes tervek szerint ezek egymásra épültek volna, az első tapasztalataira alapozva valósult volna meg a második beavatkozás, a gyakorlatban nem beszélhetünk ilyen fajta folytatólágosságról. A K-WATSAN komplex megközelítést alkalmazva, az érintett lakosság konzultációs szinten történő bevonásával valósított meg fejlesztést. Ez a programelem mind a kitűzött célok, mind a megvalósult fejlesztések hatását tekintve pozitívnak értékelhető. A kis léptékű infrastrukturális, szociális fejlesztések javították a helyiek életkörülményeit, akik elsősorban a SEC-en keresztül megvalósuló intenzív párbeszéd hatására támogatóan álltak a program megvalósításához. Rövid és középtávon a K-WATSAN eredményei nagyban hasonlítanak a BiP:PUP-nál bemutatottakhoz: komplex, helyi igényekhez igazodó kis léptékű fejlesztések valósultak meg, vagyis sikerült elkerülni a külső tervezés jellemző hibáinak jó részét. Azaz komplex szemléletű, körültekintő szakmai tervezéssel, és a beavatkozás elfogadottságát növelő, helyi lakossággal folytatott párbeszéddel (konzultáció) lehetséges sikeres nyomornegyed-fejlesztés megvalósítása. Ez esetben viszont kérdés a megvalósított eredmények fennmaradásának, fenntarthatóságának időtávja.

A hosszabb távú társadalmi hatás tekintetében viszont jelentősek az eltérések. A konzultáció a közösségi tervezés szintjét jelentő partnerséggel szemben nem teszi lehetővé a társadalmi részvétel következő szintjére való elmozdulást, az érintett közösség cselekvőképességének jelentős fejlődését. Ezért a helyiek döntéshozatalból való kihagyásával a fejlődés megáll ott,

ahol a fejlesztési projekt véget ér. Szerencsés esetben az infrastrukturális elemek egy ideig még üzemelnek, de további külső kezdeményezés nélkül új fejlesztések nem indulnak el. Közösségi tervezésnél viszont önműködővé válik a helyi közösség: a megvalósított fejlesztéseket nemcsak, hogy tovább működteti, de további fejlesztéseket kezdeményezhet, valósíthat meg – mint ahogyan az Kitale esetében látható. Ugyanakkor fel kell hívnom a figyelmet vizsgálatom hiányosságára, mivel a K-WATSAN esetében a társadalmi hatásáról – hogy az emberek érdekérvényesítő képessége, a résztvevő szakpolitikai, szakmai szervek szemlélete mennyiben módosult – nincsenek közvetlen információim, erre csak közvetett módon, a program folytatásának mikéntjéből következtetek.

A K-WATSAN után megvalósuló KSUI szemléletében jelentősen eltérő karakterisztikát mutat. Megközelítése se nem komplex, se nem közösségi. Egydimenziós beavatkozásként lakásépítésre fókuszált, a helyiek gazdasági lehetőségeit, anyagi körülményeit és életmódját figyelmen kívül hagyva. A korábbi projekthez képest pedig az érintettek bevonásának szándéka csökkenni látszott: szakértői tervezők által előre meghatározott fejlesztés valósult meg, amely során döntően informálás – a közösség tájékoztatása – zajlott. Bár a K-WATSAN-nál is alapvetően külső szereplők, szakértők által meghatározott fejlesztésekre került sor, a döntéshozókat nyitottabb hozzáállás jellemezte, így történhetett, hogy a garanciát nem nyújtó konzultációs szinten a közösség visszajelzése beépülhetett a fejlesztési elképzelésekbe – nevezetesen megépült a feltárási út.

A KSUI megvalósult eredményei nem hoztak megoldást a társadalmi célcsoport számára: pozitív hatásából csak az anyagilag jobb helyzetű helyiek, valamint a módosabb középosztály tudott profitálni, míg a legszegényebbeket kiszakította addigi szociális-gazdasági hálózatukból, akiknek így ismét a nulláról kellett kezdenie megküzdéseiket. A dózerolások révén pedig a K-WATSAN pozitív hatását is megsemmisítette négyből két zónában. Összességében tehát, bár voltak pozitív hatásai, a KENSUP-ot sem kitűzött céljai, sem társadalomra gyakorolt összehatása tekintetében nem tekintem sikeres nyomornegyed-fejlesztésnek.

Az esettanulmány-elemzések célja a sikeres nyomornegyed-fejlesztés tényezőinek feltárása, azaz a harmadik kutatási kérdés megválaszolása volt, ahol siker alatt a nyomornegyedlakók életében tartósan bekövetkező pozitív változás elérését értem. A fejlesztési programok elemzéséből a közösségi tervezés rajzolódik ki egyik sikerességi kritériumként. Ám ennek egyértelmű igazolására meg kell válaszolni az esetelemzések során feltett kérdésemet, vagyis,

hogyan létezik-e közösségi tervezés nélkül sikeres nyomornegyed-fejlesztés. Mint ahogyan azt a K-WATSAN esetében láthattuk, körültekintő, komplex szemléletű tervezéssel, és a közösség konzultáció szintjén történő bevonásával lehetséges a helyiek által elfogadott, az életkörülményeiket javító fejlesztés megvalósítása. Az eredmények fennmaradása azonban csak a megvalósított fejlesztések, infrastrukturális elemek működési időtartamáig tart, ugyanis ezen a részvételi szinten – a döntéshozatali jogkör hiányában – nem alakul ki a megvalósult fejlesztésekkel kapcsolatos felelősségérzet, valamint az érintett csoport érdekérvényesítő képessége, cselekvőkészsége sem fejlődik, ami a külső szereplőktől független kezdeményezéseket eredményezhetne. Vagyis a korábban definiált sikeres beavatkozás kritériumai közül megvalósul a pozitív társadalmi hatás a környezet fejlesztése révén, ugyanakkor nem beszélhetünk hosszútávú, tartós eredményről. Ha a cél az, hogy a fejlődés a projekt lezárulta után is folytatódhasson, a nyomornegyedek – az ott élő és dolgozó emberek életkörülményei, boldogulási lehetőségei – külső szereplők nélkül, organikusan fejlődhessenek, szükséges a helyieket döntési jogkörrel felruházni, azaz a fejlesztési folyamatba partnerségi szinten bevonni őket. Vagyis a nyomornegyed-probléma sikeres hosszú távú, tartós kezeléséhez elengedhetetlen a közösségi tervezés.

Az esetelemzések alapján azonban a sikeres nyomornegyed-fejlesztésnek egy másik fontos tényezője is körvonalazódik: a komplex szemlélet, ami figyelembe veszi, hogy a nyomornegyedek – csakúgy, mint bármilyen település –, alapvetően három dimenzióból állnak: társadalomból, gazdaságból és a környezetből. Ezek szoros kölcsönhatásban vannak egymással, így, ha bármelyik mentén avatkozunk be, az a másik kettőre is hatással lesz. A KSUI egyoldalú beavatkozása látványosan bizonyította, hogy ha a település, mint komplex jelenség problémáiba csak egy dimenzió mentén kívánunk beavatkozni, az kudarcot fog vallani. A nyomornegyedek létezése nem elsősorban infrastrukturális kérdés, a társadalmi egyenlőtlenségek manifesztálódásaként szociális és gazdasági aspektusai is vannak, amik nem hagyhatók figyelmen kívül a fejlesztési beavatkozások során.

7. KUTATÁSI KÉRDÉSEK MEGVÁLASZOLÁSA, ÖSSZEGZÉS

Disszertációm középpontjában a fejlődő világban, így Afrikában is tapasztalható urbanizációs válság leglátványosabb tünete, a nagyvárosi nyomornegyedek létezése és lehetséges kezelése áll. Célom, hogy munkám eredményeivel hozzájáruljak a nyomornegyed-fejlesztés gyakorlatának fejlődéséhez, hatékonyabb működéséhez. A jelenségben világszerte közvetlenül nagyjából egymilliárd ember érintett (UN Habitat, 2022), de a negatív hatások a tágabb környezetet – így akár Európát – is érinthetik, ezért a problémák okainak feltárásában, lehetséges megoldások keresésében mindannyian érdekeltek vagyunk.

A fejlődő világon belül vizsgálati fókuszom napjaink leggyorsabban urbanizálódó kontinensén, Afrikán volt, ahol a Szaharától délre eső területén ma a világ nyomornegyed-populációjának 21,7%-a él (UN Habitat, 2022). Hatékony megoldások nélkül pedig a probléma súlyosbodása várható, ugyanis az ENSZ előrejelzései szerint az évszázad közepére városi lakosság száma a mostani érték két és félszeresére fog növekedni, elérve az 1,5 milliárd főt (UN DESA, 2018).

A dolgozatban kiindulópontként az ipari forradalommal kezdődő modern – vagy modern kori – urbanizációt vettem górcső alá, és első kutatási kérdésként arra kerestem a választ, hogy milyen tényezők játszottak szerepet annak beindulásában. A vizsgálat során beazonosítottam azokat a tényezőket, amik hatására a korábbinál gyorsabb és nagyobb léptékű urbanizáció kezdődhetett meg. Második kutatási kérdésként azt kívántam megválaszolni, hogy mi okozza a fejlett világtól jelentős mértékben eltérő urbanizációt a fejlődő országokban, ahol ma urbanizációs válságról beszélhetünk. Így tárulnak fel ugyanis azok a tényezők, amik a nagyvárosi nyomornegyedeket hozzák létre. Ezen összefüggések megértése nélkül nem beszélhetünk hatékony beavatkozási módszerekről. Szakirodalomelemzés során feltártam azokat a sikerességi kritériumokat, amelyek hiányában urbanizációs válság bontakozott ki a Globális Dél országokban. Mindezt a sikeres modern urbanizáció modelljében foglaltam össze (2.8 fejezet). Ennek értelmében a modern urbanizáció a következő három feltétel egyidejű teljesülésével kezdődhetett meg (**első kutatási kérdés**):

- **Demográfiai feltétel**, ami változatlan születésszám mellett a halálozási ráta csökkenését jelentette az életben maradás esélyeinek jelentős javulása révén, amivel megkezdődhetett a népesség gyors növekedése. Ez közvetlen és közvetett módon is hozzájárult a városi lakosság növekedéséhez. Közvetlenül a városon belüli természetes szaporodás révén, közvetetten pedig a vidéki térségek túlnépesedése okán, ami a

mezőgazdaságban munkaerőfelesleget generálva járult hozzá a rurális-urbánus migráció fokozódásához.

- **Gazdasági feltétel** a mezőgazdaság, valamint az agrárszektor termékeinek célba jutását meghatározó szállítási feltételek fejlődését jelentette, aminek köszönhetően egyrészt munkaerőfelesleg keletkezett a primer szektorban, másrészt az ennek okán városba áramló, nem a mezőgazdaságban dolgozó, növekvő számú lakosság élelmezése, megélhetése is biztosítottá vált.
- **Társadalmi-politikai feltétel** pedig a lakosság szabad költözködését lehetővé tevő kontextust jelentette, aminek köszönhetően az agrárszektorban feleslegessé váló munkaerő vidékről a városokba áramolhatott.

Ezen feltételek teljesülését az ipari forradalom tette lehetővé a fejlett országok esetében, ám a fejlődő országoknál csak a gyarmati sorból való felszabadulással teljesülhettek hiánytalanul, ugyanis a diszkriminatív gyarmati várospolitikai akadályozta a vidékről városba irányuló migrációt. A modern urbanizáció időzítése mellett a két fejlettségű régió világ gazdasági, világpolitikai pozíciója is nagyon eltérő, ami az urbanizációval kapcsolatos problémák nagyságrendjét, valamint azok kezelésében lévő lehetőségeiket, mozgásterüket is meghatározza. Mindez átvezet bennünket a sikerességi kritériumokhoz, amelyek a **második kutatási kérdést** válaszolják meg.

Az ipari forradalom kezdeti időszakában kibontakozó modern urbanizáció a Globális Észak országaiban is okozott – elsősorban az ipari munkásság által lakott nyomornegyedek képében jelentkező – városi problémákat, ám azt rendszer szinten voltak képesek kezelni, felszámolni. A folyamatot Nagy-Britannia példáján mutattam be, ahol az erős állam, mint szereplő és mint földrajzi működési keret tette lehetővé a nyomornegyedek felszámolását. Ez a következő sikerkritériumok teljesülésének volt köszönhető:

- **(Szak)politikailag erős állam:** a városok fejlődését hozzáértő módon meghatározó szakpolitikai keretrendszer kialakításával a nyomornegyedeket is átfogóan volt képes kezelni az állam. A jogszabályokat nem csak megalkotni, de megvalósítani, betartatni is képes volt, ami szoros összefüggésben áll a következő sikerkritériummal, ugyanis a szabályok betartása adott esetben infrastrukturális fejlesztések megvalósítását jelentette.
- **Gazdaságilag erős állam:** a jogszabályokban előírt infrastrukturális fejlesztésekre Nagy-Britannia esetében az államnak volt anyagi fedezete, többek között a formális munkahelyekből származó adóbevételek révén. Másrészt az erős gazdasággal rendelkező állam – ez esetben nem mint szereplő, hanem mint földrajzi keret – képes

volt a munkaerő jelentős részét felszívni, formális munkahelyeket teremtett a nyomornegyedlakók többsége számára is, ami hosszabb távon magában hordozta a jövedelmek emelkedése esetén a mélyszegénységből való felemelkedés lehetőségét. Az állam mellett a piaci szereplők és az emberek magánberuházásai révén pedig elegendő mennyiségű és megfelelő minőségű lakásomány jöhetett létre a városi lakosság igényeinek kiszolgálása érdekében.

Ezzel szemben a gyarmatosítással létrehozott, gazdaságilag alávetett szerepkör, valamint a külső hatalmak által meghonosított politikai rendszerek gyengesége sokkal korlátozottabb mozgásteret eredményezett a fejlődő országoknak, ahol a függetlenedés után ráadásul történelmi példa nélküli gyorsasággal kezdődött meg a városi lakosságszám növekedése, az urbanizáció mennyiségi és minőségi ágának drasztikus szétválásával nagyobb léptékű városi problémákat okozva, mint a Globális Észak országai esetén.

Az urbanizációs válság ilyen módon történt háttérainak feltárása után harmadik kutatási kérdésként arra kerestem a választ, hogy mi a sikeres nyomornegyed-fejlesztés kulcsa, ahol siker alatt a nyomornegyedlakók életében tartósan bekövetkező pozitív változás elérését értem. Ennek megvizsgálására először a 3-5. fejezetek során áttekintettem a nyomornegyed-fejlesztés tágabb kontextusát, a nemzetközi segélyezés közel nyolc évtizedes történetét, különös tekintettel a részvétel fogalmának és gondolatiságának alakulására, majd a konkrét beavatkozások különböző módszereit, megközelítéseit vizsgáltam globális szinten, utána Kenyára fókuszálva, amivel kirajzolódott napjaink legszélesebb körben alkalmazott eljárása és megközelítése: egyrészt a nyomornegyedeket komplex módon, helyben fejlesztő módszere, a *slum upgrading* (nyomornegyed-fejlesztés), valamint a közösség részvétele, mint a nemzetközi fejlesztési együttműködés kurrens hívószava, ehhez kapcsolódóan pedig a közösségi tervezés módszertana. Mélyrehatóan elemeztem ezek gyakorlatban való alkalmazásának mikéntjét és feltártam, hogy a részvétel a különböző szereplőknél eltérő dolgot jelenthet. A következtetlen fogalomhasználat és az elméleti célkitűzésektől elmaradó terepi gyakorlat pedig sok esetben gátolja a nyomornegyedek hatékony fejlesztését.

A részvétel fogalmának, koncepciójának tisztázására áttekintettem és értékelttem a társadalmi, közösségi részvételt magyarázó legmeghatározóbb, vertikális tagolású modelljeit, amelyeket szintetizálva a következő szinteket azonosítottam:

1. **Informálás:** Egyirányú információáramlás, melynek során a szakértők az érintett közösséget tájékoztatják a megvalósuló, vagy megvalósított beavatkozásról.

2. **Konzultáció:** Kétirányú információáramlás, ahol az érintett közösségnek van lehetősége visszacsatolni, ugyanakkor nincsenek garanciák arra, hogy észrevételeik beépülnek a megvalósuló fejlesztésbe. Jellemzően extraktív, információgyűjtést szolgáló eljárás.
3. **Partnerség:** A kezelendő problémában érintettek csoportja már nem csupán az információáramlásba kapcsolódhat be, hanem döntési jogkörrel rendelkezik, aminek révén a megvalósuló fejlesztést érdemben befolyásolni képes. Ettől a szinttől beszélünk közösségi tervezésről, mint a részvétel konkrét megjelenési formája.
4. **Cselekvő közösség:** Aktív, hatni tudó, cselekvőképes közösség, ami önállóan képes fejlesztéseket kezdeményezni az őket érintő problémák kezelésére. Ez nem feltételezi, hogy a kivitelezéshez szükséges források is rendelkezésére állnak, de képes a külső szereplőkkel tárgyalni, érdekeit érvényesíteni, így a szükséges forrásokért lobbizni is.

A részvétel fogalmának és megközelítésének folytatásaként a partnerségi szinthez kötődő közösségi tervezés alkalmazási lehetőségeit, módszertanát mutattam be. A disszertáció ezen része terepen is alkalmazható kézikönyvként is funkcionálhat. Mindezzel előkészítettem két kenyai nyomornegyed-fejlesztési program esetelemzését.

Az elemzett fejlesztési programok Kenya északnyugati területén található Kitale városában megvalósult Partnerségben Építkezés: Részvételi Városi Tervezés (*Building in Partnership: Participatory Urban Planning – BiP:PUP*), mint Kenya első közösségi tervezéssel megvalósuló sikeres nyomornegyed-fejlesztési programja, a nemzetközi szakma által jó gyakorlatként számontartott beavatkozás, valamint a Kenyai Nyomornegyed-fejlesztési Program (*Kenyan Slum Upgrading Programme – KENSUP*) nairobi Kiberában megvalósuló része, mint a kenyai nyomornegyedhelyzet átfogó kezelésének első és egyik legnagyobb programjának tényleges megvalósítási helyszíne voltak. Az esettanulmányok elemzését a szakirodalom releváns tételeinek feldolgozása mellett elsődleges adatgyűjtési eljárásokkal végeztem: egyrészt Kiberába látogatva nem paraméterezett megfigyelést végeztem a KENSUP megvalósítási helyszínét jelentő Soweto East villageben, és a fejlesztés által nem érintett, környékbeli területeken. Másrészt interjúkat folytattam mind a kiberai programhelyszínen személyesen, mind pedig – a másik esettanulmányhoz kapcsolódóan is – online formában.

A két nyomornegyed-fejlesztési programot három szempont, a programban alkalmazott társadalmi részvételi szint, a program által kitűzött célok megvalósulása, és azok társadalomra gyakorolt hosszú távú hatása alapján vizsgáltam. Ezek alapján a széleskörű partnerséggel, a

nyomornegyed-lakosság esetében közösségi tervezéssel megvalósuló BiP:PUP programot sikeresnek ítélem, mivel egyrészt sikerült elérnie kitűzött céljait, másrészt társadalmi hatását tekintve tartósan pozitív eredményt tudott felmutatni. Kitalé három nyomornegyedében kis léptékű, komplex fejlesztések valósultak meg, amik a közösség döntéshozatalba való aktív bevonása révén ténylegesen a helyi adottságokhoz, igényekhez igazodtak, így javították a helyiek életkörülményeit – infrastrukturális környezetét, higiéniai viszonyait, megélhetését. Ám a megvalósult sikeres fejlesztéseken túl a program legjelentősebb hozadéka a rendszer szereplőire gyakorolt, hosszú távú hatása. A BiP:PUP a széleskörű partnerség révén hatékonyabbá tette a meglévő önkormányzati tervezési folyamatot, aminek köszönhetően a legszegényebbek szükségleteire reagáló fejlesztések valósulhattak meg. A közösségi tervezés következtében jelentősen fejlődött a résztvevő felek szemléletmódja. Döntéshozók részéről ez a legszegényebbek igényeire nyitott, kooperatív szakpolitikai vezetést, az érintett lakosság részéről pedig egy aktív, cselekvőképes közösség létrejöttét jelentette, ami két évtized múltán a megvalósított fejlesztéseket továbbra is üzemelteti, azokat bővítette, fejlesztette, valamint a fejlesztési folyamatok aktív szereplőiként ma már képes saját érdekeit érvényesíteni. Mindennek következtében a BiP:PUP megvalósítása után húsz évvel a három nyomornegyedben szemmel látható pozitív változások mentek végbe, jelentősen fejlődtek az ottani életkörülmények.

A KENSUP esetén két Kiberában megvalósított projektet, a K-WATSAN-t és a KSUI-t vizsgáltam meg részletesen, amiknek bár voltak pozitív eredményei, a program sem a kitűzött célok megvalósulása, sem a társadalomra gyakorolt összhatás alapján nem tekinthető sikeresnek. A KENSUP bemeneti pontjaként szolgáló K-WATSAN projekt Kibera Soweto East részének lakosságát konzultációs szinten vonta be a folyamatba, aminek kimeneteleként kis léptékű, komplex fejlesztések valósultak meg. Bár a konzultációs szint nem nyújt garanciát arra, hogy az érintettek által visszacsatolt információk ténylegesen beépüljenek a tervezésbe, a projekt során a döntéshozók nyitottak voltak a helyiek észrevételeire, így az előzetes fejlesztési tervek egy további elemmel – a lakosok által igényelt feltáró út építésével – bővültek. A kis léptékű, komplex fejlesztések pozitív hatással voltak a helyi életkörülmények javítására, az érintettekkel folytatott intenzív párbeszéd pedig elkötelezetté tette a lakosokat a program folytatása mellett. Ugyanakkor a konzultációs szint – a döntéshozatali jogkör hiányában – a partnerségi szinttel ellentétben nem eredményezi az érintettek cselekvőképességének fejlődését, így a fejlesztés következtében megvalósuló pozitív eredmények hosszú távú fenntarthatósága kérdéses.

A K-WATSAN pozitív hatásai ráadásul a KSUI megvalósulásával a beavatkozási terület felén megszűntek az építési munkálatok következtében. A KSUI nagyszabású, egydimenziós fejlesztésként új házakat épített a helyiek számára, ami bár látványos, társadalmi hatását tekintve nem sikerült elérnie kitűzött célját. Ugyanis a megdrágult lakhatás miatt pont a célcsoport, a legszegényebbek szorultak ki a fejlesztésből. Bár voltak olyan korábbi nyomornegyedlakók, akik a lakhatás megnövekedett költségeit tudták, tudják fizetni, sokan vannak, akik a lakásukat kiadva visszaköltöztek Kibera más részére, vagy be sem tudtak költözni. Az érintettek bevonása a konzultáció, de döntően inkább az informálás szintje volt, vagyis a szakértők által előre meghatározott fejlesztés valósult meg, amibe a helyieknek nem volt beleszólása. Ám a K-WATSAN-nal ellentétben az egydimenziós beavatkozás nem vette figyelembe a nyomornegyedlakók anyagi helyzetét, életmódját, a helyi körülményeket, így nem valósulhatott meg a probléma hatékony kezelése. Összességében tehát, bár voltak pozitív hatásai, a KENSUP sem kitűzött céljai, sem társadalomra gyakorolt összehatása tekintetében nem tekinthető sikeres nyomornegyed-fejlesztésnek.

A két elemzett program tanulságaiból körvonalazódtak a sikeres nyomornegyed-fejlesztés kulcsai, amivel megválaszolásra került a **harmadik kutatási kérdés:** a közösség fejlesztési folyamatba való tényleges bevonását jelentő közösségi tervezés, másrészt a nyomornegyed különböző dimenzióit – a társadalmat, gazdaságot és környezetet – együttesen kezelő komplex fejlesztési megközelítés. Terepen, a fejlődő világ nagyvárosi nyomornegyedeiben tevékenykedő aktoroknak tehát ezt a két faktort érdemes szem előtt tartania, ha hosszú távon fenntartható, sikeres fejlesztéseket kívánnak megvalósítani.

8. JÖVŐBELI KUTATÁSI IRÁNYOK

Ahogy az afrikai nyomornegyed-fejlesztésekkel kapcsolatos szakmai munkám, úgy az annak eredményességét, hatékonyságát fokozni kívánó kutatásom sem zárul le jelen disszertációval. A fejlődő országok gyors urbanizációjának folytatódásával a probléma fokozódása várható, így a hathatós megoldások kidolgozása nem várathat magára. Jövőbeli kutatások tekintetében egy makro- és egy mikroszintű irányt látok kirajzolódni.

A BiP:PUP szakpolitikára gyakorolt hatása és nemzetközi elismertsége egyértelműen bizonyította a közösségi tervezés nyomornegyed-fejlesztésben való létjogosultságát, hatékony alkalmazási lehetőségét. Ugyanakkor a terepen sokszor azt tapasztalni, hogy a jogszabályokban, stratégiai dokumentumokban megfogalmazott hívószavak, irányok a

gyakorlatban nem teljesülnek. Kenya függetlenné válása óta nagy utat tett meg a nyomornegyed-problémához való hozzáállás alakulása terén. Az állam ma már felelősséget érez a társadalom legkiszolgáltatottabb rétege, a nyomornegyedlakók iránt. Ezt bizonyítják többek között az országban megkezdődött, állami nyomornegyed-fejlesztési programok – mint például a KENSUP – is. Ám ahhoz, hogy ezek a törekvések valóban sikeresek legyenek, a szakmai, szakpolitikai dokumentumokban megfogalmazott irányelvek gyakorlati megvalósítására van szükség.

A kutatás folytatásaként érdemes lenne feltárni azokat a tényezőket, amik az elmélet és a terepi valóság közti különbséget okozzák a szakpolitikai, közigazgatási rendszerben. Eseti beavatkozások helyett ugyanis a rendszer szintű megoldások irányába történő elmozdulásra lenne szükség. Egy ilyen irányú kutatás pedig éppen ezt segítené elő. A közigazgatás, szakpolitika hatékonyságának fejlesztésével lehet elérni azt, hogy ne csak az egyes – jellemzően nemzetközi – aktorok által végrehajtott projektekhez kötődően javulhasson az élet egy-egy nyomornegyedben, hanem széles körben, rendszer szintű fejlődés valósulhasson meg. Vagyis létrejöhessen a modern urbanizáció egyik sikerkritériuma, a (szak)politikailag erős állam megléte.

A mikroszintet célzó jövőbeli kutatási irányként pedig magát a közösségi tervezés terepi alkalmazhatóságának további feltárását látom. Ennek érdekében meg kell vizsgálni, hogy a szakértői interjúk során említett (Interjú, Okello, 2021) kapacitásfejlesztésen kívül milyen előfeltételei vannak a nyomornegyed-közösség bevonásával zajló sikeres közösségi tervezési folyamatnak. Bár a szakirodalomban találni erre vonatkozó ismereteket, egy terepi alapú mélyebb reflexió jelentősen hozzá tudna járulni a fejlesztési projektek hatékonyabb előkészítéséhez ezen tényezők feltárása, tudatosítása, az érintett szereplők irányába történő kommunikációja révén.

Az előttünk álló feladatok tehát számosak, de nem lankadhatunk, mert segíteni csak jól szabad!

ÁBRAJEGYZÉK

1. ábra: Kiberában, úton az interjúalanyokhoz (2021). Fotó: Michael Wanjohi.
2. ábra: A fejlődő és fejlett világ urbanizációs különbségeinek okai. Saját szerkesztés.
3. ábra: A városi lakosság száma kontinensenként (1950-2050). Adatok forrása: UN DESA, 2018. Saját szerkesztés.
4. ábra: Nyomornegyedlakók száma regionális bontásban, makrorégiók szerint (1990-2020, ezer fő). Adatok forrása: 1990: UN Habitat, 2000; 2000-2020: UN Habitat, 2022). Saját szerkesztés.
5. ábra: A világ régióinak részesedése a globális nyomornegyed-populációból (2020, %). Adatok forrása: UN Habitat, 2022). Saját szerkesztés.
6. ábra: Nyomornegyedlakók arányának alakulása a városi populáción belül, makrorégiók szerint (1990-2020, %). Adatok forrása: 1990: UN Habitat, 2000); 2000-2020: UN Habitat, 2022. Saját szerkesztés.
7. ábra: Afrikai nyomornegyedlakók aránya a városi lakosságon belül, országos szinten (% , 2020). Adatok forrása: UN Habitat, 2022. Saját szerkesztés.
8. ábra: A sikeres modern urbanizáció modellje. Saját szerkesztés.
9. ábra: A stratégiai tervezés ciklusának szakaszai. Saját szerkesztés.
10. ábra: Nairobi etnikai és funkció szerinti tagolódása (1948). Forrás: Pamoja Trust, 2006: 9.
11. ábra: Nyomornegyedek közigazgatási körzetenkénti elhelyezkedése Naibobiban (2010). Forrás: Mutisya, E. & Yarime, M., 2011: 200.
12. ábra: Kitale elhelyezkedése és közigazgatási pozíciója a BiP:PUP időszakában. Forrás: Macharia et al., 2019:3.
13. ábra: Példa egy szanitációs központra (Kibera – Jollyland, 2012). Fotó: MMSz: Kibera.
14. ábra: Zacskóból készült hajlékok Kipsongo nyomornegyedben. Forrás: PPP Team, 2013.
15. ábra: Gyaloghíd elkészülte előtt és után (Shimo La Tewa nyomornegyed). Forrás: Participation Dictionary, 2014.
16. ábra: Egy tipikus kiberai otthon belülről. Saját fotó.
17. ábra: Kiberai utcakép. Saját fotó.
18. ábra: Műanyag vízvezetékek Kiberában. Saját fotó.
19. Soweto East A zóna új építésű házai. Saját fotó.
20. ábra: Francis Omondiumbu háromszobás lakásának néhány helyisége. Saját fotók.
21. ábra: Paulina Wanjiro háromszobás lakásának néhány helyisége. Saját fotók.
22. ábra: Bada Manyanga kiberai otthonában, visszaköltözés után. Saját fotó.

1. táblázat: A kutatás során megvalósított interjúk jegyzéke. Saját szerkesztés.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- ADB [Asian Development Bank]. (2004). *Effectiveness of Participatory Approaches: Do the New Approaches Offer an Effective Solution to the Conventional Problems in Rural Development Projects?* <https://www.adb.org/documents/effectiveness-participatory-approaches-do-new-approaches-offer-effective-solution> (2024.04.15.)
- Agayi, C. O., Serdaroğlu Sağ, N. (2020). An Evaluation of Urban Regeneration Efforts in Kibera, Kenya through Slum Upgrading. *IDA: International Design and Art Journal*, 2(2), 176-192.
- Agnew J. (2004). *Geopolitics. Re-visioning World Politics*. London and New York: Routledge, 168 p.
- Agnew, J. (2022). *Hidden Geopolitics. Governance in a Globalized World*. Lanham: Rowman & Littlefield Publishers, 224 p.
- Alavi, H. (1972). The state in postcolonial societies: Pakistan and Bangladesh. *New Left Review*, 74, 59–82.
- Alinsky, S. (1971). *Rules for Radicals: A Pragmatic Primer for Realistic Radicals*. New York: Random House, 196 p
- Amin, S. (1972). Underdevelopment and dependence in black Africa: Historical origin. *Journal of Peace Research*, 9, 105–119.
- Amiss, P. (1988). Commercialized Rental Housing in Nairobi, Kenya. In Patton, C. (ed.), *Spontaneous Shelter: International Perspectives and Prospects*. (pp. 235–257). Philadelphia: Temple University Press.
- Anderson, D., Rathbone, R. (2000). *Africa's Urban Past*. Woodbridge: James Currey
- Anderson, M., Mwelu, K. (2013). *Kenyan Slum Upgrading Programs: KISIP & KENSUP*. <http://healthycities.berkeley.edu/uploads/1/2/6/1/12619988/kenya.pdf> (2024.04.15.)
- APA [African Planning Association]. (2013). *The State of Planning in Africa: An Overview*. Nairobi: UN-Habitat.
- Arnstein, S. (1969). A Ladder of Citizen Participation. *Journal of the American Institute of Planners*, 35(4), 216–224.
- Atlaw, H. (2014). Slum Redevelopment in Addis Ababa: How Can It Become Sustainable? *International Journal of Science and Research*, 3(9), 2387–2393.

- Bah, E., Faye, I. & Geh, Z. (2018). Slum Upgrading and Housing Alternatives for the Poor. In Bah, E., Faye, I. & Geh, Z. (eds.), *Housing Market Dynamics in Africa*. (pp. 215–253). London: Palgrave Macmillan.
- Bairoch, P. (1988). *Cities and Economic Development: From the Dawn of History to the Present*. Chicago: University of Chicago Press.
- Bardóczi S., Giczey P. (szerk.). (2010). *Kézikönyv a részvételi városmegújításról*. Budapest: Közösségfejlesztők Egyesülete Városmegújító Munkacsoport, 117 p.
- Barrios, S., Bertinelli, L. & Strobl, E. (2006). Climatic Change and Rural–Urban Migration: The Case of sub-Saharan Africa. *Journal of Urban Economics*, 60(3), 357–371.
- Becker, C., Morrison, A. (1995). The growth of African cities: theory and estimates. In Mafeje, A., Radwan, S. (eds.), *Economic and Demographic Change in Africa*. (pp. 109–142). Oxford: Clarendon Press.
- Beke Zs. F., Jávör B. (2013). Résztevők és apatikusak. Adalékok a társadalmi részvétel helyzetéhez Magyarországon. *Politikatudományi Szemle*, 22(4), 59–89.
- Berry, B., Garrison, W. (1958). Alternate explanations of urban rank-size relationships. *Annals of the Association of American Geographers*, 48, 83–91.
- Best, U., Kitchin, R. & Thrift, N. (eds.). (2009). *International Encyclopedia of Human Geography*. Oxford: Elsevier.
- Bhatnagar, B., Williams, A. C. (eds.). (1992). *Participatory Development and the World Bank. Potential Directions for Change*. World Bank Discussion Paper No. 183. Washington: World Bank.
- Bliss, F., Neumann, S. (2008). *Participation in International Development Discourse and Practice – „State of the Art” and Challenges*. Institute for Development and Peace, University of Duisburg-Essen (INEF-Report, 94/2008).
- Bloom, D., Sachs, J. (1999). Geography, demography, and economic growth in Africa. In Brainerd, W., Perry, G. (eds.), *Brookings Paper on Economic Activity 2: 1998*. (pp. 207–297). Washington DC: Brookings Institution.
- BMZ [Bundesministerium für wirtschaftliche Zusammenarbeit und Entwicklung]. (1986). *Aus Fehlern lernen. Neun Jahre Erfolgskontrolle der Projektwirklichkeit: Ergebnisse und Schlussfolgerungen*. Bonn.
- BMZ [Bundesministerium für wirtschaftliche Zusammenarbeit und Entwicklung]. (1999). *Übersektorales Konzept Partizipative Entwicklungszusammenarbeit*. Bonn.
- Bocquier, P., Otieno, A., Khasakhala, A. & Owuor, S. (2009). *Urban Integration in Africa. A Socio-Demographic Survey of Nairobi*. Dakar: CODESRIA.

- Bodnár J. (2013). Bevezetés: a kritikai városkutatás kritikája. In Jelinek et al. (szerk), *Kritikai városkutatás*. (pp. 10–21). Budapest: L'Harmattan.
- Booth, D. (ed.). (1994). *Rethinking Social Development, Theory, Research and Practice*. Harlow: Longman Scientific and Technical. 319 p.
- Brautigam, D., Knack, S. (2004). Foreign Aid, Institutions, and Governance in Sub-Saharan Africa. *Economic Development and Cultural Change*, 52(2), 255–285.
- Bockerhoff, M., Brennan, E. (1998). The Poverty of Cities in Developing Regions. *Population and Development Review*, 24(1), 75–114.
- Brown, L., Moore, E. (1970). The intra-urban migration process. *Geografiska Annaler Series B*, 15, 1–13
- Brunn, S., Hays-Mitchell, M., Zeigler, D. & Graybill, J. (eds.). (2016). *Cities of the World Regional Patterns and Urban Environments*. Lanham: Rowman & Littlefield, 624 p.
- Bryceson, D., Jamal, V. (eds.). (1997). *Farewell to Farms. De-Agrarianisation and Employment in Africa*. New York: Routledge, 277 p.
- Budapesti Nyilatkozat (2004). Az európai civil társadalom fejlesztése a közösségfejlesztés eszközeivel.
http://www.kka.hu/Kozossegi_Adattar/PAROLAAR.NSF/ac17badd073f25168525670c00816aef/08d19ea0035279ddc1256ec10031610a?OpenDocument (2024.04.15.)
- Burall, S., Maxwell, S. & Menocal, A. R. (2006). *Reforming the international aid architecture: Options and ways forward*. London: Overseas Development Institute, 20 p.
- Burgers, J., Vranken, J. (eds.). (2004). *How to Make a Successful Urban Development Programme. Experience From Nine European Countries*. Antwerpen/Appeldoorn: Garant-Uitgevers, 118 p.
- Butler, J. (1997). *The Psychic Life of Power: Theories in Subjection*. Stanford: Stanford University Press, 228 p.
- Byerlee, D. (1974). Rural-urban migration in Africa: Theory, Policy and Research Implications. *International Migration Review*, 8(4), 543–566.
- Campbell, L. M., Vainio-Mattila, A. (2003). Participatory Development and Community-Based Conservation: Opportunities Missed for Lessons Learned? *Human Ecology*, 31(3), 417–437.
- Castells, M. (1977). *The Urban Question: A Marxist Approach*. London: Arnold.
- Castells, M. (1983). *The City and the Grassroots: A Cross-cultural Theory of Urban Social Movements*. London, Arnold.

- Castree, N. (2000). Professionalisation, Activism, and the University: Whither 'Critical Geography'? *Environment and Planning A.*, 32(6), 955–970.
- Chabal, P., Engel, U. & de Haan, L. (2007). *African Alternatives*. Leiden/Boston: Brill.
- Chege, P. (2006). *Participatory Urban Planning and Partnerships Building: Supporting Provision of Access to Basic Services for the Urban Poor: A Case Study Based on Practical Action's (ITDG) Experiences in Kitale, a Secondary Town in Kenya.*
https://www.fig.net/resources/proceedings/fig_proceedings/accra/papers/ts18/ts18_04_ch_ege.pdf (2024.04.15.)
- Chege, P., Majale, M. (2005). *Participatory Urban Planning in Kitale, Kenya*. Global Urban Research Unit, School of Architecture Planning and Landscape, University of Newcastle: Upon Tyne, 105–114.
- Chenery, H. (1989). Foreign Aid. In Eatwell, J., Milgate, M. & Newman, P. (eds.), *Economic Development*. London: MacMillan.
- Christaller, W. (1933). *Die zentralen Orte in Süddeutschland*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft
- Clapham, C. (2006). The political economy of African population change. *Population and Development Review*, 32(Supp.), 96–114.
- Clark, D. (2003). *Urban World/Global City*. London and New York: Routledge, 227 p.
- Clark, W., Rushton, G. (1970). Models of intra-urban consumer behaviour and their application for central place theory *Economic Geography* 46, 486–97
- Clinard, M. (1966). *Informal Settlements and Community Development: Experiments in Self-Help*. Cambridge and Oxford: The Free Press.
- Cohen, B. (2004). Urban growth in developing countries: A review of current trends and a caution regarding existing forecasts. *World Development*, 32(1), 23–51.
- Collier, P. (1997). The failure of conditionality. In Gwin, C., Nelson, J. M. (eds.), *Perspectives on Aid and Development*. Washington DC: Overseas Development Council, 51–77.
- Collier, P. (2017). African urbanization: An analytic policy guide. *Oxford review of Economic policy*, (33)3, 405-437.
- Cooper, E (2002). *Africa since 1940: The past of the present*. New York: Cambridge University Press.
- Cornwall, A. (2006). Historical perspectives on participation in development. *Commonwealth & Comparative Politics*, 44(1), 62–83.

- Cornwall, A. (2008). Unpacking “Participation”: Models, Meanings and Practices. *Community Development Journal*, 43(3), 269–283.
- Cotonou Agreement (2000). Partnership agreement 2000/483/EC – between ACP countries and the EU. <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=uriserv:r12101> (2024.04.15.)
- Crafts, N., Venables, A. (2003). Globalization in history: A geographical perspective. In Bordo, M. et al. (eds.), *Globalization in Historical Perspective*. Chicago: University of Chicago Press, 323–369.
- Czirfusz M. (2013). A kreatív város. In Jelinek et al. (szerk), *Kritikai városkutatás*. (pp. 263-273). Budapest: L’Harmattan.
- Czirják R. (2013). *London és Nairobi urbanizációjának összehasonlítása – A nyomornegyedek*. (BSc szakdolgozat). Eötvös Loránd Tudományegyetem, Természettudományi Kar.
- Czirják R. (2015a). Urbanizációs válság? Nyomornegyed-probléma London és Nairobi példáján. *Afrika Tanulmányok*, 9(3–4)
- Czirják R. (2015b). *A közösségi tervezés lehetőségei a szegénység elleni küzdelemben*. (MSc szakdolgozat), Eötvös Loránd Tudományegyetem, Természettudományi Kar
- Czirják R. (2017a). *A közösségek szerepe a nemzetközi segélyezésben, kenyai nyomornegyed-fejlesztések példáján*. (MA szakdolgozat), Eötvös Loránd Tudományegyetem, Társadalomtudományi Kar.
- Czirják R. (2017b). Második versenyfutás Afrikáért: a nyugati és feltörekvő hatalmak afrikai jelenléte a gazdasági, politikai és fejlesztési együttműködések tükrében. In Biedermann Zs., Kiss J. (szerk.), *Szubszaharai Afrika gazdasága a 21. században*. (pp. 163–203). Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Czirják R. (2019). Community-Led Planning: The Key to Successful Slum Upgrading? *DEUROPE: Central European Journal of Tourism and Regional Development*, (11)1, 164–181.
- Czirják R. (2020a). Neo-Colonialist Efforts in Africa in the Light of EU–African and Chinese–African Relations. In Eszterhai V., Renxin, W. (eds.), *Stuck Between Great Powers: The Geopolitics of the Peripheries*. (pp. 32-49.). Corvinus University of Budapest.
- Czirják R. (2020b). Neokolonizációs törekvések az EU-afrikai kapcsolatokban? *Külügyi Szemle*, 2020(4), 105–124.

- Czirják R., Solymári D. (2022). A nyomornegyed-probléma alakulás kérdései Kenyában: A KENSUP program kiberei eredményeinek további vizsgálata. *Külügyi Szemle*, 21(4), 133–165.
- Csanádi G., Csizmady A., & Kőszeghy L. (2010). Nyilvánosság és részvétel a településtervezési folyamatban. *Tér és Társadalom*, 24(1), 15–36.
- Dalby, S. (1990). *Creating the Second Cold War: The Discourse of Politics*. London: Pinter, 212 p.
- Dalby, S., Routledge, P., & Ó Tuathail, G. (Eds.) (2006). *The Geopolitics Reader*. London: Routledge, 320 p.
- Davidson, B. (1957) *The Lost Cities Of Africa*. Massachussets: Little Brown & Co.
- Davidson, S. (1998). Spinning the wheel of empowerment. *Planning*, Vol. 1262., 14–15.
- Davies, T. (2009). *Can social networks bridge the participation gap?* <https://www.timdavies.org.uk/2009/05/18/can-social-networks-bridge-the-participation-gap/> (2024.04.15.)
- Davis, K., Golden, H. (1954). Urbanization and the development of preindustrial areas. *Economic Development and Cultural Change*, 3(1), 6–26.
- Davis, M. (2005). *Planet of Slums*. London and New York: Verso, 240 p.
- De Vries, J. (1984). *European urbanization 1500-1800*. London: Methuen and Co.
- De Waal, A. (1997). Democratizing the Aid Encounter in Africa. *Internationnal Affairs*, 73(4), 623–639.
- Degnbol-Martinussen, J., Engberg-Pedersen, P. (2003). *Aid: Understanding International Development Cooperation*. London: Zed Books, 368 p.
- Dittmer, J. (2013). Geopolitical assemblages and complexity. *Progress in Human Geography*, 38(3), 385–401.
- Dodds, K. (2005). *Global Geopolitics: A Critical Introduction*. Harlow: Pearson Prentice Hall, 254 p.
- Dodds, K., Sidaway, J. (1994). Locating Critical Geopolitics. *Society and Space*, 12(5), 515–524.
- Dongier, P., van Domelen, J., Ostrom, E., Ryan, A., Wakeman, W., Bebbington, A., Alkire, S., Esmail, T., & Polski, M. (2004). *Community-driven development*. PRSP Sourcebook. Washington DC: World Bank.
- Downs, R., Stea, D. (1977). *Maps in Minds*. New York: Harper & Row.

- Duminy, J., Odendaal, N., & Watson, V. (2014). The education and research imperatives of urban planning professionals in Africa. In Parnell, S., Pieterse, E. (eds.), *Africa's Urban Revolution*. (pp. 184–199). London: Zed Books.
- Dyson, T. (2011). The role of the demographic transition in the process of urbanization. *Population and Development Review*, 37(Supp.), 34–54.
- Easterly, W. (2005). What did structural adjustment adjust? The association of policies and growth with repeated IMF and World Bank adjustment loans. *Journal of Development Economics*, 76, 1–22.
- Easterly, W. (2007). *Are Aid Agencies Improving?* Washington DC: The Brookings Institution, 47 p.
- Easterly, W. (2009). Can the West Save Africa? *Journal of Economic Literature*, 47(2), 373–447.
- Easterly, W. (2015). The SDGs Should Stand for Senseless, Dreamy, Garbled. Foreign Policy. <http://foreignpolicy.com/2015/09/28/the-sdgs-are-utopian-and-worthless-mdgs-development-rise-of-the-rest/> (2024.04.15.)
- Éber M. Á. (2022). Kiegészítő. A túlhajszoltság nemzedéki és osztályvonatkozásai a kapitalista vilárendszer centrumában és (fél)perifériáin. *Eszmélet*, 34(133), 169–185.
- Engels, F. (1887 {1844}). *The Condition of the Working Class in England*. London: Swan Sonnenschein, 344 p.
- Engels, F. (1980). A munkásosztály helyzete Angliában. Békéscsaba: Magyar Helikon, 398 p.
- Enyedi Gy. (2012). *Városi világ*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 192 p.
- EP (2021). *A new EU-Africa Strategy – A partnership for sustainable and inclusive development*.
[https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/ATAG/2021/690516/EPRS_ATA\(2021\)690516_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/ATAG/2021/690516/EPRS_ATA(2021)690516_EN.pdf) (2024.04.15.)
- Fanon, F. (1961). *The Wretched of the Earth*. London: Penguin Books. 256 p.
- Fay, M., Opal, C. (2000). *Urbanization without Growth: A Not-So-Uncommon Phenomenon*. World Bank.
- Fee, E., Brown, T. M. (2005). The Public Health Act of 1848. *Bulletin of the World Health Organization*, 83(11), 866–867.
<http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC2626469/pdf/16302044.pdf> (2024.04.15.)
- Fei, J., Ranis, G. (1964). *Development of the labour surplus economy: Theory and policy*. Homewood: Irwin.

- Fernandez, R. A. F., Calas, B. (2011). The Kibera Soweto East Project in Nairobi. *Les Cahiers d'Afrique de l'Est / The East African Review*, 44, 2011, 1–13., <http://journals.openedition.org/eastafrica/536> (2024.04.15.)
- Fihlani, P. (2015). Kenya's Kibera slum gets a revamp. *BBC News*, <http://www.bbc.com/news/world-africa-31540911> (2024.04.15.)
- Finch, J., Woods, M. (2023). Mediating and Representing the Slum: An Introduction. *Journal of Urban History*, 49(3), 485–491.
- Fletcher, B., Fletcher, H. P. (1914). *The London Building Acts, 1894-1909*. London: Batsford, 697 p.
- Flint, C. (2007). *Introduction to Geopolitics*. London and New York: Routledge, 237 p.
- FOCAC [Forum on China-Africa Cooperation]. (2000). *Beijing Declaration of the Forum on China-Africa Cooperation*. <http://www.china.org.cn/english/features/focac/185148.htm> (2024.04.15.)
- Foran, R. (1950). Rise of Nairobi: from campsite to city. Phase in the history of Kenya's capital which is soon to receive a royal charter. *Crown Colonist*, 20:161–165
- Fox, S. (2014). Urbanisation as a global historical process: Theory and evidence from sub-Saharan Africa. In Parnell, S., Pieterse, E. (eds.), *Africa's Urban Revolution*. (pp. 257–283.). London: Zed Books.
- Frankema, E., Jerven, M. (2014). Writing history backwards or sideways: Towards a consensus on African population, 1850–2010. *The Economic History Review*, 67(4), 907–931. <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1111/1468-0289.12041> (2024.04.15.)
- Freire, P. (1970). *Pedagogy of the Oppressed*. New York: Continuum, 183 p.
- G. Furulyás K. (2009). A tardosi munka – Közösségi alapú tervezés Tardoson. In Tóth Zs., Újfalusi G. (szerk.), *A Magyar Művelődési Intézet és Képzőművészeti Lektorátus Évkönyve*. (pp. 172–178). Budapest: MMIKL.
- Geda, A. (2003). The Historical Origin of African Debt Crisis. *Eastern Africa Social Science Research Review*, 2003 19(1), 59–89.
- Gilmore, R. W. (2007). *Golden Gulag: Prisons, Surplus, Crisis, and Opposition in Globalizing California*. Oakland: University of California Press, 412 p.
- Githira, D. (2016). *Growth and Eviction of Informal Settlements in Nairobi*. (MSc Thesis). University of Twente, Twente.
- GOK [Government of Kenya] – KENSUP (2005). *KENSUP Financing Strategy*.
- GOK [Government of Kenya]. (2004). *Sessional Paper No.3 of 2004 on National Housing Policy for Kenya*. Nairobi: Government Printer.

- GOK [Government of Kenya]. (2007). *Vision 2030*. Ministry of Planning and National Development.
- GOK [Government of Kenya]. (2009/a). *The National Land Policy*.
- GOK [Government of Kenya]. (2009/b). *Petition 498*. The High Court of Kenya, Government of Kenya, 9 p.
- GOK [Government of Kenya]. (2010). *Constitution of Kenya*.
- GOK [Government of Kenya]. (2013). *Background Document: The National Slum Upgrading and Prevention Policy*. Nairobi: Government Printer.
- Golla, R. (2018). 'The rich man's road': Nairobi slum demolished for highway. *The Guardian*, 2018.08.20., <https://www.theguardian.com/cities/2018/aug/20/it-will-not-benefit-us-we-dont-have-cars-nairobi-kibera-community-cleared-road> (2024.04.15.)
- Gombár Cs. (1983). Újjászületik a geopolitika fogalma? *Világosság*, 24(8-9), 561–568.
- Gopal, G., Marc, A. (1994). *World Bank-financed projects with community participation: Procurement and disbursement issues*. *World Bank Discussion Paper 265*, Washington DC: World Bank.
- Graham, S. (ed.) (2004). *Cities, War, and Terrorism: Towards an Urban Geopolitics*. Hoboken: Wiley-Blackwell, 412 p.
- Graunt, J. ([1662] 1964). Natural and political observations made upon the bills of mortality. *Journal of the Institute of Actuaries*, 90: 4–61.
- Gugler, J., Flanagan, W. (1978). *Urbanization and Social Change in West Africa*. New York: Cambridge University Press.
- Gulyani, S., Genevieve C. (2002). *Urban Upgrading in Africa: A Summary of Rapid Assessments in Ten Countries*. Washington, DC: World Bank.
- Gwin, C., Nelson, J. (1997). Development and aid: New evidence and new issues. In Gwin, C., Nelson, J. (eds), *Perspectives on Aid and Development*. Washington, DC: Overseas Development Council, 11 p.
- Habitat III. (2015). *Issue-Papers: 22. Informal-Settlements*. New York, 7 p.
- Hägerstrand, T. (1952). *The propagation of innovation waves*. Lund studies in geography: Series B, Human geography, 4., Lund: Royal University of Lund.
- Hägerstrand, T. (1957). Migration and area. In Hannerberg, D., Hägerstrand, T. (eds.), *Migration in Sweden: A symposium*. Lund studies in geography: Series B, Human geography, 13. Lund: CWK Gleerup.
- Hall, T., Barrett, H. (2018). *Urban Geography*. London and New York: Routledge, 383 p.

- Hamdi, N., Goethert, R. (1997). *Action Planning for Cities: A Guide to Community Practice*. Chichester: John Wiley & Sons.
- Hankiss, E. (1987). *Társadalmi csapdák Diagnózisok*. Budapest: Magvető Kiadó, 445 p.
- Hapgood, D. (1968). *The Role of Popular Participation in Development*. Report of a conference on the implementation of the Title IX of the Foreign Assistance Act. Cambridge: MIT Press.
- Harris, C., Ullman, E. (1945). The Nature of Cities. *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 242, 7–17.
- Harris, J., Todaro, M. (1970). Migration, unemployment and development: A two-sector analysis. *American Economic review*, 60(1), 126–142.
- Hart, R. (1992). *Children's participation: from tokenism to citizenship*. Essay for UNICEF, Innocenti Essay N° 4.
- Harvey, D. (1973). *Social Justice and the City*. London: Arnold.
- Harvey, D. (1985a). *The Urbanisation of Capital*. Oxford: Blackwell.
- Harvey, D. (1985b). *Consciousness and the Urban Experience*. Oxford: Blackwell.
- Harvey, D. (1996). *Justice, Nature and the Geography of Difference*. Oxford: Blackwell.
- Haushofer, K. (1928). *Bausteine zur Geopolitik*. Berlin: Kurt Vowinckel, 348 p.
- Haushofer, K. (1933). *Der nationalsozialistische Gedanke in der Welt*. Munich: G.D.W. Callwey.
- Haushofer, K. (1934). *Weltpolitik von heute*. Berlin: Zeitgeschichte-Verlag Wilhelm Andermann, 270 p.
- Haushofer, K. (1939). *Geopolitische Grundlagen*. Berlin – Wien: Industrieverlag Spaeth & Linde.
- Hendriks, B. (2010). City-wide governance networks in Nairobi: Towards contributions to political rights, influence and service delivery for poor and middle-class citizens? *Habitat International*, 34(1), 59–77.
- Hentschel, J. (1994). *Does participation cost the World Bank more?* HROWP 31, Washington, DC: World Bank, 21 p.
- Hook, S. (1994). *National Interest and Foreign Aid*. London: Boulder.
- Hoyt, H. (1939). *The Structure and Growth of Residential Neighborhoods in American Cities*. Washington DC, Federal Housing Administration.
- Iliffe, J. (1995). *Africans: The history of a continent*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Iliffe, J. (2007). *Africans: The history of a continent*. 2nd edition, Cambridge: Cambridge University Press.
- Illich, I. (1973): *Deschooling Society*. London: Penguin Books, 116 p.
- ILO [International Labour Organization]. (1977). *Meeting Basic Needs: Strategies for Eradicating Mass Poverty and Unemployment*. Geneva: ILO.
- ILO [International Labour Organization]. (1978). *Structure and Functions of Rural Workers' Organization: Participation of the Rural Poor in Development*. Geneva: ILO.
- IMF [International Monetary Fund]. (2021). *World Economic Outlook*. (2021.10.) <https://statisticstimes.com/economy/africa-gdp.php> (2024.04.15.)
- Jackson, P. (1984). Social disorganisation and moral order in the city. *Transactions of the Institute of British Geographers*, 9, 168–80.
- Job, H., Butzmann, E. (2008). Primate City Nairobi – A Metropolis between Growth and Restructuring. *Geographische Rundschau*, 4(4), 4–11.
- Jonas, A. E. G. (2020). The new urban managerialism in geopolitical context. *Dialogues in Human Geography*, 10(3), 330–335.
- Jonas, A., McCann, E., & Thomas, M. (2015). *Urban Geography – A critical introduction*. Chichester: Wiley Blackwell, 359 p.
- Jones, L., Daniel Sage, D. (2010). New Directions in Critical Geopolitics: An Introduction. *GeoJournal*, 75(4), 315–325.
- Juppenlatz, M. (1970). *Cities in Transformation: The Urban Squatter Problem of the Developing World*. St. Lucia, Queensland: University of Queensland Press.
- K'akumu, O., Olima, W. (2007). The dynamics and implications of residential segregation in Nairobi. *Habitat International*, 31(1), 87–99.
- Kaiser F. (2011). A túlnépesedés és globális biztonsági kihívásai II. *Nemzet és biztonság: biztonságpolitikai szemle*. 2011. november, 15–27.
- Kapur, D., Webb, R. (2000). *Governance-related conditionalities of the IFIs*. Prepared for the XII Technical Group meeting of the Intergovernmental Group of 24 for International Monetary Affairs, Lima, Peru, March 1–3.
- KENSUP – UN HABITAT (2004): A study to conduct Kibera socio-economic mapping Participatory Urban Appraisal (PUA) report on main findings Soweto East village.
- Kessides, C. (2006). *The Urban Transition in Sub-Saharan Africa: Implications for economic growth and poverty reduction*. Africa Region Working Paper Series No. 97. Washington DC, World Bank.

- King, A. (1990). *Urbanism, Colonialism and the World-Economy: Cultural and Spatial Foundations of the World Urban System*. London and New York: Routledge.
- Kissinger, H. (1957). *Nuclear Weapons and Foreign Policy*. New York: Harper & Brothers.
- Kissinger, H. (1961). *The Necessity for Choice: Prospects of American Foreign Policy*. New York: Harper & Brothers, 370 p.
- Kissinger, H. (1965). *The Troubled Partnership: A Re-Appraisal of the Atlantic Alliance*. Westport: Praeger, 266 p.
- Kissinger, H. (1973). *A World Restored: Metternich, Castlereagh and the Problems of Peace, 1812-22*. Brattleboro: Echo Point Books & Media, 376 p.
- Kissinger, H. (1974). *American Foreign Policy: Three Essays*. New York: W.W. Norton & Company, 143 p.
- Kissinger, H. (1979). *The White House Years*. New York: Simon & Schuster, 1552 p.
- Kjellén, R. (1899). Studier öfver Sveriges politiska gränser. *Ymer*, Vol. 19, 283–331.
- Kjellén, R. (1916). *Staten som Lifsform*. Stockholm: Gebers.
- Kjellén, R. (1917). *Der Staat als Lebensform*. Leipzig: Hizel.
- KNBS [Kenya National Bureau of Statistics] (2019). *Kenya Population and Housing Census*. <https://www.knbs.or.ke/> (2024.04.15.)
- KNCHR [Kenyan Commission on Human Rights] (2015). *A Report Submitted to the High Court of Kenya (Nairobi) by the Kenyan National Commission on Human Rights ont he Implementation of Petition No. 304 of 2015. Allocation of housing units in Kibera Soweto East Zone 'A' – Redevelopment project under the Kenyan Slum Upgrading Programme*. Nairobi, 101 p.
- Kondor A. Cs. (2009). A közösségi részvételen alapuló zöldterület-fejlesztés a nagyvárosokban. *Földrajzi Közlemények*, 133(4), 485–488.
- Kovács Z. (2015). *Népesség- és településföldrajz*. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó, 239 p.
- Kőszegfalvi Gy. (1976). *Településfejlesztés és infrastruktúra*. Budapest: Műszaki Könyvkiadó.
- Kőszegfalvi Gy., Lloyd T. (1999). *Településfejlesztés*. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó, 161 p.
- Kreijen, G. (2001). *State Failure, Sovereignty and Effectiveness: Legal Lessons from the Decolonization of Sub-Saharan Africa*. Leiden: Brill – Nijhoff, 388 p.
- Lackó L. (1997). A századvégi urbanizáció fontosabb jellemzői – Hiedelmek és tények. *Magyar Tudomány*, 1997.3., 278–295.

- Lall, S., Selod, H., & Shalizi, Z. (2006). *Rural-Urban Migration in Developing Countries: A Survey of Theoretical Predictions and Empirical Findings*. World Bank Policy Research Working Paper 3915. Washington DC: World Bank.
- Langford M., du Plessis, J., & Stuart, R. (eds.). (2006). *Listening to the Poor? Housing Rights in Nairobi, Kenya*. Geneva: The Centre on Housing Rights and Evictions (COHRE), 163 p.
- Latham, A., McCormack, D., McNamara, K., & McNeill, D. (2009). *Key Concepts in Urban Geography*. London: SAGE, 241 p.
- Lefebvre, H. (1974). *The Production of Space*. Cambridge: Wiley-Blackwell, 464 p.
- Lele, U. (1975). *The Design of Rural Development: Lessons from Africa*. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 246 p.
- Lemon, J. (2023a). *Cholera in Westminster*. Cholera and the Thames. <http://www.choleraandthethames.co.uk/cholera-in-london/cholera-in-westminster/> (2024.04.15.)
- Lemon, J. (2023b). *The great stink*. Cholera and the Thames. <http://www.choleraandthethames.co.uk/cholera-in-london/the-great-stink/> (2024.04.15.)
- Lewis, Arthur (1954). Economic development with unlimited supplies of labour. *The Manchester School*, 22(2), 139–191.
- Lewis, O. (1959). *Five Families: Mexican Case Studies in the Culture of Poverty*. New York: Basic Books, 351 p.
- Ley, D., Samuels, M. (eds.). (1978). *Humanistic Geography*. Chicago: Maaroufa/Methuen, London: Croom Helm, 337 p.
- Livi-Bacci, M. (2007). *A Concise History of World Population*. Fourth Edition. Oxford, Blackwell Publishing.
- Locatelli, F., Nugent, P. (eds.). (2009). *African cities – Competing claims on urban space*. Leiden: Brill, 306 p.
- Lowry, I. (1990). World urbanization in perspective. *Population and Development Review*, Vol. 16, 148–176.
- Lösch, A. (1944). *Die räumliche Ordnung der Wirtschaft*. Jena: Fischer.
- Lukorito, J. (2015). *Kibera upgrading project full of contradictions*. Daily Nation. 2015.06.25. <http://www.nation.co.ke/lifestyle/DN2/Kibera-upgrading-project-full-of-contradictions/-/957860/2764288/-/15m83nrz/-/index.html> (2024.04.15.)
- Lumsdaine, D. (1993). *Moral vision in international politics: The foreign aid regime (1949-1989)*. Princeton, NJ: Princeton University Press, 216 p.

- Lyons, M., Majale, M., & Chege, P. (2006). Creating sustainable local economic development through sustainable partnerships: The BiP:PUP process in Kitale, Kenya. In Shragge, E., Toye, M. (eds.), *Community economic development: Building for social change*. (pp. 264–278). Sydney: Cape Breton University Press.
- Macharia, K. (1992). Slum Clearance and the Informal Economy. *The Journal of Modern African Studies*. (30)2, 221–236.
- Mackinder, H. J. (1904). The Geographical Pivot of History. *Geographical Journal*, 23., 421–437.
- Mackinder, H. J. (1919). *Democratic Ideals on Reality. A Study in the Politics of Reconstruction*. London: Constable and Company Ltd., 272 p.
- Mackinder, H. J. (1943). The Round World and the Winning of the Peace. *Foreign Affairs*, 21(4), 595–605.
- Macoloo, G. C. (1998). The relevance of Kenya's urban settlement policies for independent South Africa. *Southern African Geographical Journal*, 80(2), 81–85.
- Macharia, P., Giorgi, E., Thurania, P., Joseph, N., Sartorius, B., Snow, R., & Okiro, E. (2019). Sub national variation and inequalities in under-five mortality in Kenya since 1965. *BMC Public Health*, 19(1): 146, 12 p.
- Maddison, A. (2007). *Contours of the World Economy 1-2030 AD*. Oxford: Oxford University Press, 432 p.
- Mahan, A. T. (1890). *The Influence of Sea Power upon History, 1660-1783*. Boston: Little, Brown and Company, 557 p.
- Mahan, A. T. (1895). The Future in Relation To American Naval Power. *Harper's New Monthly Magazine*, October 1895.
- Mahan, A. T. (1897). *The Interest of America in Sea Power, Present and Future*. London: Sampson Low, Marston & Company.
- Majale, M. (2008). Employment creation through participatory urban planning and slum upgrading: The case of Kitale, Kenya. *Habitat International*, 32., 270–282.
- Majale, M. (2009). Developing Participatory Planning Practices in Kitale, Kenya. *Planning Sustainable Cities: Global Report on Human Settlements 2009*, UN-HABITAT, 16 p.
- Mamadouh, V. (1998). Geopolitics in the nineties: one flag, many meanings. *GeoJournal*, 46(4), 237–253.
- Mansuri, G., Vijayendra, R. (2004). *Community-Based and -Driven Development: A Critical Review*. World Bank Policy Research Working Paper 3209., Washington DC: World Bank.

- Mansuri, G., Vijayendra, R. (2012). *Localizing Development: Does Participation Work?* A World Bank Policy Research Report, Washington DC: World Bank.
- Marx, B., Stoker, T., & Suri, T. (2013). The Economics of Slums in the Developing World. *The Journal of Economic Perspectives*, 27(4), 187–210.
- Marx, K. (1867). *Das Kapital: Kritik der politischen Ökonomie*. Hamburg: Otto Meissner
- Maurois, A. (1937): *Anglia története*. Budapest: Athenaeum Kiadó, 576 p.
- Mayo, S., Gross, D. (1987). Sites and Services – and Subsidies: The Economics of Low-Cost Housing in Developing Countries. *The World Bank Economic Review*, 1(2), 301–335.
- Mazumdar, D. (1987). Rural-urban migration in developing countries. In Mills, E. S. (ed.), *Handbook of Regional and Urban Economics. Vol 1.* (pp. 1097–1128). Amsterdam: Elsevier.
- Mazzaro, A. de C. (2023). Situating Slums in Hegemonic Urban Discourse: A Historiography of English-Language Architecture and Planning Journals. *Journal of Urban History*, 49(3), 533–551.
- McConnell, C. (2003). Globális trendek a közösségfejlesztésben. *Parola*, 2003 (3), 3–6.
- McConnell, C. (2021). The Making of an Empowering Profession. In McConnell, C., Muia, D., & Clarke, A. (eds.), *International Community Development Practice*. New York: Routledge.
- Mefalopulos, P., Tufte, T. (2009). *Participatory Communication: A Practical Guide*. Washington DC: The World Bank, 62 p.
- Meredith, T., MacDonald, M. (2017). Community-supported slum-upgrading: Innovations from Kibera, Nairobi, Kenya. *Habitat International*, 60 (2017), 1–9.
- Merrifield, A. (2002). *Metro-Marxism*. New York: Routledge, 224 p.
- Merrifield, A., Swyngedouw, E. (1997). *The Urbanization of Injustice*. New York: New York University Press;
- Midgley, J., Hall, A., Hardiman, M., & Narine, D. (1986). *Community Participation, Social Development and the State*. London, Methuen University, 181 p.
- Mitra, S., Mulligan, J., Schilling, J., Harper, J., Vivekananda, J., & Krause, L. (2017): Developing risk or resilience? Effects of slum upgrading on the social cohesion in Kibera, Nairobi. *Environment & Urbanization*, 29(1), 103–122. <https://journals.sagepub.com/doi/full/10.1177/0956247816689218> (2024.04.15.)
- Mitullah, W. (2008). Decentralized urban service delivery in Nairobi: Institutional issues and challenges. *Regional Development Dialogue*, 29(2), 55–70.

- Mkandawire, T. (2010). Aid, Accountability, and Democracy in Africa. *Social Research*, 77(4), 1149–1182.
- MLH [Ministry of Lands and Housing] (2004). *Terms of Reference (TOR) and roles for the settlement executive committee (SEC)*.
- MMSz [Magyar Máltai Szeretetszolgálat] (2021). Hatásvizsgálat vízügyi és higiénés projektekhez Afrikában. <https://nemzetkozi.maltai.hu/hol-dolgozunk/afrika/kenya/hatasvizsgalat-vizugyi-es-higienes-projektekhez-afrikaban/> (2024.04.15.)
- MMSz [Magyar Máltai Szeretetszolgálat] (2022). Mashimoni Squatters’ School komplex rehabilitációs programja. <https://nemzetkozi.maltai.hu/hol-dolgozunk/afrika/kenya/mashimoni-squatters-school-komplex-rehabitacios-programja/> (2024.04.15.)
- MMSz [Magyar Máltai Szeretetszolgálat] Kibera. Szanitációs központ létesítése Kibera nyomortelepen – Nairobi. <https://nemzetkozi.maltai.hu/hol-dolgozunk/afrika/kenya/szanitacios-kozpont-letesitese-kibera-nyomortelepen-nairobi/> (2024.04.15.)
- Moghabu, K. C. (2014). *Emerging Africa*. London: Penguin Books, 403 p.
- Mohanty, C. T. (2003). *Feminism Without Borders: Decolonizing Theory, Practicing Solidarity*, Durham: Duke University Press, 300 p.
- Mohanty, C. T., Riley, R. L., & Pratt, M. B. (2008). *Feminism and War: Confronting U.S. Imperialism*. London: Zed Books, 280 p.
- Moision, S. (2018). *Geopolitics of the Knowledge-Based Economy*. London: Routledge, 194 p.
- Molnár, A., Peták, P., & Vercseg, I. (2014). *Közösségi lehetőségek a mélyszegénység elleni küzdelemben. Önszerveződés és szakmai együttműködés*. Készült a „Közösségi felzárkóztatás a mélyszegénységben élők integrációjáért program szakmai koordinációja” keretében. Budapest, 68 p.
- Montgomery, M. (2008). The demography of the urban transition: What we know and don’t know. In Martine, G., McGranahan, G. (Eds), *The New Global Frontier: Urbanization, poverty and environment in the 21st century*. (pp. 17–36). London: Earthscan.
- Morrill, R., Pitts, F. (1967). Marriage, migration and the mean information field. *Annals of the Association of American Geographers*, 57, 401–22.
- Moyo, D. (2010). *Dead Aid: Why Aid Is Not Working and How There is a Better Way for Africa*. New York: Farrar, Straus and Giroux, 208 p.

- Mundia C. N., Murayama, Y. (2010). Modeling spatial processes of urban growth in African cities: A case study of Nairobi City. *Urban Geography*, 31(2), 259–272.
- Munro, J. F. (1976). *Africa and the international economy, 1800-1960*. London: J.M. Dent & Sons
- Muranguri, L. (2011). Kenya Government initiatives in slum upgrading. *The East African Review*, 44, 119–127.
- Mutisya, E., Yarime, M. (2011). Understanding the Grassroots Dynamics of Slums in Nairobi: The Dilemma of Kibera Informal Settlements. *International Transaction Journal of Engineering, Management, & Applied Sciences & Technologies*, 2(2), 197–213.
- Myers, G. (2013). *Afrikai városok*. Pécs: Publikon, 264 p.
- Myers, G., Owusu, F. (2008). Cities of sub-Saharan Africa. In Brunn, S., Hays, M., & Zeigler, D. (eds.), *Cities of the World*. (pp. 341–383). Lanham: Rowman and Littlefield.
- Nabutola, W. (2004). *Affordable Housing in Kenya: A Case Study of Policy on Informal Settlements*. Paper presented at the 3rd FIG Regional Conference in Jakarta, Indonesia, October 3-7., 1–17.
- Nairobi News (2016): *Kibera to get over 3,000 houses in slum-upgrading project*. Nairobi News, 2016.07.21., <https://nairobinews.nation.co.ke/news/kibera-get-3000-houses-slum-upgrading-project> (2024.04.15.)
- Narayan, D. (1995). *The Contribution of People's Participation. Evidence from 121 Rural Water Supply Projects*. Environmentally Sustainable Development Occasional Paper Series No.1., Washington DC: World Bank.
- Neal, L., Cameron, R. (2015). *A Concise Economic History of the World: From Paleolithic Times to the Present*. Oxford: Oxford University Press, 496 p.
- Nelson, N., Wright, S. (1995). Participation and Power. In Nelson, N., Wright, S. (eds.), *Power and Participatory Development: Theory and Practice*. (pp. 1–18). London: ITDG Publishing.
- Neuwirth, R. (2004). *Shadow cities: A Billion Squatters, a New Urban World*. New York: Routledge, 344 p.
- Nkrumah, K. (1963). *Africa must unite*. London: Heinemann, 229 p.
- Nkrumah, K. (1965). *Neo-colonialism: The Last Stage of Imperialism*. London: Thomas Nelson & Sons, 35 p.
- NSUPP (2016): *National Slum Upgrading and Prevention Policy – Sessional paper number two (2) of March 2016*

- Nyerere, J. (1973). *Freedom and Development. Uhuru Na Maendeleo: A Selection from Writings and Speeches 1968-1973*. Oxford: Oxford University Press, 400 p.
- Ó Tuathail, G. (1986). The Language and Nature of the „New Geopolitics” – The Case of USA-El Salvador Relations. *Political Geography Quarterly*, 5(1), 73–85.
- Ó Tuathail, G. (1997). *Critical geopolitics*. London and New York: Routledge, 320 p.
- Ó Tuathail, G., Agnew, J. (1992). Geopolitics and Discourse: Practical Geopolitical Reasoning in American Foreign Policy. *Political Geography*, 11., 190–204.
- Ó Tuathail, G., Toal, G. (1996). *Critical Geopolitics: The Politics of Writing Global Space*. Minneapolis: University of Minnesota Press, 314 p.
- O’Connor, A. (1983). *The African City*. London: Hutchinson, 359 p.
- Obare, M. (2015). *An evaluation of slum upgrading schemes in Nairobi County: The case of Kibera slums*. (A research project report submitted partial fulfillment for the requirement for the degree). 96 p.
- Obudho R.A., Muganzi, Z. (1991). Population Growth and Urban Change: A Case Study of Nairobi, Kenya. In Bannon, M. et al (eds.), *Urbanization and Urban Development: Recent Trends in a Global Control*. Dublin: University College.
- Obudho, R. (1999). *Urbanization and Sub-urbanization Processes Over Time and Space*. A Public Lecture Series on Kenya Cities in the 21. Century, 1–48.
- Obudho, R., Aduwo, G. (1989). Slum and squatter settlements in urban centres of Kenya: Towards a planning strategy. *The Netherlands journal of housing and environmental research*, 4(1), 17–30.
- Obura, F. (2018). *Over 20,000 left homeless after demolition to pave way for road construction*. Business and Human Rights Resource Centre. <https://www.business-humanrights.org/en/latest-news/over-20000-left-homeless-after-demolition-to-pave-way-for-road-construction/> (2024.04.15.)
- OECD (2005): The Paris Declaration on Aid Effectiveness and the Accra Agenda for Action. <https://www.oecd.org/dac/effectiveness/34428351.pdf> (2024.04.15.)
- OECD (2012): *Aid Effectiveness 2011: Progress in Implementing the Paris Declaration – Better Aid*. OECD Publishing. https://read.oecd-ilibrary.org/development/aid-effectiveness-2011_9789264125780-en#page11 (2024.04.15.)
- OECD/a: Humanitarian Assistance. <http://www.oecd.org/dac/stats/humanitarian-assistance.htm> (2023.11. 28.)
- OECD/b: OECD 60th anniversary. <https://www.oecd.org/60-years/> (2024.04.15.)

- OECD/c: Development Assistance Committee. <https://www.oecd.org/dac/development-assistance-committee/> (2024.04.15.)
- Ogilvie, G.C.W. (1946). *The Housing of Africans in the Urban Areas of Kenya*. Nairobi: The Kenya Information Office, 63 p.
- Okonkwo, O. (1998). *Housing Finance and Housing Delivery Systems in Kenya: Bottlenecks, Recent Developments and the Way Forward*. Housing Finance International
- Omenya, A., Huchzermeyer, M. (2006). Slum upgrading in the complex context of policy change: The case of Nairobi. In Huchzermeyer, M., Karam, A. (Eds), *Perpetual Challenge? Informal Settlements at the Local and Policy Level*. (pp. 290–311). Cape Town: Juta/UCT Press.
- Orange, M., Andrew M. (2010). National spatial development planning in South Africa 1930–2010: An introductory comparative analysis. *Town and Regional Plannig*, 56, 29–45.
- Otiso, K. (2003). State, voluntary and private sector partnerships for slum upgrading and basic service delivery in Nairobi City. *Kenya Cities*, 20(4), 221–229.
- Ottichilo, W. (2011). Tracking Regional Growth and Development: The Nairobi Case. In Birch, E., Wachter, S. (eds.), *Global Urbanization*. (pp. 167–171). Pennsylvania: University of Pennsylvania.
- Owen, D. E. (1982). *The government of Victorian London, 1855-1889: the Metropolitan Board of Works, the vestries, and the City Corporation*. Cambridge: Belknap Press of Harvard University Press, 466 p
- Owuor, S., Charlery, B., Chretien, M., & Schaffner, B (2006). Urban planning and management in small and medium-size towns. *Les Cahiers d’Afrique de l’Est* (supplementary issue), September, 23–48.
- Owuor, S., Mbatia, T. (2012). Chapter 8: Nairobi. In Bekker, S., Therborn, G. (eds.), *Capital Cities in Africa – Power and powerlessness*. (pp. 120–140). Cape Town: HSRC Press.
- Oxford Policy Management. (2013). *A Framework for Analysing Participation in Development*. Norad – Norwegian Agency for Development Cooperation. 45 p.
- Pacione, M. (2009). *Urban Geography – A Global Perspective*. New York: Routledge, 736 p.
- Pamoja Trust (2006): *An inventory of Slums in Nairobi*. Pajoma Trust, 51 p.
- Paragi B., Szent-Iványi B., & Vári S. (2007). *Nemzetközi fejlesztési segélyezés tankönyv*. Budapest: TeTT Consult Kft., 238 p.

- Park, R., Burgess, E. (1925). *The City*. Chicago, University of Chicago Press, 256 p.
- Parnell, S. Pieterse, E. (2014). Africa's urban revolution in context. In Parnell, S., Pieterse, E. (eds.), *Africa's Urban Revolution*. (pp. 1–17). London: Zed Books.
- Parnell, S. Walawege, R. (2014). Sub-Saharan African urbanization and global environmental change. In Parnell, S., Pieterse, E. (eds.), *Africa's Urban Revolution*. (pp. 35–59). London: Zed Books.
- Parnell, S., Simon, D. (2014). National urbanization and urban strategies: Necessary but absent policy instruments in Africa. In Parnell, S., Pieterse, E. (eds.), *Africa's Urban Revolution*. (pp. 237–256). London: Zed Books.
- Participation Dictionary (2014). K for Kitale.
<https://participationdictionary.wordpress.com/2014/04/25/k-for-kitale/> (2024.04.15.)
- Paul, S. (1987). *Community participation in development projects*. World Bank Discussion Paper 6, Washington DC: World Bank.
- Paul, S. (1989). Poverty Alleviation and Participation: The Case for Government-Grassroots Agency Collaboration. *Economic and Political Weekly*, 24(2), 100–106
- Pieterse, E. (2014). Filling the void: An agenda for tackling African urbanization. In Parnell, S., Pieterse, E. (eds.), *Africa's Urban Revolution*. (pp. 200–220). London: Zed Books.
- POK [Parlament of Kenya]. (2012). *County Government Act – No. 17 of 2012*.
https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&ved=2ahUKEwio7rCEzrX-AhVvhf0HHRWIA2wQFnoECAgQAQ&url=http%3A%2F%2Fwww.parliament.go.ke%2Fsites%2Fdefault%2Ffiles%2F2017-05%2FCountyGovernmentsAct_No17of2012_1.pdf&usg=AOvVaw3DQwAnpNLvYCM DA_jCuJ5w (2024.04.15.)
- POK [Parlament of Kenya]. (2019b). *The Physical and Land Use Planning Act No. 13 of 2019*.
https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&cad=rja&uact=8&ved=2ahUKEwiQitT-z7X-AhVigf0HHWrRDkkQFnoECAwQAQ&url=http%3A%2F%2Fkenyalaw.org%2Fk1%2Ffileadmin%2Fpdfdownloads%2FActs%2F2019%2FPhysicalandLandUsePlanningAct_No13of2019.pdf&usg=AOvVaw3f5Low1ofWlqKHIClZwc3h (2024.04.15.)
- POK [Parlament of Kenya]. [2013] (2019a). *Urban Areas and Cities (Amendment) Act No. No. 3 of 2019*.

- https://www.google.com/url?sa=t&ret=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&ved=2ahUKEwjWpoDsZrX-AhVWgP0HHYghANsQFnoECAkQAAQ&url=http%3A%2F%2Fkenyalaw.org%2Fkl%2Ffileadmin%2Fpdfdownloads%2FAMendmentActs%2F2019%2FUrbanAreasandCitiesAmendmentAct2019.pdf&usg=AOvVaw19LEWk_pdFN9Zakd79Tlvp (2024.04.15.)
- PPP Team (2013). Kipsongo: Our land, our home and hope.
<https://peoplesplansinpractice.wordpress.com/2013/09/03/kipsongo-our-land-our-home-and-hope/> (2024.04.15.)
 - Presley, C. A. (1988). The Mau Mau rebellion, Kikuyu women, and social change. *Canadian Journal of African Studies*, 12(3), 502–527.
 - Pretty, J. (1995). Participatory Learning for Sustainable Agriculture. *World Development*, 23(8), 1247–1263.
 - Quijano, A. (2000). Coloniality of Power, Eurocentrism and Latin America. *Nepantla*, 1(3), 533–580.
 - Quijano, A., Wallerstein, I. (1992). Americanity as a concept. Or The Americas in the Modern World-System. *International Social Science Journal*, 134., 549–557.
 - Radelet, S. (2009). *A Primer on Foreign Aid*. Center for Global Development, 24 p.
https://www.files.ethz.ch/isn/36066/2006_07_24.pdf (2024.04.15.)
 - Ratzel, F. (1901). *Der Lebensraum: Eine Bibliographische Studie*. Tübingen: Verlag der H.Laupp'scher Buchhandlung, 88 p.
 - Rauch, T. (1996). Nun partizipiert mal schön. Modediskurse in den Niederungen entwicklungspolitischer Praxis. In: *Blätter des iz3w* 213, 20–22.
 - Reher, David (2004): The demographic transition revisited as a global process. *Population, Space and Place*, 10(1), 19-41.
 - Relph, E. (1976). *Place and Placelessness*. London: Pion. 174 p.
 - Ricz J. (2007). Urbanizáció a fejlődő országokban: trendek, dimenziók és kihívások. *Tér és Társadalom*, 21(3), 167-186.
 - Robinson, J. (2006). *Ordinary Cities: Between Modernity and Development*. New York: Routledge. 218 p.
 - Robinson, M., White, G. (1997). The role of civic organisations in the provision of social services. *Research for Action* 37, Helsinki: World Institute for Development Economics Research, 52 p.
 - Rodney, W. (1972). *How Europe underdeveloped Africa*. London: Bogle L'Ouverture Publishing, 453 p.

- Rostow, W. W. (1959). *The Stages of Economic Growth*. Cambridge: Cambridge University Press, 178 p.
- Roy, A. (2007). The location of practice: A response to John Forester's „Exploring urban practice in a democratizing society: opportunities, techniques and challenges”. *Development South Africa*, 24(4): 623–628.
- Ryan, J. (2004). Postcolonial geographies. In Duncan, J., Johnson, N., & Schein, R. (eds.), *A Companion to Cultural Geography*. (pp. 469–484). Oxford: Blackwell Publishing Ltd.
- Sain M. (2010): *Területfejlesztési füzetek 1. szám: Segédlet a közösségi tervezéshez*. Budapest: Nemzeti Fejlesztési és Gazdasági Minisztérium Területfejlesztési és Építésügyi Szakállamtitkársága (TÉSZÁT), 92 p.
- Salamin G. (2014). *Területi tervezés és szabályozás előadás (lh2n1031)*. (Órai jegyzet). Eötvös Loránd Tudományegyetem, Természettudományi Kar, Geográfus Szak.
- Sartre, J.-P. (1964). *Colonialism and Neocolonialism*. London: Routledge, 224 p.
- Sassen, S. (1992). *The Global City: New York, Loondon, Tokyo*. Princeton: Princeton University Press, 416 p.
- Sassen, S. (1999). *Globalization and its Discontents*. New York: New Press, 253 p
- Sassen, S. (2000). *Cities in a World Economy*. Thousand Oaks: SAGE Publication, 182 p.
- Schaefer, F. (1953). Exceptionalism in geography: A methodological examination. *Annals of the Association of American Geographers*, 43, 226–249.
- Schelde, M. van der (1999). *The West and the Third World*. Oxford: Blackwell, 227 p.
- Schneider, W. (1973). *Városok Urtól Utópiáig*. Budapest: Gondolat Kiadó, 323 p.
- Scuggs, G. (2015). *Turning Kibera's mud huts into apartment towers*. UrbanAfrica.net. <https://www.urbanafrica.net/news/turning-kiberas-mud-huts-into-apartment-towers/> (2024.04.15.)
- Seger, M. (1992). Nairobi – Egy gyarmati múltú nagyváros szerkezeti tagolódása. *Földrajzi Közlemények*, 156(1-2), 57–68.
- Sharp, J. (2011). A subaltern critical geopolitics of the war on terror: Postcolonial security in Tanzania. *Geoforum*, 42(3), 297–305.
- Silva, C. N. (2016). Local Government and Urban Governance in Lusophone African Countries: From Colonial Centralism to Post-Colonial Slow Decentralization. In Silva, C. N. (ed.), *Governing Urban Africa*. (pp. 13-72.). London: Palgrave Macmillan.
- Simon, D. (1992). *Cities, Capital and Development: African cities in the world economy*. London: Belhaven Press. 184 p.

- Simon, D. (2007). Cities and global environmental change: Exploring the links. *The Geographical Journal*, 173(1), 75–79.
- Singh, P., Khosla, R. (2014). *Resettlement of Slum Dwellers – A Handbook for City Governments*. New Delhi: Centre for Urban and Regional Excellence, 21 p. https://cureindia.org/assets/files/Resettlement_Manual_16-7-14.pdf (2024.04.15.)
- Smit, W., Pieterse, E. (2014). Decentralisation and institutional reconfiguration in urban Africa. In Smit, W., Pieterse, E. (eds.), *Africa's Urban Revolution*. (pp. 148-166.). London: Zed Books.
- Smith, R. (1965). Method and purpose in functional town classification. *Annals of the Association of American Geographers*, 55, 539–48.
- Soja, E. (1996). *Thirdspace: Journeys to Los Angeles and Other Real-and-Imagined Places*. Malden: Blackwell, 348 p.
- Soja, E. (2000). *Postmetropolis: Critical Studies of Cities and Regions*. Oxford: Basil Blackwell, 464 p.
- Solymári D., Mangera, J., Czirják R., & Tarrósy I. (2021). Overview of Kenyan Government Initiatives in Slum Upgrading: The Case of KENSUP and KISIP Projects. *Afrika Tanulmányok*, 15(3), 37–59.
- Solymári, D., Czirják R. (2023a). Most Current Issues and Perspectives of the Urban Slum Problem in Kenya: Examining the Results of the KENSUP Slum Upgrading Programme in Kenya. *Nemzet és Biztonság: Biztonságpolitikai Szemle*. 16(2), 126–143.
- Solymári, D., Czirják R. (2023b). Dilemmas of Development Politics around African Urban Segregates In Kiss J., Tarrósy I. (eds.): *Farewell to Africa – Selected Studies in Memory of Zsuzsanna Biedermann*, Cambridge Scholars Publishing (megjelenés alatt).
- Solymári, D., Kairu, E., Czirják, R., & Tarrósy, I. (2023). Caring Interventions for the Most Vulnerable Populations in Economically Disadvantaged Areas during the Coronavirus (COVID-19) Pandemic by Non-Governmental Organizations in Kenya. *Social Sciences*. 12: 284, 15 p. <https://doi.org/10.3390/socsci12050284>
- Squire, V. (2014). Reshaping critical geopolitics? The materialist challenge. *Review of International Studies*, 41(1), 139–159.
- Stephens, C., Stair, P. (2007). A városi közegészségügy új útja. In *A világ helyzete 2007 – Városaink jövője. A Worldwatch Institute jelentése a fenntartható társadalomhoz vezető folyamatról (Worldwatch Institute)*. (pp. 181-197). Budapest: Föld Napja Alapítvány.
- Storper, M., Scott, A. J. (2016). Current debates in urban theory: A critical assessment. *Urban Studies*, 53(6), 1114–1136.

- SURE. (2012). *Közösségi tervezési eszköztár*. http://urbact.eu/sites/default/files/import/Projects/SURE/outputs_media/SURE_Toolkit_participative_planning_HU.pdf (2024.04.15.)
- Syagga, P. (1978). The Implementation of National Housing Policy in Kenya. *Housing, Journal of the British Institute of Housing*, November.
- Syagga, P., Mitullah, W., & Gitau, S. (2001a). Slum Upgrading Lessons Learned in Nairobi. *Habitat Debate 1*, No. 3 (September 2001)
- Syagga, P., Mitullah, W., & Gitau, S. (2001b). *Nairobi Situation Analysis*. Nairobi: Joint Project Planning Team Organising Secretariat, Government of Kenya and UNH, 100 p.
- Syagga, P., Mitullah, W., & Gitau, S. (2001b). *Nairobi Situation Analysis*. Nairobi: Joint Project Planning Team Organising Secretariat, Government of Kenya and UNH, 100 p.
- Szántó D. (2011). A gyarmatosítástól a nemzetközi fejlesztésig: az Észak-Déli kapcsolatok történetének rövid áttekintése. *Ethnographia*, 2011/2., 157–181.
- Száray M. (2008). *Történelem III*. Budapest: Műszaki Kiadó, 286 p.
- Szent-Iványi B. (2009). *A nemzetközi fejlesztési segélyezés hatékonysága*. (Doktori értekezés, Budapesti Corvinus Egyetem), 266 p.
- Szilágyi I. (2018). *Geopolitika*. Budapest: PAIGEO, 376 p.
- Szirmai V. (2019). *Városok és városlakók. A befogadó és a kirekesztő városok*. Budapest: Corvina Kiadó, 339 p.
- Szreter, S. (1997). Economic Growth, Disruption, Deprivation, Disease, and Death: On the Importance of the Politics of Public Health for Development. *Population and Development Review*, 23(4), 693–728.
- Tarrósy I. (2006). A globális világrend és az Észak–Dél-kontextus. *Politikatudományi Szemle*, 2006(2-3), 169–188.
- Tarrósy I. (2017). *Afro-ázsiai dinamikák*. Pécs: IDR Publikon Kiadó, 239 p.
- Tarrósy I. (2023). „A szereplők nem gondolkodhatnak úgy, mint a volt gyarmatosítók.” – beszélgetés Afrika gazdasági fejlődéséről. Interjú dr. Tarrósy István, a PTE Afrika kutató intézetének igazgatójával. *Világpolitika és Közgazdaságtan*, 2(1), 29–38.
- Thérien, J.-P. (2002). Debating foreign aid: Right versus left. *Third World Quarterly*, 23(3), 449–466.
- Thiong’o, J. (2018). *KURA rules out compensating Kibera residents in Sh2b link road*. The Sunday Standard. <https://www.standardmedia.co.ke/article/2001286841/kura-rules-out-compensating-kibera-residents-in-sh2b-link-road> (2024.04.15.)
- Touré, S. (1962). Africa’s future and the world. *Foreign Affairs*, 41, 141–151.

- Tóth J. (1981). A településhálózat és a környezet kölcsönhatásának néhány elméleti és gyakorlati kérdése. *Földrajzi Értesítő*, 2-3., 267–291.
- Treseder, P. (1997). *Empowering children and young people: Promoting involvement in decision-making*. London: Save the Children, 97 p.
- Tritter, J.Q., McCallum, A. (2006). The Snakes and Ladders of User Involvement: Moving beyond Arnstein. *Health Policy*, Vol. 76, 156–168.
- Trócsányi A., Tarrósy I. (2022). Fokváros: globális város vagy fokozottan globális város? *CITY.HU Várostudományi Szemle*, 2(4), 107–134.
- Tuan, Y.-F. (1977). *Space and Place: The Perspective of Experience*. Minneapolis: University of Minnesota Press, 246 p.
- Tuan, Y.-F. (1991). Language and the Making of Place: A Narrative-Descriptive Approach. *Annals of the Association of American Geographers*, 81(4), 684–696.
- Udvari B. (2019). A nemzetközi fejlesztési együttműködés átalakuló rendszere: alapfogalmak, változó célok és modalitások. In Kiss J. (ed.), *Nemzetközi segélyezés a 21. század elején – Új irányok, új lehetőségek*. (pp. 9–50). Budapest, Akadémiai Kiadó.
- UN (2000): General Assembly: 55/2. *United Nations Millennium Declaration*. <https://daccess-ods.un.org/tmp/6724975.70514679.html> (2024.04.15.)
- UN (2015a): *The Millennium Development Goals Report*. New York: United Nations, 73 p.
- UN (2015b): *Transforming Our World: The 2030 Agenda for Sustainable Development*. New York: United Nations, 35 p.
- UN DESA [UN Department of Economic and Social Affairs]. (1975). *Popular Participation in Decision Making for Development*. New York: United Nations.
- UN DESA [UN Department of Economic and Social Affairs]. (2010). *World Urbanization Prospects: The 2009 revision*. New York: UN DESA.
- UN DESA [UN Department of Economic and Social Affairs]. (2018). *World Urbanization Prospect, 2018*. <https://population.un.org/wup/> (2024.04.15.)
- UN DESA UN Department of Economic and Social Affairs]. (2022). *World Population Prospects 2022*. <https://population.un.org/wpp/> (2024.04.15.)
- UN Habitat. (2000). Proportion of Urban Population Living in Slum Households by Country or area 1990 2018 (Percent). <https://data.unhabitat.org/documents/GUO-UN-Habitat::proportion-of-urban-population-living-in-slum-households-by-country-or-area-1990-2018-percent-1/about> (2024.04.15.)

- UN Habitat. (2003). *The Challenge of Slums. Global Report on Human Settlements 2003*. Nairobi: United Nations Human Settlements Program.
- UN Habitat. (2007/a). Financing for the urban poor. *Habitat Debate*, 13(1), 1–24.
- UN Habitat. (2007/b). *UN-HABITAT and the Kenya Slum Upgrading Programme*. Nairobi UN-HABITAT, 37 p
- UN Habitat. (2008a). *The State of African Cities 2008: A framework for addressing urban challenges in Africa*. Nairobi, UN Habitat.
- UN Habitat. (2008b). The Participatory Slum Upgrading Programme (PSUP) <https://unhabitat.org/programme/the-participatory-slum-upgrading-programme-psup> (2024.04.15.)
- UN Habitat. (2008c). UN-HABITAT and the Kenyan Slum Upgrading Programme – Strategy Document. Nairobi: UN-HABITAT, 72 p.
- UN Habitat. (2009). *Planning Sustainable Cities*. London: Earthscan, 369 p.
- UN Habitat. (2011). *UN HABITAT and the Kibera Slum Upgrading Initiative 2011*. Unpubl. 15 p.
- UN Habitat. (2012). Global Housing Strategy – Framework Document. <https://habnet.unhabitat.org/sites/default/files/documents/UN-HabitatGlobalHousingStrategy.pdf> (2024.04.15.)
- UN Habitat. (2014a). *The State of African Cities 2014: Re-imagining Sustainable Urban Transitions*. Nairobi: UN-Habitat, 200 p.
- UN Habitat. (2014b). *Kibera Integrated Water Sanitation and Waste Management Project – Progress and Promise: Innovations in Slum Upgrading*. Nairobi: UN-HABITAT, 105 p.
- UN Habitat. (2020). *Global Urban Indicators Database 2020*. <https://data.unhabitat.org/pages/housing-slums-and-informal-settlements> (2024.04.15.)
- UN Habitat. (2022). *World Cities Report*. Nairobi: UN-HABITAT, 387 p.
- UN Statistical Division (2023): *Methodology – Standard country or area codes for statistical use*. <https://unstats.un.org/unsd/methodology/m49/> (2024.04.15.)
- UNDG [United Nations Development Group] (2010). *Thematic Paper on MDG 7: Environmental Sustainability*. New York: United Nations Development Group.
- UNEP [United Nations Economic Programme] (1999). *African Environment Outlook: Past, Present and Future Perspectives*. Nairobi: UNEP.
- Vidal de la Blache, P. (1903). Tableau de la géographie de la France. *Annales de Géographie*, 63., 207–213.
- Vidal de la Blache, P. (1905). La France de l'Est. *Annales de Géographie*, 27., 11–24.

- Vidal de la Blache, P. (1926). *Principles of Human Geography*. London: Holt and Co., 511 p.
- Világbank. (1974). *Sites and services project – A World Bank Paper*. Washington DC: World Bank, 47 p.
- Világbank. (1993). *Housing: Enabling Markets to Work – A World Bank Policy Paper*. Washington DC: World Bank.
- Világbank. (1994). *The World Bank and Participation. Report of the Learning Group on Participatory Development*. Washington DC: World Bank.
- Világbank. (1996). *World Bank Participation Sourcebook*. Washington DC: World Bank.
- Világbank. (1998). *Assessing Aid: What Works, What Doesn't, and Why*. New York: Oxford University Press, 160 p.
- Világbank. (2021). GDP (current US\$) – Sub-Saharan Africa. https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD?locations=ZG&name_desc=false (2024.04.15.)
- Világbank. (2022). Net official development assistance and official aid received (current US\$) <https://data.worldbank.org/indicator/DT.ODA.ALLD.CD?end=1960&start=1960&view=map&year=1961> (2024.04.15.)
- Világbank. (2023). Population living in slums (% of urban population). https://data.worldbank.org/indicator/EN.POP.SLUM.UR.ZS?name_desc=false (2024.04.15.)
- Wakubwa, J. (2016). My Water, My Choice! The Role of Citizens in Ensuring Equitable Access to Water in Soweto East Village – Nairobi. In Silva, C. N. (eds.), *Governing Urban Africa*. (pp. 349–371). London: Palgrave Macmillan.
- Wallerstein, I. (2000). Globalization or the Age of Transition? A Long-Term View of the Trajectory of the World System. *International Sociology*, 15(2), 251–267.
- Weissman, S. R. (1997). Addicted to Mobutu: Why America can't learn from its foreign policy mistakes – Congo President Mobutu Sese Seko. *Washington Monthly*, 29(9), 37 p.
- Werlin, H. (2006). The slums of Nairobi – Explaining Urban Myser. *World Affairs*, 169(1), 42 p.
- White, L.W.T., Silberman, L., & Anderson, P.R. (1948). *Nairobi: Master plan for a colonial capital. A Report Prepared for the Municipality of Nairobi*. London: HMSO.
- White, S.C. (1996). Depoliticising Development: The Uses and Abuses of Participation. *Development in Practice*, 6(1), 6–15.

- Williamson, J. (1989). What Washington means by policy reform. In Williamson, J. (ed.), *Latin American readjustment: How much has happened*. (pp. 7–20). Washington, DC: Institute for International Economics.
- Wilson, D., Keil, R. (2008). The real creative class. *Social & Cultural Geography*, 9(8), 841–847.
- Wolf, E. (1995). *Európa és a történelem nélküli népek*. Budapest: Osiris – Századvég.
- Wood, R. (2018). *From Marshall Plan to Debt Crisis. Foreign Aid and Development Choices in the World Economy*. California: University of California Press
- Woods, N. (2005). The shifting politics of foreign aid. *International Affairs*, 81(2), 393–409.
- Young, I.M. (1990). *Justice and the Politics of Difference*. Princeton: Princeton University Press, 304 p.
- Young, R. (2001). *Postcolonialism: An Historical Introduction*. Oxford: Blackwell, 498 p.

INTERJÚK JEGYZÉKE

- Majale, Michael: Független tanácsadó, a BiP:PUP egykori projekt menedzser. Online szakértői interjú a BiP:PUP-hoz kapcsolódóan. 2021.06.25.
- Chege, Paul: Független tanácsadó, a BiP:PUP egykori projekt menedzser. Online szakértői interjú a BiP:PUP-hoz kapcsolódóan. 2021.06.25.
- Okello, Matthew: Practical Action munkatársa, a BiP:PUP idején a Kitale-i önkormányzat munkatársa volt. Online szakértői interjú a BiP:PUP-hoz kapcsolódóan. 2021.06.25.
- Ndungu, Mary: Földügyi, Közmunkaügyi, Lakásügyi és Városfejlesztési Minisztérium Nyomornegyed-fejlesztési Osztályának igazgatója. Online szakértői interjú a KENSUP-hoz kapcsolódóan. 2021.10.12.
- Mwau, Baraka: Urbanizációs szakértő, várostervező, az ENSZ Habitat szaktanácsadója. Online szakértői interjú a KENSUP-hoz kapcsolódóan. 2021.10.25.
- Wachira, Anthony: Fejlesztési szakember, a KENSUP kezdeti szakaszának egyik résztvevő szakértője. Online szakértői interjú a KENSUP-hoz kapcsolódóan. 2022.02.09.
- Omondiumbu, Francis: KENSUP kedvezményezettje, A zóna lakosa. Személyes mélyinterjú a KENSUP-hoz kapcsolódóan. 2021.07.26.
- Wanjiro, Paulina: KENSUP kedvezményezettje, A zóna lakosa. Személyes mélyinterjú a KENSUP-hoz kapcsolódóan. 2021.07.26.
- Manyanga, Bada: KENSUP kedvezményezettje, A zónából visszaköltöző. Személyes mélyinterjú a KENSUP-hoz kapcsolódóan. 2021.07.27.
- Najoli, Mary: KENSUP-ból részesedni nem tudó (be nem költöző), A zóna egykori lakosa. Személyes mélyinterjú a KENSUP-hoz kapcsolódóan. 2021.07.27.
- Majnoahome, John: KENSUP-ból jövőben profitáló, B zóna lakosa. Személyes mélyinterjú a KENSUP-hoz kapcsolódóan. 2021.07.27.
- Wanjohi, Michael: szociális munkás, közösségi aktivista, egykori SEC tag, KENSUP kedvezményezettje, A zóna lakosa. Strukturálatlan interjú a KENSUP-hoz kapcsolódóan. 2021.07.26-27.